

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2022.02

év
szám

POSTA MÁTÉ és NAGY KÁLMÁN munkáival

KORTÁRS 2022 02

ÁGH ISTVÁN: Krizantémok

PAYER IMRE, CZIGÁNY GYÖRGY, KISS ANNA versei

SZÁSZ LÁSZLÓ esszéje Ambrus Zoltánról

HANKA NÓRA esszéje a műtárgypiac új jelenségeiről

DOBRI IMRE, MAYER ERZSÉBET, PAPP MÁTÉ kritikái

9 770023 415006

22002

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

Országos
Kulturális
Örökség

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

NKA
Nemzeti Kulturális Alap

TARTALOM

- 3** ÁGH ISTVÁN: Krizantémok *(vers)*
- 7** PAYER IMRE: Körben kezdeni; Morvás *(versek)*
- 8** CZIGÁNY GYÖRGY: Hét sorpár *(vers)*
- 9** MÁRKUS BÉLA: „a föld örökre megőrzi testünket, ha most megőrzi” –
Cseres Tibor háborús költészete *(2. rész)*
- 16** HALÁSZ MARGIT: Treno Ongaro *(7., 8. rész)*
- 18** SZÁSZ LÁSZLÓ: „Mi kell a közönségnek?” – Ambrus Zoltán a sajtó hatalmáról
- 24** JENEY ZOLTÁN: „...a magyar irodalom gazdag a periférián élők történeteiben” –
Interjú Sebastian Guggolzcal és Henrik Nilssonnal
- 28** HANKA NÓRA: Adok-veszek tokenláz a műtárgypiacon
- 31** HEGEDŰS IMRE JÁNOS: Álom a gompában – Kőrösi Csoma Sándorra emlékezve *(próza)*
- 36** BÁLINT PÉTER: Lezáratlan történetek *(próza)*
- 45** KARLIK ANETT: Vizuális fragmentumok – létfilozófiai kérdések – Gondolatok Posta Máté
művészetéről *(képzőművészet)*
- 65** IVÁNYI MÁRTON: Sors és vélt vagy valós közösség – Közép-Kelet-Európa szellemtörténeti
egyedülállóságának diskurzusa a hidegháborús évtizedek visegrádi térségi irodalmában
- 74** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor VIII.
- 77** KISS ANNA: Vadmadár télen *(vers)*
- 80** L. SIMON LÁSZLÓ: Miért írok? – Töprengés az elmúlt negyedszázadról *(esszé)*
- 85** ACSAI ROLAND: Kinyithatatlan ablakok; Akvárium a; A becsukódó *(versek)*
- 87** OLÁH ANDRÁS: két átszállás között; nem értem hogy történhetett *(versek)*
- 88** A tanítás nem lehet öncélú tevékenység – Sándor Enikő beszélgetése
Somlai-Nagy Rudolffal
- 92** NÁDASI KRISZTINA: Talán *(próza)*
- 95** TÓTH CSABA: Nagy Kálmán elégikus festészetéről *(képzőművészet)*
- 100** DOBRI IMRE: Gróh Gáspár / Irodalmi hullámlovaglás
- 102** MAYER ERZSÉBET: Szakolczay Lajos / A táj lélekarca
- 104** PAPP MÁTÉ: Fenyvesi Orsolya / A látvány – Kommentárok meg nem írt versekhez
- 106** STURM LÁSZLÓ: Nagy Gábor / Hosszú záridő
- 108** BAÁN TIBOR: Turbók Attila / Elsüllyedt tanú
- 110** BENCE ERIKA: Fenyvesi Ottó / Hatvanhat

E számunkat POSTA MÁTÉ és NAGY KÁLMÁN munkáival illusztráltuk.

A borítón: POSTA MÁTÉ, Kötelék, 2021, olaj, rétegelt lemez, 120x45 cm;

Szekvencia, 2021, pasztell, papír, 140x110 cm (részlet)

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY,**
PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, [www.posta.hu WEBSHOP](https://eshop.posta.hu/storefront/)-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

„Számon tartani az összes tehetséget” –
Interjú Fráter Zoltánnal Ösvát Ernőről

A részek összessége – Kritika a The Beatles: Get Back
című dokumentumsorozatról

„A szövegszerkesztés nem hitvallás függvénye” –
Beszélgetés Ács Margittal

www.kortarsonline.hu

A Kortárs folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A Kortárs folyóirat tavaszi–nyári megjelentetés
szakmai program megvalósítását 2020. évben
a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

A Kortárs című irodalmi, művészeti és kulturális
folyóirat 2021. évi 4 lapszámának megjelentetése
szakmai program megvalósítását 2021. évben a
Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

www.kortarsfolyoirat.hu

ÁGH ISTVÁN

Krizantémok

Széles Judit emlékére

HIHETETLEN

Akár az évszakváltás, nyárból őszbe,
meglep a baj egy pillanat alatt,
akkora vihar tört ki a felhőkben,
hogy az ablak redőnye leszakadt,
végleges rossz idő kezdődik akkor,
és hihetetlen minden, ami volt,
én is távolra tévedtem magamtól,
csak a betegség foglalkoztatott,
szemműtéttel kezdem, s te szakadatlan
baljós vizsgálatokkal folytatod,
és naponta kórházban látogatlak,
a ruházatom egyre vastagabb,
honnan jövünk és hova érünk végül?
lassan eldől, veled vagy nélküled,
bundába öltöztetlek menedékül,
vagy a lomb után zuhansz meztelen,
vagy sárgállasz még élve a magasban,
mint égi-földi kiszolgáltatott?
mire itt a decemberi Judit-nap,
mindent tudunk, vagy már csak te tudod.

KERESZTÚT

Kinyílik a kapu angyalszárnya,
a portás a nagy csarnokba enged,
hol a kórház koncentrált magánya
mint egy láger elfogja az embert,
s elviszi a kényszerűség sodra,
szétteríti lépcsőn, folyosókon,
fájós lábbal dőlök a botomra,
félájultan karomba fogódzol,
épületek szintjén botorkálunk
liften, lépcsőn ajtótól ajtóig,
a várásból vetkőzésbe váltasz,
kimerülten ér a diagnózis,
most derült ki, arra is fogadtunk,
hogy a bajban úgy segítjük egymást,
akár magunkat is föláldozzuk,
mert a kínból nőtt szeretet megvált,
ha már keresztútra vitt a sorsunk
egymást váltva ebben a kórházban.
egymást élő kereszt gyanánt hordjuk,
mint keresztény társai egymásnak.

ÁGH ISTVÁN (1938) Budapest

KÓRHÁZKERT

Nyár s tél között az őszi rózsakertben,
piros padon, égbeli fák alatt
ülünk, mint máskor, máshol egymás mellett,
akkor is, mikor nem tudtam még, ki vagy,
az ifjú párból Philemon s Baukis,
s tölgy, hárs zöldell az öröklétbe vetve,
hogyan árnyékunkban ülhessen valaki
nyár s tél között az őszi rózsakertben.
jutalom a délután békessége,
melynél csak a temető nyugtat jobban,
tele a végtelenség örömeivel
a napsugár bársony szírommá alvad,
mintha most látnánk legelőszőr egymást,
vége felé, bár háromezer éve,
kihez ki jött? ki megy el? mindegy most már
a kórházkert édeni szépségében.

A LÉLEK VERGŐDÉSE

Zuhant, mintha valami becsapódna,
én meg még azt is későn vettem észre,
így végződött a kórházkerti séta,
s elkezdődött egy élet másik vége,
tehetetlen, kétségbeesve álltam.
lehajoltam hozzá, míg mozdulatlan
feküdt hanyatt, és útszéli halállal
riasztott, ahol gyógyulók napoznak,
de mégsem ettől fogta el a pánik,
mikor magához tért és látta, hol van,
hanyatt fektéből nem tudott fölállni,
maga fölött csápoló végtagokkal,
mint egy bogár, lassanként belepusztul,
ha már senki sem igazítja helyre,
túlélve ezt az eltitkolt karambolt,
nagyobb veszélyben vergődött a lelke.

ILYEN SZERETET

Akit a tigrisleptű baj
alattomosan megcsapott,
számodra semmi sem olyan,
amilyen utoljára volt,
azóta is gyötör a görcs
az összegyűrt paplan alatt,
kába dél meg éjfél nyűg
ismétlődik étvágytalan,
párját ápolja, úgy segít
fekvőnek a járó beteg,
lehetne fordítottja is,
s csőd, ha mindketten betegek,

akik egymásnak annyiszor
 megmentettük az életét,
 végezetül a másnapok
 túlélésén segítenénk,
 átváltozott a szerelem
 ragaszkodássá, kölcsönös
 kegyelmével a szeretet
 életfogytáig összeköt,
 így félti anyja gyermekét,
 s akkora szeretet hat át
 most engem is, ki anyaként
 aggódom a párom iránt.

VANNAK ÓRÁK

Vannak kivételes órák,
 mikor a pislákoló láng
 égre lobban,
 mint az éj után a hajnal,
 az együtt élt évek fénye
 megfáradtan sincs kiégve,
 ha törött is,
 hajnalcsillaghoz hasonlít,
 visszatérő drága órák
 árnyékában rejtőző gyász
 ellenére
 mintha sosem lenne vége,
 utoljára is ragyogtál
 ravatali liliomszál,
 mosolyoddal
 kapaszkodtál mosolyomban.

CSONKA IMÁDSÁG

Istenem, gyógyítsd meg Juditkát,
 indult az esdeklő imádság,
 ám ennél tovább nem jutottam
 szerencsétlen mondataimmal,
 valami tiltakozott bennem
 annak kérni égi kegyelmet,
 kiről az orvosok lemondtak,
 s hogy a többi az Isten dolga,
 tehetetlen sértettség gátolt
 elismerni, amit nem vártam,
 s amiért szerelmes reménnyel
 nézek ma is az őszi égre,
 talán vétkem, az ingatag hit
 szégyene sem ront rajtam annyit,
 hogy ki ne mondjam, ami úgy bánt,
 Istenem, add vissza Juditkát!

FELTÁMADÁS

Tegnap meghaltam, mondta, sokan voltak,
de nem várták ki mind az eseményt,
éltél, mint ma, mint ahogy élsz még holnap,
bizonygattam, és láttam, rám se néz,
csak mondja gépi, választékos hangon,
azt amit az angyaloktól tanult,
a szívbe zárt sírásig meghatódtam
a társamból lett sápadt angyalon,
valaki átrendezte a szobámat,
az ablak a képpel helyet cserélt,
talán hogy a faliképét ne lássa,
ággal szemben nyíljon a messzeség,
amit titkolt az önfeledt tűnődés,
azzal nézett hosszan farkasszemet,
megpillantván közeledő jövőjét,
a révület ködéből fölijedt,
és kiszökött a szájából, hogy élek!
ujjongva és hálától boldogan,
és megrekedt egy könnycsepp a szemében,
s visszhangoztak a kiejtett szavak.

PAYER IMRE

Körben kezdeni

Szétromló falakon a jel. De mi?
Napnak, holdnak fénye, árnyékbeszéd.
Emlékezzél meg elfelejteni.

Hogy visszatérve körben kezdeni
– járásod erre-arra szertesét.
Szétromló falakon a jel. De mi?

Gyarapítva foszt, ajzva félteni.
Meg-meglapulva rejtett létletét.
Emlékezzél meg elfelejteni.

Dőlt labirintus, hajdan-édeni.
Az emlékarton hallod hűlt nesztét.
Szétromló falakon a jel. De mi?

Égi sirályok röpdülései.
Visszalebegnek, ívük törve szét.
Emlékezzél meg elfelejteni.

Ki voltam, leszek, az énekbeni.
Szólna madártól – énfelém, feléd:
Szétromló falakon a jel. De mi?
Emlékezzél meg elfelejteni.

Morvás

A kőbe vésett kacifánt
fölött a lándzsa torony
beszúr a nyurga morva égbe.
Hideg derű. Kecses kőszentek
oldalra hajtott fejjel
magyarázzák kezükben tartva
a hullámos lapu kőtáblát.
Előkelő lebernyeg.
Fatörzsnyi léptek.
Páncélos lovag dárdával
robosztus vashátasán
sisakrostélyát leeresztve vigyáz
egy hajladozó technobióra.
Szabályozott a napfény,
ésszerű a delirium.
Egy császár emléke hatja át.
Sörfesztivál özönöl,
a tisztviselő utcán a színeket
tejeskávéba mártják.

PAYER IMRE (1961) Budapest

CZIGÁNY GYÖRGY

Hét sorpár

FURULYASZÓ

Gyermekeidre kulcsolom kezem.
Örök napsütésbe temetkezem.

FOGANTATÁS

Halálnál nagyobb lehetetlen:
a csodánál nincs természetesebb.

KÉRDÉSEK KARONFOGVA

Miért lettünk, ha nem voltunk,
miért vagyunk, ha nem leszünk?

METAFIZIKA

Képtelen csoda lehet hinni,
a hiánya szomorú botrány.

KILENCVEN

A halál mezsgyéjén bolyongva
rejtőzöm kamasz képzeletbe.

TÁVLATOK

Szívünk tele van barlang-suttogással,
cseppkő-csöndben az idő szobra nő.

CSEND ELÉ

A feledésben ragyogás van.
Derű: velünk és nélkülünk.

S.O.S.

Tíz körömmel kapaszkodik szívdobbanásnyi
létbe, boldog s képtelen biológiánk
kényszerével, idő-kalitkánk
résein át lessük a magasságos
tengert ott fenn,
s küldünk egy árva S.O.S. jelet:
Istenem, milyen jó volna, ha lenné!!

MÁRKUS BÉLA

„a föld örökre megőrzi testünket, ha most megőrzi”

Cseres Tibor háborús költészete

(2. rész)

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

A háborús versekhez a kötet után visszavezető *Lomb mögött* képi világa, mint a cím is nyomatékosítja, a természeti szimbolikán alapul, erdő mélyét, sötét lombot festve, ám hogy ez a környezet nem az idillé vagy a harmóniáé, a „nehéz levegő” is elárulja. Főképp pedig egy párhuzam felállítása és ki-fejtése: ahogy a „levelek oldják, felbontják a napot”, úgy majd a lehullott levél sokaság, „az avar old és téged is szétbont”. „Szép hon, / könnyű haza vár rád is” – az elmúlás gondolata nem teszi zaklattá a versbeszédet, a keresztrímek pedig – „sötét lomb”, „szétbont” – mintegy gyászkeretbe zárják. A *Gyergyó* a természetet nemcsak teremtett állapotában láttatja, hanem teremtődésének kozmikus pillanatait is elképzelteti. Ahogy „valami mennykő, égi gránát csapódott be ide, / hol elébb hegyek szorongtak. Vagy kisebbfajta nap. / Szerte fröccsent a föld és maga az égi szikla / kiolvadt gödréből, mint a tavaszi patak.” Az alagutak közül kikanyarodó, szuszogó vonat, egy ökrösszekér, a Maros tisztán hallatszó beszéde – megelevenedik a táj, mintha a Gyergyó-medence a nyugalom, a béke szigete lenne. Itt is ellentétező párhuzam töri meg az összhangot. A személytelen beszélő látomása megidézi, a teremtődés idején „hogyan futkoshattak megalvadt rémülettel egykor / az emberek” – és az időtlen, örök rémület képzelgeti el vele, „hogyan bújhatott, aki még most is itt van”. A jelent az égi gránát hívóképe a földi, harci gránát hozza közel, a fájdalmas levertség helyzetéé. Amikor – újabb párhuzam – a szekeres éppúgy „nem mond semmit”, ahogy a megszemélyesített félelem sem, „amely a harc után / átváltozott, büszke és olyan más lett, mint elébb”, és miként a mennykő becsapódása után a föld, a mában akként történt, hogy „szétfreccsent a nép”.

A magyar költészetben talán a népköltői eredetű, énekelt katonadal nyomán formálódott különböző rokon műfajok, mint a Balassi Bálinthoz köthető vitézi énekek, aztán a zömmel névtelen szerzőktől származó kuruc dalok, toborzó nóták, majd az 1848–49-es szabadságharc idején Arany János, illetve Petőfi Sándor szerezte *Nemzetőr-dal* és *Csatadal* az a szöveghagyomány, amely az első, majd a második világháború idején már jórészt ismerős költők alkotásaiban újjáéledt, átformálódott. Cseres Tibor versei közül valószínűleg a *Roham* az, amely a legvilágosabban mutatja a hagyomány elsajátításának tagadással fölérő jellegzetes, a nyelvhasználatra, a beszédmódra és a tónusra, a hangnemre mindenképp kiterjedő különleges voltát. Nevezetesen, hogy a katonaelettől elválaszthatatlan kifejezések, szókapcsolatok, évszázados szabályzatokba foglalt előírások, vezényszók, parancsok, továbbá az igeidők és igemódok mint a cselekvést kifejező szófaj használati formái mennyire s miképp változtak a műfaji hagyományokban rögzítettekhez képest. Nem a „katonazenés” békeidőkben, hanem a háború idején, amikor a kötelmek még merevebbek és erősebbek, amikor a parancs teljesítése kizár minden egyéni megfontolást, a beosztástól, rangtól is függő szerepeket csak betöltesíteni lehet, a személyes identitás, a lelki, szellemi beállítottság kinyilvánításának, megjelenítésének nem pusztán a lehetetlenségével, hanem egyenesen a tilalmával. A hadkötelezettség hozta köteleességteljesítésnek, főként pedig a katonai eskü betartásának erkölcsi-morális vetületéről Cseres sok helyen értekezett, vallott. Igen jellemző, hogy fontosnak és szükségesnek tartotta kiválogatva megjelentetni s újra kiadni az e tárgyú, a *Hol a kódex?*, valamint az *Elveszített és megőrzött képek* című köteteiben közzétett írásait. Az *Igazolatlanul jelen* fülszövege tévesen állítja, hogy a gyűjtemény csak a második nagy háború utolsó hónapjainak „többszörösen visszas fordulatiról, helyzetéről, a kezdetektől fogva felemás, fonáklelkű magyar hadsereg tragikus vergődéséről” szól. A *katonákról – akik megfutamodtak* például éppen hogy megértéssel közelít a megfutamodott bakák mellett ahhoz a „mindenkori vezérkarhoz” is, igazat adva neki, amelyik követi a legfőbb hadviselési elvet: „a győzelemhez lelkesedés, felháborodás, gyűlölet szükséges, nem bánat, nem csüggedés”.

A rohamozás, a futva végrehajtott támadás, a közelharc parancsszava az „előre!” volt s maradt. Arany János buzdító szavaival: „Haj, ne hátra, haj előre! / Vérmezőről vérmezőre!” Petőfiével: „Véres

a föld lábam alatt, / Lelőtték a pajtásomat. / Előre! / Én se' leszek rosszabb nála, / Berohanok a halálba. / Előre!" Hozzájuk vagy Balassi az ellenség hírére felbuzdult szívű vitézeihez mérve Cseres Tibor *Rohamának* lírai alanya mint egy ellenvers beszélője jelenik meg. „Mire gondoltam? Úgy hiszem, semmire. / Kire gondoltam? Magamra? Senkire. / Csak a part falához tapadtam testileg / s cseppekben gyöngyözött rajtam a jéghideg” – szól a nyitány. Szembetűnő, hogy a csatadalok esetében kivételesen ritka múlt idő jeleníti meg a gyors támadást, az emlékezés távlatával az önelemzés előtt nyitva teret. Ugyanitt a szerző a pályáján végig alkalmazott helyettesítéses stilisztikai-retorikai formával él: az érzelmeket, érzéseket, sőt az ezek kísérte gondolatokat, eszméket testi, élettani változásokkal, a vegetatív idegrendszer akaratlan működésének látható jeleivel szemlélteti, fejezi ki. Jelesül: az igen erős félelemérzésről tanúskodó „jéghideg” cseppekkel. Kiveri a halálos hideg verejték – a szólás ismeri azt a szörnyű ijedtséget, ami aknatűz közben, géppisztolyok „szavát” hallva, a folyópart lassan omló fala alatt hatalmában tartotta a – feltehetően megbízott – századparancsnok emlékezőt, aki felé „vagy száz ember szeme” figyelt. „Énbennem bíztak s tölem várták a jelt” – a személyes félelem legyőzése annál nehezebb, mert a parancs gyors vagy akár halogató teljesítésével is együtt jár a beosztottakért érzett felelősség vállalása. Vívódását elképzelt halála jeleneteibe – szökken a vér a nyakán, szívárog zubbonya szövetén, átlukasztják a testét – sűriti bele, az emlékezés múlt idejéből a jelenbe fordulva eleve *feszültségkeltő* módon. S ugyanakkor rejtelmesen, a valószínűség és a fikció határán billegve. A halál vízióit ugyanis a harci rohammal egy olyan kijelentő mondat köti össze – „ezt gondolom: *felugrom s futok egyenest*” –, amely nem teszi egyértelművé gondolat és cselekvés összefüggését, egymásból következését. Hiányos, félreérthető mondat sejteti a parancsteljesítés kényszerét, a fegyelem lazulását: gránátjait fogva „intek, aki figyel”, közli, mint aki maga a figyelő, a félelmet a „Már mindegy, menni kell” közömbösségébe, beletörődésébe cseréli. „Futok. És süket a fülem, / úgy üvöltök vissza: na most! előre! fel!” – a rohamra indító zárlat a nyitányhoz hasonlóan szintén a pszichikum állapotát választja az ábrázolás tárgyául, a verejtékezés után a világra való süketség, az érdektelenség jelzésével. Mindezzel betöltve az ellenvers szerepét: Arany János és Petőfi Sándor versei kérdéseire – „Van-e olyan hamvába holt fiatal, / aki mostan fegyvert fogni nem akar?” és „Van-e mostan olyan legény, / Aki fél, / Ha a mennykő jár is ott a / Fejénél?” – igennel válaszolva, Balassinak pedig nemmel felelve, hogy „csak jó kedvéből is” próbálni indulna-e, „az jó hírért, névért s az szép tisztességért” mindent hátra „hadna”-e. Se kedv, se hírvágy, a felbuzdulás teljes hiánya, de hiánya a gyűlöletnek, a felháborodásnak is – mert hiánya, meg nem nevezése a front túloldalán harcolóknak. Mintha a rohamra indulónak magát kellene legyőznie, s nem az ellenséget, önmagával kellene szembeszállnia, nem az ismeretlenek seregével.

Pszichikai állapotok, az érzeteket és érzelmeket keltő lelki szférák sematizált belső látványai több vers szerkezeti elemei. Az *Ébredésé*, amely az érzékek eltompulásának, bénulásának lenyomata, személytelenül köznapiságban, közhelyesnek tetsző állítással, miszerint „Legboldogabb, ki ébred”, amely azonban előhívja a nem ébredés, a halál képzetét. És akár a *Rohamban*, a félelem hozta közönyét, amikor a gránáthangra ébredő „Összehúzódik, mordul, vak lesz és süket”, valamint „Emlékeit tolja magától”. Mint aki élő halottá nyilvánítja magát. A *Bekerítve* ugyancsak a testi megnyilvánulások kifejezte érzelmek és gondolatok verse a századról, amelyet este „bekerítettek”, ám hogy kik, a többes első személyű tudósítás nevezetlenül hagyja. Látványi mozzanatok, a hegyes tűként villogó lövések idézik fel a félelmet és a tehetetlenséget, a „forrót, hideget, / és megint forrót éreztünk” pillanatait, a menekülés esélyének groteszkségét, amikor „Lapultunk s ásni kezdtünk”. Ám mintha lövész- vagy futóárok helyett saját sírjukat ásták volna – térdük és karjaik „vacogása” (nem a fogaké tehát, az elhagyásos helyettesítés detrakciós alakzatával) az egész lényüket eltöltő halálfélelemé. Leküzdése leszámolás volna az élettel, abszurd vigaszt nyújtva: „Számolgattuk magunkban: a föld örökre megőrzi / testünket, ha most megőrzi.” Az élet vergődés a kényszcselekvések hálójában: „Győzni kell – ezt reszkettük. S ha megélünk, tovább győzni.”

Ebben a szövegkörnyezetben (a Termés 1943. téli száma közölte hat Cseres-vers társaságában) a *Levágott ág* a részleges túlélés tankölteményeként hat: a fa természeti s az életfa kultikus metaforájával személyesíti meg a pusztulás folyamatát. A cím erőszakra utal, amit a személytelen beszélő legfeljebb sejtet a „roppan meg” fordított igekötős, a derékba tört élet képéhez társítható szó szerkezettel, valamint az „elrugódik” igével. A sejtelen növelése a panaszként hangzó bizarr záró gondolat is: „Apránkint akarta / tagjait hullatni s nem mind az egészet.” A *Biztató* képi világa a háborús versek 20. századi hagyományából Babits Mihályhoz kapcsolódik a legerősebben, nyilván

nem a harcra buzdító, hanem a békevágyat megszólaltató gondolat újrafogalmazásával. „Félbe szakítják gondolatainkat, / testünkbe igyekeznek a gépek. / Lärmájuk, zenéjük sorvaszt és ringat / s észrevétlen bőrünk mögé lépnek” – indít a Cseres-vers, szöveg közötti formában, célzásszerűen Babits híres költeménye, a *Húsvét előtt* párverseként. „Van most dícsérni hőseket, Istenem! / van óriások vak diadalmait / zengeni, gépeket, ádáz / munkára hűlni borogatott / ágyúk izzó torkait: / de nem győzelmi ének az éneke, / ércaltapait a tipró diadalnak / nem tisztelem én, / sem az önkény pokoli malmát” – szól Babits. És így folytatja: „Én nem a győztest énekelem, / nem a nép-gépet, a vak hőst, / kinek minden lépése halál.” Talán nemcsak az avantgárd gépkultuszával, a modernitást, az erőt dicsőítő dinamizmusával száll szembe, hanem az *Egy gondolat bánt engemet...* hősihalál-képével, a „holttestemen át / Fújó paripák / Száguldjanak a kivívott diadalra, / S ott hagyjanak engemet összetiporva” látomásával is. A *Biztató* a gépek hatalmát kiterjeszti, s így tiltakozik ellenük, a magánélet köreire: „rokonaink helyébe bújnak”, hangjuk ellátogat a „belső házunkba” – ezek miatt, tanítja, tanácsolja a többes első személyű alany, „felökrödhetjük mind a fémeket”. Van még egy motívum, a fáé, amely ugyancsak funkcionális és referenciális hasonlóságot mutat Cseres verse és Babits egy másik költeménye, a *Miatyánk* között. „Előttem uram, a hon java, / s hulljon a lomb, csak éljen a fa: / de vajjon a legkisebb lombot / nem őrizi-e atyai gondod?” – az isteni gondviselés bizodal-mát és reményét a *Biztatóban* a természet örök létezése s megújulása igazolja s váltja valóra: „S napjaink járásán senki se ront, / csak a tavasz s akkor mint édes, zöld / ragály, terjed ágainkon a lomb.” Allegorizáló, széttartó metaforarendszerű költemény a *Jelkép és valóság*, a groteszk stílus nyomasztó életérzést kifejező fordulataival. Felrepedező kort, párolgó, fogyó, „folyós anyagú” életet, az anya őrizte „omló korty-örökséget”, „bamba tükrös-agyat” emleget a személytelen beszélő, hogy talán a cím jelölte „valóság”, talán a Petőfi jelölte hely, a „harc mezején” szemléltetésére törekedve a kijelentő módot megszólítóra váltsa. „Ó férfi, ha jártál / napsütött hullamezők füvein, / édeskés bomló vérszag, / a holtak szaga átszállt / szaglások mezején. / S mint a sas, ha alélt / harcost lelt odalent komor szimata, / szagatja, tépi a vért / a keselyű hím vak indulata” – természet és ember harmóniája megbomlásának apokaliptikus volta igazából a *Biztató* beszélője tanácsával szemben tűnik fel. „Tekintsük a jámbor állatokat... / vagy a növények hallgatását kövessük” – biztatott ott a remény, itt a pusztulás kozmikus ereje az igék ismétlésével kap nyomatékot: „Szagatja, tépi a nap / a füvek közt heverőt. / Szagolja, lopja alant / a féreg halottaink erejét.” A Válasz közölte versek (1948/5–6.) sem a küzdő, lelkesült vagy elszánt harcost – ilyenre Cseres költészetében nem lehet-ni – festik le. A *Halál előtt* „hőse” fáradt, hitetlen, a „semmi torkában” függő, pihenni az árokspartra ledőlő katona, aki mintegy megfosztatik emberi tulajdonságaitól, és egész lényé „gyötrő pihenés” lesz, mely számlálja az „éjben úszó sikoltásokat / madarak és fegyverek jajját”, majd „álmában feltekint / s behúzott térdek pattogásain át / holnap meghal / s jóllakik megint”. Az egymásra toluló álmokképek és a képzelet zaklatottsága az abszurd, a nonszensz színeit keverik ki. Hasonlóan az alcíme szerint M. G. meggyilkolásakor íródott vershez: a *Sírban* képtelen állításai – „álmában sikolt a tetem”, a szörny „arcába tátongott a cérvékony alagút” – lehetnének egy nekrológ szélsőséges érzelmi kitörései, ám a halott személye, így a sorsa is teljesen rejtve marad, akárcsak a gyász fájdalma. A metaforáknak alig van közvetlen referenciális jelentésük, áttételesen, szimbolikusan se nagyon kapcsolódnak a gyilkos háborúhoz. Ahol viszont igen, ott mítoszivá nagyítva. „S a tenger világ mocsarát / renge ladikkal mi szeljük át” – a lírai alany itt mintha mások nevében szólna, majd szólítana meg valakit, aki lehet saját maga is. Bizonytalan beszédhelyzete és szemszöge Kháron ladikjának felbukkanását képzelte el, a *Jelenések könyvére* emlékeztetve: „Ragados vérben nyelvel a lapát.” Innen, szürrealista átkötéssel, a *Biblia* tisztátalan és gonosz állatait, a gyíkot és a kígyót szerepeltetve mintha a teremtménymítoszt profanizálná s bagatellizálná, hét nap eseményein fut végig a tekintete. Vissza-visszatér a víz és a vér motívumához – „üres víz / ül nyelvére – az írós vér mosolya” –, a madár ontotta könnyeket és „kinyitott szomját” asszociálva, majd végül a madár vagy a szörny „hetednap kiissza a tengert, / mellé feküdve (míg áll az idő)”. Hat nap alatt világot teremteni, a hetedikén megpihenni, megállítani az időt: a teremtménymítosz a paralipsis, a mellőzés retorikai eljárásával, „a meg nem említés révén való megemlítés” formájában körvonalazódik. A vers zárata is mellőzi a Teremtő, az Úr, az Isten nevét, kétségessé téve a földi halandó üdvösségben részesülését: „S magára hagyja sírjában az embert.”

E pályaszakasz háborús tapasztalatokat átfogó életérzéssé és fátumos létélménnyé formáló, a halált elmúlásként és nem tragikus elmenetelként ábrázoló, formaszervező eljárásaiban, motívu-

maiban, képi elemeiben a folytonosság fenntartására törekvő, ekképp összegző érvényű költeménye az *Elégia – két kísérellettel*. A hét itt is szimbólum, a teremtés helyett azonban a rá és a Teremtőre való emlékezést, a hat nap munkája után következő pihenést állítva középpontba, ám kérdésekkel övezve. „S ki tudja: minden hetedik nap ünnep? S ki emlékszik rá, mikor sújtja névnap?” Feje tetejére állt az a világ, ahol büntetésszámba megy valakinek a köszöntése. Pedig mintha egy szürreális lakoma vagy tor kellős közepébe vezetne a többes első személyben felszólaló: „Emeljük, feleim arcunkhoz a korsót s számlálatlan a kortyokkal beszéljünk. / Amit láttunk az asztalnál, már túl sok, hogy varázs nélkül kevéssel beérjük.” Hogy kik ők, öltözetük, tárgyaik jelzik: a sisak, amely „mulatságból” került a fejükre, „de csontunkból lassan kifogy a tréfa”; a köpeny, amelynek a zsebében a kenyér összefagy; a zseblámpa, amelynek minduntalan kiég a fénye, „tapasztott ablak”. Katonák volnának tehát, a *Biztatóból* ismerős gép szinekdochésan ábrázolt fogantyúi, „zord alkatrészei” szerint éppúgy, mint az „erődök” és „táborok” alapján. Az idő dimenziói közül a jelen látványai éppúgy vízióvá tágulnak, mint a múlté és az elképzelt jövőé. A ma: „hó szikkaszt meg, ének olvaszt fel”, „lángot éget a fertő” s „szerelmek halódnak”. A tegnap, amire rászoktak, amit „mint gyermek, ravaszul, kegyelmet nem ismerve játszottunk”, vadnak, „lelkes madaraknak” csapdát, hurkot, lépet téve, rántva. S a holnap, mint több ekkori versben is, első személybe váltva halállal jegyzett, motívumok ismétlődje. „Gyűjts össze kedvesem, csontjaim hírét te véd. / Ha térdem varázsba fut, mondd helyettem az ellenség nevét”, „és hangosan beszéld az eltűnt madarakat, kiket én rebentettem szét” – a csapongó érzelmek, a rapszodikus szaggatott gondolatok e záró keretben csillapodnak, higgadnak le enyhén szenvelgő elégikus hanggá. A hó képe jelenik meg újra, most az este jelképéhez kötve, amely a „sötét túlsó felére”, „hová régen vágyom”, vezeti útját, viszi lépteit. Némi kurucos remiszenciával a szálló hóban vél vigaszt, ami majd „belepi lépteim nyomát” – ám azután, „ha az út széttép, összerág”. A vers kiértelt szemléletére és szerkezetére vall, hogy az utóbbi igék, felkeltve a (vad)állati lakoma képzetét is, visszatérnek, mintegy megnevezve a nyitó sorban rejtve maradt alanyt. „Lármát ver nappalunk nyílt szájában is, váltott fogakkal széjjeltép, megesz.” A folytatás szintén az ismeretlent személyesíti meg – „Ő mér meg minket és nem mi mérjük őt s lehúnyt pillája mögül ha ránk tekint, mi nem / látjuk meg a morzsáló időt s ő végez velünk a fűrészpör szerint” –, tágítva az azonosíthatóság lehetőségét. Egyrészt a halál közeledtét jelző szólások – „véget ért az utam”, „lejár az időm” – szellemében az (élet)úttól elválaszthatatlan időt nyomatékosítva: „pikkelyes arccal elnyel az idő”, másrészt az Isten képzetét keltve.

Ami a háborús vers emberszemlélete esetében lényeges: a halál természetes elmúlás, nincs hősi vonása, de tán nem is lehet, hisz az ellenségnek sincs neve, nemzete. Ahol, egyetlen versben, megneveztetik, ott sem ellenséggként, hanem együttérzést kiváltó halandóként, szinte barátként jelenik meg: „Egy orosz katona énekelte: »mint tóba dobott kő, / elsüllyed az ifjúság«. És folytatta a többi: / »míg fenékre ér, megfordul a tóba dobott kő, / csak az élet megy el s nem fordul vissza többé«” (*Foglyok*). A létbölcseleti gondolatok ösztönzőiként tűnnek fel ez idő tájt (a Termés 1944. tavaszi számában) mítoszi motívumok, bibliai jelképek, az aklába visszatévedt juhtól a fészkére visszaszálló fecskéig – nyilván a hazakerülést, az otthonra vágyást kifejezve: „Ígérem, én elmondom, mit értem, ha éltet a zord szél s nem hágy télen takaratlan a havon” (*Ígéret*). A *Figyel, lenéz...* alanya kevésbé a gondviselő, inkább a rejtőzködő Isten lehet, aki majd „egykor tenyeremtől úgy kéri számon az elmorzsált időt – lejön felém az égi létrán”. A lírai alany azonban nem őt, hanem az embertársait szólítja meg: „mondjátok, ki választotta e lombosítét világot nekem lakóhelyül?”, ahová az „ősz atyja” „fürkészve lép le majd s elmondja, mi történt odafent, mióta itt vagyok”, „aztán én is lassan elmondom, mi történt idelent”. Mintha ezt az ígéretet váltaná be a megjelenését tekintve három évvel későbbi költemény, a lomb-sötét világra rájátszó *Hosszú éj* (Magyarok, 1947/9.). A többes elsőből egyes elsőbe váltó lírai alany negyedórakból összerótt évtizeddel számol, két oszlop közt, „háboruk közt egyetlen fonálon” húzódott életével. „Ég alján s a szakadék felett / az időt alig tartottam számon, / míg minden felől célzott és tüzelt / a megvakult történelem” – a sorok egy élet-, illetve pályaszakasz összegzéseként is értelmezhetőek. Azért is, mert a következő évek kötetben meg nem jelent versei epikus felépítésűek, emlékező jellegűek, Sőtér Istvánnal szólva, az „izgatott esemény-líra” darabjai közé tartoznak. Ilyen a Forum közölte (1948/5.) *Gyergyó körül*, a szülőföldért vívott ütközetek krónikája, egy nap, a visszavonulás vagy pontosabban a vereség napja – 1944. szeptember 7. – eseményeit állítva középpontba, felidézve a korábban történeteket: a falvak kiürítését, a lakosok menekülését – „Borszék a Bucsínra tolt / sok szekerét”; „Ditró hasra / feküdt a záporban s Remetéről

a Tatár szeg is / kivonult a havasra” –, a reményt, hogy akik Szeredát fenyegették, „Nem jöhetnek Békásnál / a martokon át”, és a csalódást, hogy a „géppisztolyosok mégis beszivárogtak a Pongrác tetőn / Gyergyó szemöldökén”. Hogy kik voltak a fegyveresek? – megnevezetlenül maradnak, ami nem feltétlenül az öncenzúra (vagy a cenzúra) következménye, hisz, ugye, az ellenséget másutt sem azonosítja. Eltérően a szövetségeseiktől: égő házak világánál futkosó, autókba „raktárakat, boltokat” temető németekről beszél, akik „sorsukra bízták a holtakat”. A veszteségek apokaliptikus méretűek: az úton is megszámlálhatatlanul heverő harcosok, „Felcsúszott földszín ingükkal teltek / az udvarok s a kertek”. A szomorú nap hajnalán történt, hogy „kétszeres / állásukból »megléptek« a székelők. / »Már úgysem érdemes« // ez volt a jelszó. / S Szentmiklóson délelőtt folyt a vér / és folyt a jajszó.” „Parázslott a havas lába” – a látvány szörnyűségeit háromsoros, félrímes strófák igyekeznek „enyhíteni”, ám az ütemezés szabálytalansága, a szótagszámok feltűnő aránytalansága – hol nyolcból, hol tizenhétből áll a rímtelen sor – a felzaklatott lélek, a legyűrhetetlen rémület jelzései. Főként, mert személyes tanúsítás is a vers: Julia „nénémről”, aki sírt Sárhegyen, mert „Immár nemsoká Lazarea / leszünk esment”, és mert nem tudta, hol van négy fia. Vele együtt megidézi a saját hűgát is, akik tanácstalanok ugyan, ám a régi századok emlékei között kutakodó beszélőnek úgy tűnik fel mégis, miután „csupa nő védte a falut”, hogy mindig is a nők voltak azok, akik „gyertyákkal s égő szemmel / bevilágították az időt. // S míg hurcolta hatalom / a fegyverre ért ifjakat, itt aszszony-kéztől / szelídült a barom.” A krónikás mindinkább felhagy a tényközléssel, hogy a nőket eszményítse életmegtartó hitük, erejük és szerepük miatt. A Péterre mint kösziklára épített egyház bibliai példája rémlik fel reményükben: „Iszonyat karmol minket, de nem félünk, / kövön áll a mi házunk.” Ez a bizalom ellenpontoszza egyrészt a székelők megfutamodását, ami mellől már csak azért is hiányzott a krónika magyarózó szava, mert hisz Gyergyó is a Székelyföld része – otthonról hát hova léphettek meg? Másrészt a beszélő, harcostársaival, maga is menekül, autóval. „Nemsokára eszméletlenül kanyarogtunk / a Tarvész havas alatt” – zárul a vers, a határozószó aligha az öntudatvesztés kifejeződése, sokkal inkább azé a tehetetlenségérzése és fájdalomé, amely a – mégis csak a – szülőföldjétől búcsúzó krónikást tölti el.

Búcsúvers a *Szatmár körül* is, amely Kolozsvárott, az Utunk 1948. november 20-i számában jelent meg, békés, demokratikus sajtóviszonyokat feltételezve. Az alanyi megszólaló itt nem a rokonaitól, szeretteitől, hanem az „embereimtől” vesz búcsút, miközben látja, hogy házigazdájuk „szallonnát és ruhát palántál a kertbe”, azaz elássa, elrejtíti őket a közeledő front elől. Emberei között ott van azonban a földije – néven is nevezi –, Bajkó honvéd, zubbonyán kabátban, amint lép az udvarhelyiek után. „Tovább nincs mit keressünk, / erre tovább már senkink, / hazánkából nem megyünk ki” – mondja talán ő, talán valaki más az utak árán a kukoricás levelét zörgető székelők, vagyis a parancsnokuk tudtával szökevényekké lettek közül. Új gondolat, eszme jelenik meg velük: a hazájukba, jelesül a Székelyföldre való visszatérése, s így állítja őket fénybe, tán még mint honvédőket is, a vers: „Nyűtt bakancs, komisz gatyá, zilált ing / árulkodik, kik voltak, / mik voltak egykor (tegnap). / S az új lépést jól értik, / pedig most már világít, / csak térdük kalácsán fénylik / a sarló hold s a nap.” Az utolsó háborús vers (kötetbe nem került, a Válasz utolsó, 1949/5–6. száma közölte) a *Felderítő járőr, erdőben*. Metaforái, motívumai az éji lombtól, az elfűjt lámpától kezdve a madársírásig és a motorok dohogásáig ismerősek, az a természet világa, növények, állatok megszemélyesítése is az erdő lábainak sokasodásától az avarban sarjadó aknapalántáig. És a zömmel keresztírmes, változó számú sorokból álló strófák megjelenítenek több mesei, mítoszi, bibliai jelképet is, a fán ülő sárkánytól és kígyótól a bokorban meghúzódó rókaig, a „célzó kemény bagolyszemek / mint önműködő fegyverek” létezéséig. Mindezek egy „részeg vonulás”, az aknakeresés látványvilágának és a „kétfelől képzelt halálnemek” rémlátomásainak kellékei. A bizalom elvesztésével, hogy a robbanószerkezet „mért-épp-engem-ölne-meg”. A rettegéssel, és mint más versben, itt is – a gondviselő helyett – a rejtőzködő Istentől való függéssel: az állatok mögött, „a rejtett huzalok végén, / cserjék között / rejtett gazda figyel, / s fogja életük röptét / a láthatatlan, / s szívünk dobog, mikor inti / szárnyuk robbantására a jelt?”

Cseres verseiről kevés elemzés íródott, különösen kevés a második kötete után – ahogy Taxner Ernő találóan írta –, a „rossz időben” megjelent, eléggé ismeretlenekről, amelyek pedig „meglehetősen társtalanok ezekben az években”. A kritikus egyébként eredeti hangvételű és sajátos szemléletű költőnek tartja, külön kiemeli, miként hozza mozgásba a verseit a katonaélet, s hogy a „legtöbbit a félelemről beszél, mely bizonyára legmélyebb közös érzése volt a magyar hadsereg sokat

szenvedett egyszerű katonáinak". A költemények szerint elsősorban „a rossz közérzet kifejezői” (TAXNER Ernő, *Cseres Tibor útja*, Kritika, 1964/10., 48–49.). Hasonlóan vélekedik Pomogáts Béla is: a szerzőre úgy tekint, mint annak a nemzedéknek a fiára, amelyik „a második világháború laktanyáiban, kiképzőterepein és lövészárkaiban ismerte meg a világ kegyetlenségét”, a háborús versekre pedig, mint amelyek „még reménytelenebbek és kiábrándultabbak”, mint a korábbiak, és elsősorban a „katonák szorongását, kedvetlenségét közvetítik”. Ez annak következménye lehet, hogy a költő „minden illúzió nélkül” ismerkedett, találkozott a hadsereg és a háború élményeivel, és „egy céltalan és kegyetlen öldöklés tanújának és részesének” érezte magát (POMOGÁTS Béla, *Cseres Tibor*, Jelenkor, 1968/3., 251–252.). Monográfusa, Furkó Zoltán óvatosabban fogalmaz, „szomorú, erőszakot, háborút nem éppen dicsérő” költeményeket emlegetve, amelyek szerint magyarázatot adnak arra, hogy a későbbi prózájában „miként tudta az értelmetlen öldöklés, a pusztító háború rémségeit is szinte egykedvű közönnyel megjeleníteni”. A „lövészárkok drámáját” látszólag érzéketlenül fogadó-viselő, álmokba nem menekülő, de nem is lázadó Cseres életérzését azokkal a 20. századi írókéval rokonítja, akik – mint Cocteau, Gide, Alain-Fournier – szintén a „keserű árvaságot” fojtották alkotásaikba (FURKÓ Zoltán, *Cseres Tibor és kora*, Szenci Molnár Társaság, Budapest, 2005, 16–17.). A másik monográfus, Zappe László alaptétele a pályakezdő költőről: „hiányzik a határozott társadalmi mondanivalóhoz szükséges szemléleti kiindulópontja”. Már az első verseskötetről szólva kifogásolta, hogy nem találja a „társadalmi érvényű felháborodása, tiltakozása” „közvetlenebb kifejeződése” módját, a háborús lírája pedig a „félelmek, borzalmak” számbavétele mellett „a remény hangjának megszólaltatását” tekintve „költőileg kevés eredménnyel jár”. Mindez azért van – „nem is lehet ez másképp”, fejtegeti –, mert „szemléletéből hiányzik a háború okaival, a fasizmussal és annak ideológiájával való következetes szembenézés: tanúként van jelen a háborúban, tanúként a katonák ügyében” (ZAPPE László, *Cseres Tibor*, Akadémiai, Budapest, 1975, 13–15.).

Hogy a katonaversek „világnézeti bizonytalanságról” árulkodnak, hogy a költő nem érti, de talán nem is ismeri a „Horthy-Magyarország vereségéért küzdő kommunisták álláspontját”, ezt Taxner is felveti. Lényeglátóan emelve ki azonban, hogy a „meghökkenítő” erejű költemények különlegessége: „nem a volt ellenállók öntudatos hangja szólal meg bennük, és nem is a koncentrációs táborok elleni tiltakozás, hanem a háborúba hajszolt frontkatona iszonyodásérzése” (TAXNER, *i. m.*, 49.). Ehhez társul a kapitányi feladatokból és szerepekből következő, a beosztottak, a csapattársak iránt vállalt kötelesség- és felelősségtudat, nem utolsósorban a frontot elviselő civilekkel, a hátszág lakóival való együttérzés kinyilvánítása. S hogy mind e mögé és elé „más távlatot” ad a halál, s ugyancsak másokat a mítoszi, bibliai párhuzamok, Cseres háborús költészete világszemléleti és létfilozófiai jellegzetességei miatt okkal nevezhető nemcsak különlegesnek, hanem poétikailag, esztétikailag is egyedülállónak.

Ha mégis – „világnézet”, élet- és létszemlélet tekintetében – rokon alkotásokat, illetve alkotókat keresnénk, akkor a már említett Babits, a *Bénára mint a megfagyott tag* költője tűnhetne fel, az „Ajaj, de hitetlen daloltunk!” okán is. Aztán, vagy elsősorban, Gyóni Géza, a személyes tanúságtevés miatt, a „Csak egy éjszakára küldjétek el őket; / A pártoskodókat, a vitézkedőket. / Csak egy éjszakára: / Akik fent hirdetik, hogy – mi nem felejtünk, / Mikor a halálgép muzsikál felettünk; / Mikor láthatatlan magja kél a ködnek, / S gyilkos ólom-fecskék szanaszét röpködnek.” De van a második világháborús éveknek is más, Csereshez fogható verskrónikása, különösen azt a – talán Petőfitől átvett – szokást nézve, hogy a költemények keletkezési idejét és helyét fontosnak tartja (paratextuális elemként) jelölni. Gellért Sándor ő, akit a népi lírikusok között, a népi tárgyiasság és mitologizmus ösztönös ágának képviselőjeként tart számon az irodalomtörténet, s aki katonaként végig szolgált az ukrán fronton, a II. magyar hadsereg tizedeseként, illetve karpaszományos őrmesterként részt vett a doni ütközetekben. A háborút követően Romániában, a Szatmárnémetihez közeli Mikolán élve igazából nem mint poéta vált ismertté, hanem mint a Sára Sándor rendezte *Krónika – A 2. Magyar hadsereg a Donnál* című, eredetileg huszonnégy részből álló televíziós dokumentumfilm-sorozat egyik szóra bírt emlékezője. Hogy a 17. rész után a filmet levették a műsorról, és hogy a moziforgalmazásra szánt ötrészes változat, a *Pergőtűz* sem kerülhetett a nagyközönség elé, könyv formájában sem (bezúzták), ebben fő szerepe volt az ő vallomásának. Élete nagy szerelmét, egy ukrainai tanítónőhöz – akiről utóbb kiderült, hogy partizán volt – fűződő kapcsolatát mesélte el. Szépen, mondhatni, szebben, mint ahogy egyik versében (*Bogár Imre vasban*) előadta: „Ő szoknyáján bűzlegeltem este. / Most teszem a tőkére asszonyom: / Éjt köszöntve sipkámat feltolom. / De rám

tilul s vet a keze bogot / nadrágomra, hol kisonkásodott." Az elbeszéltek felháborították a „cenzorokat”, a szóbeszéd szerint a szovjet nagykövetség tiltakozott, állítván, a megszálló magyar hadsereg egyik katonája és egy partizán nő között nem szövődhetett szerelmi viszony, egy öntudatos szovjet tiszt felesége nem hűtlenkedhetett (lásd MURÁNYI Gábor, *Pergőtűzek krónikája*, Múlt-kor, 2018. tavasz; MURAI András, *Pergőtűz I–IV*, MMA–MMKI Lexikon). A szocializmus történelme ismételte önmagát: 1946-ban Örkény István *Voronyezs* című drámájának Művész Színház-beli előadását már a főpróbát követően tiltották be, indoklás – a szerző szerint (*Párbeszéd a groteszkről*, Szépirodalmi, Budapest, 1986) –: „elképzелhetetlen és megengedhetetlen, hogy egy szovjet tanítónő beleszeressen egy magyar őrmesterbe”. Ami Gellért Sándor háborús költészetét illeti, szemléletében igen szélsőséges, ellentmondásos, ami abból adódhatott, hogy kezdetben egy „új mongol birodalom” ígézetében élt, miként válogatott versei (*A magány szikláján*, Kriterion, Bukarest, 1983) bevezető tanulmányában Kereskényi Sándor megállapítja, egy világtörténelmi feladat küldöttének tudta magát és a népét is, és csak később döbbsent rá a magyarok kiszolgáltatottságára, a „Könnyű fejsze szorult a nagy fába, / mi is megyünk be Oroszországba” helyzetére. A *Magyarok háborúja*, amelyet sorséneknek nevez, első ciklusában az *Atilla sírja* és a *Riadó* (az utóbbit önálló kötetnek szánta, ám a háborús cenzúra megakadályozta a kiadását) a szenvedések, harctéri nyomorúságok, félelmek megörökítője, ugyanakkor valami, talán a páros rímekből is fakadó könnyedség, hetykeség kifejezése is. „Ni, három hótt véres lába. / Félig vannak földbe vájva. / Ugrik a szív a ketrecben. / Szűzkoronám / elvesztettem” (*Buga Jakab farkasbőre*). 1944 nyarán íródott a *Színes égbe látok*: „Kurucok, betyárok, színes égbe látok. / Inát dörzsöli a fehérvérű átok. / Megfenni a kardot, / kiköpni a bagót, / a nagy magyar pusztán fúvom a riadót.” Mindezek alapján úgy tűnik föl, Gellért Sándor sorsénekei lét- és életszemléletüket tekintve kevésbé jellegzetesek, érzelmi, gondolati világukban szűkösebbek, mint Cseres „katonaénekei”.

Ideologikus célelvűség, elfogultság mondatra tánt a monográfiájával, hogy „jövendő írói arca inkább novelláiból bontakozik ki”, s nem a verseiből (ZAPPE, *i. m.*, 15.), hiszen önmagának ellentmondva, a későbbi, a *Hideg napok* körüli s utáni történelmi regényeket elemézve éppen a háborús költeményeket is jellemző szemléleti sajátosságokat sorolja elő. Az ellenállásról szóló trilógia első darabja, a *Búcsú nélkül* hőse, állítja, akárcsak a *Játékosok és szeretők*é, „egy körülhatárolatlan, világnézeti megalapozás nélküli humanizmust hordoz magában”, a művek célja „emberi magatartások vizsgálata”, az „író a háborúval kapcsolatban elsősorban az emberek érdeklik”. Amit a *Fenn az égen száll egy sas* tanár alakjával kapcsolatban kifogásol, azt felvethetné szinte valamennyi regényfigurájáról – ide értve a *Hideg napokat* is – szólva: magatartása „nem megy túl az általános humanizmuson, a kulturált ember eszméjén, nem kötődik konkrét politikai eszmékhez” (ZAPPE, *i. m.*, 74., 79., 85., 87.). Vagyis nem ideológiai-mozgalmi, hanem erkölcsi-morális parancsok vezérlik őket.

HALÁSZ MARGIT (1964) Budapest

HALÁSZ MARGIT

Treno Ongaro

7.

Hiába, hiába már megint az első osztályon találok magam. Nem kapok máshova jegyet. Akármerre néz a szem, késő húszas, kora harmincas ifjú férfiakat lát. Kényelmesen elhelyezkedem. A fenébe is, utazni jó. Útközben hatékonyabban tud bambulni az ember. Babalét, mintha többfunkciós bölcsőben ringatnának, kedvemre gögicsélhetek. Idegen arcok vesznek körül, mégis összetartozunk. Célunk közös, megérkezni az állomásra.

Félrebiccentett fejfel kukucskálok. Hátha történik valami. Neonrózsaszín partvisnyél fekszik előtttem az egyik ülés mögé dugva. Nocsak, nocsak, ez meg mi a csoda? Egy szálfá fiatalember ülése mögött pihen, csakis az övé lehet. Viszont a szimpatikus ifjú férfi egyáltalán nem úgy van öltözve, mint aki takarításból keresi a mindennapi betevőjét. A rózsaszín partvisnyél végére barkácsszakkörösen rá van ragasztva egy papírdoboz hevenyében lemetezett oldala. Ez biz molinó lesz. Molinó a javából. A dobozon mindenféle szívárványszín ábrák, melyeket nem tudok beazonosítani. Nemzetek között tudat alatt vándorló motívumok lehetnek. És a szöveg. Bocs, apa, meleg vagyok. Összeáll a kép, a vidéki város felvonulásáról jön vissza a székesfővárosba a sok fiatalember. Nekem kissé sok a szívárványból, én egyet szoktam egyszerre látni. Na jó, egyszer láttam duplát is. Egy biztos, a szívárvány pusztá látványa mindig erős érzelmeket kelt bennem. Persze, hisz megmondatott, víz által soha többé nem pusztul el a világ. Más által fog. Vigyázó szemetek az égze vessétek.

Írtam már, hogy a kalauzsisasszonyok egyenruhája simán felveszi a trendharcot a Lufthansa-kisasszonyokéval? Az Emiratesszel viszont nem, ott van egy minőségi ugrás. Egyszer láttam élőben két pilótát és nyolc Emirates-kisasszonyt tipegni-topogni egyik repülőtér tranzitjében. Szó bennszakadt, hang fennakadt, amikor megláttuk őket. Olyanok voltak, mint egy új teremtség egyedei, makulátlanok, tökéletesek, szépek. Tudományos-fantasztikus filmbe való jelenet volt, zombinak éreztem magam.

Elég nagy a zaj a vonatkocsiban, a fiatalemberrek trécselnek, tréfálkoznak. Összetartoznak, értik egymás poénjait. Ameddig a szem ellát, én vagyok

egyedül nő. Mármint külsőre. Vagy mégsem? Megérkezik két kalauznő. Párban jönnek, egyik csinosabb, mint a másik. Készítem a jegyem. Ez valami gyerekkori megakadás lehet, hogy én mindenhova félórával előbb szeretek érkezni, a jegyemet is olykor húsz percre szorongatom a markomban. Vagy még tovább. Különösen akkor, ha állomás következik, és épp nálam akad meg a sor.

Ezen gondolkodom, mély belső gondolati energiákat mozgatok, fájdalmas traumákat, nagyot döccen a vonat, percegnek a nagyvasak, csak ki ne sikoljon. Eddig menetiránynak háttal ültem, udvariasan megkérem az egyetemista külsejű utastársamat, nem cserélné-e velem elbeszélői szemszöveget. Szívesen, mondja. Jól megjárom ezzel a szemszögcserével. Végre nyújtanám a jegyem a kalauznőnek, amikor állomás miatt lassít a vonat. Ha nem csereberélgetem a helyem, simán túl lennék a jegykezelésen, és bámulódhatnék kedvemre. No de sebjaj! Ami késik, nem múlik.

Új szemszögemből más távlatok nyílnak. Kissé sajnálom a szívárványos molinót, nekem nagyon tetszenek az erős színek, inspirálnak. Innen nézve minden szürke, fehér és seszínű. Viszont van történet. Hegyezem a fülem, mint egy hallássérült anyós. Beszédfoszlányokból kell összeraknom a helyzetképet, kreatív írói feladatnak tűnik. Igen, igen, összeáll a kép. Egy fiatalember jogszerűtlenül bitorolja az ülést. Nincs jegye. Viszont szeretne beszélgetni a barátjával, akinek van jegye. Úgy gondolja, amíg nem jön a jogos utas, kihasználja a lopott percek. A kalauzsisasszony elhivatott és hajthatatlan. Ezt a helyet megvette valaki, látom a gépemen, bármikor felszállhat, legyen üres az a hely, ismétli. Legalább tíz perce folyik a vita. A MÁV-közeg egyre csak a valakivel példálózik. Őszinte leszek, kezd érdekelni ez a Valaki, akinek ilyen nagy respektje van. Biztos valami nagykutya, gondolom. De hát a nagykutya nem utaznak vonaton. Ez csak a messzi északon divat.

Lapos kis állomás következik, népes társaság tarkáll az épület előtt. Középen hófehér inges, aranyköpenyes, kalapos férfi, körötte tarkabarka rakott szoknyás asszonyok, lakkcipős kisiúkkal az ölükben. A napnál is világosabb, a kalaposé a hely. A fészekbitorló nem mozdul, a kalauznőnek mennie kell, nincs idő hadakozni. És a Valaki közeledik. Már

a léptei is tekintélyt parancsolnak. Megáll. Szépen faragott botját hóna alá kapja. Keresi a jegyét. A kalauznő ott terem. A fiatalember ráérősen készülődik. Feszült csend. Az aranyköpenyes leül. Szemlélődik. Botja végével felpöcköli a kalapját. Izzad a homloka. Melege van. Fűjtat. Piheg. Ilyen melegre azért ő sem számított.

8.

Az ember felszáll a vonatra, de a gondjai nem szállnak fel, mert nem férnek be a keskeny vonatajton. A mozdony elindul, a gondok mackósan futnak a vonat után, aztán feladják. Szegényeknek nem bírja a szívük. A jobb érzésű ember ilyenkor integet nekik, ne halljak rosszat felöletek, majd jövök, mondaná, de nem mondja. Jól tudja, a gondok ott maradnak az állomáson, elidőznek a restiben, vesznek egy-két keresztretjtvényt, és papírdobozokat gyűjtenek éjszakára, hogy ne fázzanak. Hideg az éjszaka, a gazdájuk sehol, valahol csak meg kell hálgniuk nekik is, nem?

És a vonat megy. Még hogy megy! Pár centivel a föld fölé emelkedik, ha szárnyakat is adtak volna a jegy mellé, repülnénk. Fékezéskor térünk magunkhoz, amikor egy-két hanyagul elhelyezett csomag képében fejbe kólint bennünket a prózai valóság. Masszírozgatom a halántékom, ez tényleg nagyon érzékeny rész, be fog kékülni. Úgyse fogja senki elhinni, hogy a fejemre esett egy csomag a vonaton. Valami hihetőbb magyarázaton gondolkodom, miközben az alkony észrevétlenül meglepi a tájat. A téli erdőben egy szarvascsapás süppedt ösvénye kalandra csábít. Elindulok az ösvényen, hátha eszembe jut valami jó magyarázat. Megyek, megyek, ropog a hó a talpam alatt, a vonat gyorsít, elbóbiskolok. Bent járok a sűrűben, a fagy bütykös ujja roppantja a vékony ágakat, morzézna a fák. Ha fineszes hekker lennék, feltörném a kódot. Szívesen kihallgatnám, miről diskurálnak.

A fák és az utasok arról suttognak, hogy van az erdőben egy szarvas, amit a vadászoknak nem sikerül kilőniük. Amolyan csodaszarvas, az őrületbe kerget mindenkit. Két vadász szenvedett sportbal esetet miatta, egyik majd esztét veszttette, amikor három éjjel, három nap űzte éhen-szomjan. A vadásztársaság feje felkerekedett, na, majd ő megmutatja, ki a legény a gáton. Olyan vad még nem született, aki az ő eszén és puskacsövén túljárt volna. De halljatok csudát, nevezett fejeselelem

másnap hajnalban szarvas nélkül tért meg a már nem annyira szeretett szeretőjéhez.

Nagyot fékez a vonat, feljeredek. Nem egy-két, hanem az összes csomag szanaszét repül. Ennek a fele sem tréfa! Kopott lakkos körmű kalauznő jön. Tessék? Hogy mi? Valamit elgázolt a vonat. Embere vagy állat? Csak egy állat. Egy szarvas, mondja. Én istenuccse látni akarom azt a szarvast. Rábírom a csomagjaimat az utastársaimra, leszálllok, és elindulok a mozdony felé. Baljósan sziszeg a légfék, pára száll a vonat alól, derékig beterít. Rendületlenül haladok. Űz, hajt valami a szarvas felé, mint Csicsikovot sarkallták a holt lelkek. Mégsem gogoli a légkör, inkább tolsztoji. Anna Karaniná-s mozdony ez a javából.

És igen. Mindjárt megpillantom, azaz megpillantanám. Egy vasutasruhába öltözött férfi elem áll. Láthatósági mellény van rajta. Hova, hova, kérdezi. Menjek vissza a helyemre, amíg szépen mondja, nem nőnek való látvány. Udvariasan megköszönöm a szíves tájékoztatást. Közben kész a fejemben a terv. Visszaszálllok a vonatra, de csak azért, hogy a másik oldalon újra leszálljak. Nem és nem, én csak látszólag adom fel ilyen könnyen a dolgokat. Minden további nélkül visszafordulok jobbról, ha balról zavartalanul és békésen ugyanoda juthatok.

Térdig érő hóban gázolok, mint a felfedező a valahai Delta műsorban. A szám elé kötött sálam deres. Kár, hogy nem látom. Kézre való kis bokor mutatja magát, elbújok, onnan leselkedem. Épp steklámpát üzemelnek be. Mindenki kiabál valamit valakinek. Nem hallok tisztán egyetlen szót sem. Mégis mindent értek. Magyarul beszélnek. Tájmagyarul. Gyermekkoromból ismerem ezt a nyelvet. Disznóöléskor kiabáltak így egymásnak a férfiak.

Semmi kétség. Ami a vadászoknak nem sikerült, azt most elvégezte a vonat. Szép agancsa gyűlva gyulladás, tizenhárom gyertya fénylik a hóban. A vasutasok eltakarítják, ami a testből marad. Vajon kié lesz a kapitális agancs? Valami forgalmi irodában az állomásfőnök szobájába kerül? Csillárnak. Vagy a vadásztársaságot illeti a jog? Fogasnak.

Visszaszálllok a vonatra, nehogy a semmi közepeén felejtessenek a térdig mínuszban. Megköszönöm a csomagjaim őrzését. Befészkelődöm a meleg zugba. Talpamon érzem a fűtőtest forróságát. Elindul a vonat. Letörlöm a párát az ablaküvegről, mert érzem, a történetnek itt nincs vége. Bámulom a sötét erdőt. Iszkolnak a fák. A szarvast pillantom meg. A havas fák között versenyt nyargal a vonattal.

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) | Gödöllő

SZÁSZ LÁSZLÓ

„Mi kell a közönségnek?”

Ambrus Zoltán a sajtó hatalmáról

(KIMEREVÍTETT PILLANAT: A MAGYAR IRODALOM SZÉTSZAKADÁSA)

„Ma még csak sejteni lehet, mit fog mondani a jövő irodalomtörténet-írója, de azt már ma is meg lehet állapítani, hogy az utolsó negyed század irodalmának a hírlapírás befolyása nélkül egészen más képe lett volna. [...] ...a hírlapírás befolyása nélkül sokkal több volna a komolyság, a tartalmasság, az elmélyedés, és sokkal kevesebb a felületes, az elnagyolt munka.”

Ambrus Zoltán írta ezeket a sorokat 1906-ban, a Szerda első számában, láthatóan azzal a céllal, hogy meghatározza az új lap társadalmi és művelődéstörténeti szerepét, s felismerhetővé tegye – ha nem is egyenesen az új irodalmi törekvések irányát (lévén teljességgel nyitott és demokratikus gondolkodású): éppenséggel a társadalom bonyolult működéséből következő, külső akadályokat, amelyek eltérítik az irodalmat a szerves fejlődés ívéről. Én pedig bizonyára azért fedeztem fel újra, egyfajta aktuális üzenetként az ő *Irodalom és újságírás* című „szövegét”, mert az évek gyorsuló múlásával arányosan, furcsa mód, az időbeli távolságok csökkennek: ahogyan az éveim számával haladok mind bennebb a 21. századba, úgy kerülök egyre közelebb azokhoz az írókhoz, akik a 19–20. század fordulóján tapasztalták meg a gyorsulás, a radikális korszak- és nemzedékváltás súlyos dilemmáit. Van ebben ésszerűség: bő évszázadnyi távlatból érteni, sőt már megérteni vélem a munkásságukat és gyarlóságukat determináló körülményeket is. Hozzáférhetek például olyan dokumentumokhoz, amelyek jóval később születtek meg.

„Már több évvel a háború előtt a hét első estéjén ugyanaz a kis társaság gyűlt össze a munkahónapok [az intenzív parlamenti ülésszak ideje] alatt Heinrich Gusztáv asztalánál az országos kasszinó egyik földszinti különtermében. Herczeg Ferenc, Miklós Andor, Molnár Ferenc, Heltai, Ambrus és jómagam, a törzsvendégek... Komoly irodalmi témák megvitatása, aktualitások inkább tréfás megbeszélése és persze jó pesti adomák, ezzel telt el az idő nagyon gyorsan ilyenkor. A háborúval az irodalmi tárgyak és tréfás történetecskék lekerültek [a] napirendről.”

Több időzóna tapad egymásra ebben a pársornyi emléktöredékben. Bánffy Miklós jegyezte le 1930 körül (*Emlékeimből. Forradalmi idők*), Magyarország és irodalma tragikus szétforgácsolásának nagyon fájó állapotában, és egy olyan megelőző időpontban merevíti ki az irodalom pici mozaikképét, amikor még bármi, akár jó dolog is történhetett volna. A virtuális fotó legfontosabb üzenete (számomra): a pusztán tény, hogy ezek a társadalom legkülönbözőbb csoportjaiból származó írók rendszeresen egy asztalnál ülnek, és igencsak eltérő világnézetüktől függetlenül terveznek együtt folyóiratokat, színházi előadásokat, kiadványokat – eszükbe sem jut irigykedni vagy gyűlölködni. Amit most leírok, nem tényszerű állítás, nincs tekintettel a kanonizáció tudományos módszertanára, mégis érdemes elgondolkodni az esélyéről: megnevezhetnénk egy ellenőrzött történelmi pillanatot, amikor a még sokhúrú, de összhatásában egybehangolt kórusként szóló magyar irodalom legalább annyi ideológiai állapotra szakadt szét, ahányan Heinrich Gusztáv asztalánál ültek. Bánffy ugyanis novellaszerű tömörítéssel ugrik át az utolsó együttlétre, amikor is „mint a moziban valami káprázató gyorsasággal lefuttatott film”, pörögnek a tragikus események: „A lemondott kormány a gyöngék idegességével kordonokat állít, és kardlappal vereti szét a tüntetőket... A visszatérők ...beverik a tükörablakokat. ...megalakul a Nemzeti Tanács...” Száguldanak a filmkockák, a fehér asztal csöndje éles kontrasztot képez az *utolsó vacsora* érzetét keltő végzethangulattal: „Ilyen érzésben élt az ember akkor, ilyen érzésben látogattam el aznap a hétfői vacsorára 1918. október 28-án.” Amikor Bánffy Heltaival kirohan személyesen megtapasztalni az eseményeket, már egy teljesen megváltozott, ismeretlen Budapestet talál, némán megdermedt civil tömeget és idegen katonákat. „Akkoriban dobbant utolszor a Monarchia katonáinak fegyelmezett lépése...”

És lám, az irodalom létének csodája, hogy jóllehet ennek a kicsiny, jellegadó írócsoportnak tagjai ezekben az órákban ültek még egy asztalnál, és pillanatok múlva más-más tájak és világ/képek

felé futottak szét, a dúsgazdag nagypolgárrá lett Herczeg Ferenc mégis – a kisebbségi sorsba hazavonult – Bánffy gróffal körülbelül egy időben emlékezik ugyanerre a napra. Mintha telepátiaival másolná egymás szavait; csupán a nevek sorrendje különbözik.

„Hétfőn este rendszeren az Országos Kaszinó különszobájában szoktunk vacsorázni Heinrich Gusztáv törzsasztalánál: Ambrus Zoltán, gróf Bánffy Miklós, Heltai Jenő, Miklós Andor, Molnár Ferenc és magam” – emlékezik az ekkoriban legsikeresebbnek tekintett magyar író (*Hűvösvölgy*). Herczegnek mintha nem volna ereje a helyzet borzalmait újraélni, egyetlen rövid bekezdésben túllep a nemzet tragédiáján: „Október 28-án is együtt voltunk, mikor Miklós Andort sürgősen telefonhoz hívták. Krétafehér arccal jött vissza: a Lánchídnál sortüzet adtak a Budára özönlő népre! A beteg oroszán még egyszer, talán utoljára hallatta félelmetes bömbölését.” És a következő mondatról már *Tilla* című színművének sikere az emlékezés tétje.

Ha pedig az asztaltársaság tagjainak további útját ebből a fókuszról követnénk nyomon, bizonyára a magyar irodalomnak többféle sajtósági alakulására és alkotó személyiségekben megtestesülő nagy drámája bontakozhatna ki. Az a fajta töredezettség, amelynek veszélyeit a baráti körnek manapság ritkábban emlegetett tagja, Ambrus Zoltán fogalmazta meg – még idejében. A lap (amely a pesti bonmot szerint, de valóságosan: szerdán megjelent, és egy hónap múlva csütörtököt mondott) jelentősége talán nem is abban rejlik leginkább, miszerint a Nyugat szellemi elődjének tekintik. Napjainkból visszapillantva fontosabbnak tűnik az a szándék, hogy a Nyugattól eltérően (amely hatalmas energiákkal megújította, ugyanakkor háborús övezetekre is osztotta irodalmunkat), szellemi táborát tekintve annál konszolidáltabb és a kultúrpolitikát kevésbé megosztó kísérlet volt: a Heinrich Gusztáv asztalánál ülő társaság sokszínűségét képviselte. Ambrus Zoltán Szerda-beli értekezése, az *Irodalom és újságírás* egyfelől a korszak legsúlyosabb civilizációs dilemmáit veszi górcső alá, másfelől bizonyosságát adja a szerző sokrétű tehetségének és széles ölelésű műveltségének. Egész írói munkássága, alkotói személyisége és az ő tekintélye által is befolyásolt, bontakozó kulturális élet: *küszöbhelyzetet* testesít meg. Forrongó előzményét mindannak, amit tehát egyik póluson a Nyugat radikális újszerűségével, másikon a nemzeti klasszicizmus értékeit védő konzervatívizmussal, például a Herczeg Ferenc által alapított Új Időkkel szoktak sarkosan minősíteni.

(A NOVELLAI TÚLTERMELÉS VESZÉLYEI)

Amikor Németh László 1931-ben (mint az új modernség második nemzedékének tagja) kimerítő tanulmányában a Nyugat előzményeit, valójában tehát ezt a küszöbhelyzetet kutatja, Ambrus alakjában az új korszak legjellemzőbb írószerepét véli felismerni: „Ő a hivatásos írástudó. Kazinczy óta nem volt író, aki ilyen önfegyelmével korlátozta volna magát a mesterségtudásra. ...akinek az a fő írói törekvése, hogy stílusa tiszta üveg legyen... Ambrusban ez a szellemi tisztaságérzet az uralkodó.” A mindig élesen látó, kegyetlenül precíz, de igazságos Németh László felismeri Ambrus Zoltán egy hiányosságát is, amely éppenséggel szervesen a korszak adottságaiból következik: „Elbeszéléseinek jó részével nem tudom, mit kezdjek: újságtárcának túl gondosak, irodalmi műnek csecsebecsék. De azért akárhol vágok beléjük, a kés csontot ér” (*A Nyugat elődei*).

Bár a világhálón fénysebességgel terjedő információk korában szakadatlanul sietni kell, mindig nyílegyenesen a cél felé, kitérők nem engedélyezettek, azért Németh László szavainál érdemes megtorpanni egy pillanatra. Ambrus valóban elsősorban nem (mai, szubjektív olvasatomban sem) szépírói alkotásaival emelkedett ki az irodalmi tömegtermelésből. A korszakban, amelyet munkássága átfog, minden műfajban találhatunk az ő műveinél maradandóbbakat. Jelentősége főképp azazal az érzékenységgel mérhető, ahogyan a korszak sajátos problémáit, ellentmondásait felismerte, és képes volt ezeket megfogalmazni. Irodalomtörténeti helyét leginkább talán a *Midás király* biztosítja (1892) mint az egyik első és jelentős művészregényünk. Színháztörténeti jelentőségét legfőképp az igazolja, hogy megértette Bánffy Miklós, a Nemzeti Színház és az Opera főintendánsa különleges erőfeszítéseit, és elvállalván a Nemzeti igazgatását (1917-ben), hozzájárult a fővárosi színházi kultúra radikális megújulásához. Számomra azonban maga az alkotói szerep a legizgalmasabb, az a ritka adottság, hogy képes volt kritikus önreflexióra: pontosan ki tudta jelölni saját helyét abban a társadalmi struktúrában, amely az ő írói oeuvre-jét is formálta, de munkásságával maga is visszahatott arra. Ennek a kollektív öntükrözésnek és saját írói attitűdjének is modellje az *Irodalom és*

újságírás. A novellákról tett elegáns kinyilatkoztatását Németh László – az esszéíró nagyvonalúságával – nem támasztja alá példákkal, megkímélve az olvasót a tények unalmas felsorolásától. Anynyit azért érdemes ma észrevenni, hogy Ambrus (mennyiségében nyomasztóan gazdag) novellatermése a korszak átmenetiségének jegyeit is modellszerűen viseli magán. Két nagy, élő klasszikus az ő művükhöz felemelkedő viszonyulás határozza meg a századelő prózáját. Jókai már életében mítosz, emberi mércével megközelíthetetlen bálvány. („Jókai Mór eljött a beiktatásomra, és olyan költői beszéddel köszöntött, hogy... elérzékenyültem, és kezet csókoltam Móricz bácsinak. ...Gyulai Pál leckéztetett meg érte... / – Hallja, férfiembernek nem szokás kezet csókolni! [...] Jókai tán csak nem apja az úrnak? / ...Nem mondtam neki, hogy *Jókai igenis nevelőapja volt az én nemzedékemnek*” – jellemzi, szinte akaratlanul, ennek a nemzedéki viszonyulásnak mitológiává átminősült méreteit Herczeg Ferenc.) Tőle már aligha lehet tanulni; a Jókai-féle varázslattal nem lehet ábrázolni az új korszak bonyolult ellentmondásait. A másik minta, Mikszáth a finom ironia kritikai hangját, az utánozhatatlan modor és a színvonal igényét ajándékozta ennek a nemzedéknek. Beszédmódját nem, legfeljebb magát az igényességet lehet eltanulni. És Ambrus ezt magáévá teszi. Elbeszéléseinek együttese bizonyára azért kelti az egyenletlenség érzetét, mert a sebesen változó társadalomban felbukkanó legellentétesebb jelenségeket figyeli meg: ábrázolásmódja és az ahhoz illő hangneme keresése ugyanazt a zaklatottságot mutatja, mint a szélsőségek közt mozgó Magyarország embercsoportjai. Írói témaként Trianon előtt európai perspektívák állnak rendelkezésre, de legalábbis egy birodalom (a Musil által világirodalmivá tett Kákánia) keretei, később aztán egyre szűkülnek. A problematikus világ ábrázolásának problematikusságára sok példát lehetne idézni, tehát ötletszerűen emelem ide a *Nicaragua őrnagyot*. A fő- és modellszerű szereplő azt a bizonytalan létállapotot testesíti meg, ahogyan a 19. század patriarchális, vidéki úriembere a kapitalista nagyváros viszonyai között haszontalan emberré válik. Ez az életforma, a szereplő napi „munkája”, a kártyázás, természetesen a család megélhetésének teljes csődjéhez vezet – gyakori, mert a mindennapi valóságból kölcsönzött témája a korszak elbeszéléseinek. Ambrus, mint sok más történetben, azzal emeli az esztétikailag minősíthető szöveg rangjára a toposzt, hogy egy gyerek szemével látatja, s a jellem ezáltal kritikai, de nem didaktikusan túlmagyarázott perspektívába kerül. A gyermeki nézőpont az első részben a modern novellaforma felé mutató alaphelyzetet teremt meg, a finom lélekábrázolás igényét, a tömörítés kényszerében aztán az érzékelésnek ez az árnyaltsága elsorvad, és akárcsak maga a bemutatott figura, a történetmondás befejező aktusa is a 19. századba hajlik vissza, a jellemábrázolás ígéretét meghazudtolva, váratlanul zárul adomai csattanóval: „– Nincs kegyetlenebb robot, mint kártyázni. De... élni csak kell valamiből! Végre is első a hivatal s csak utána a multság!” Mint oly gyakran, a sokféle ellentmondásra rápillantó aktuális, zaklatott, modern téma szervetlenül épül be valamely, 19. századi kvaterkázáshoz igazodó elbeszélésmódba. A műfaj Ambrus Zoltán-i egyénítése is ebben, az ellentétes stílárius jegyek elegyítésében ismerhető fel: a mesenovellára jellemző szecessziós motívumok hullámmozása, valamely andalítóan indított történet gyakorta csattan el váratlanul egy anekdotában. Olyankor illeszkednek harmonikus beszéllé az összeférhetetlen elemek, amikor nem tárcaszerű sűrítéssel igyekszik karikázni az ellentmondásokat, hanem a 19. századból átszármaztatott értékrendet, az akkor még érvényes kanti etikai mércét közvetíti, poroszkalóbb történetmondással, a didaktikus vagy anekdotikus példázatosság mellékelése nélkül. Így válik a szolgáló pap alakja hiteles, követendő modellé a *Szent Szerafin megtérése*-ben; szecessziós meseszerűség, ószövegségi dörgelem és bibliai példázat merész újraértelmezése így épül össze harmonikusan a *Ninive pusztulásában*. Jókai és Mikszáth nyomasztó súlyától, a klasszikus elbeszélés szilárd kereteitől a szecessziós meseszerűség műfaji korlátlanságával próbál szabadulni a századforduló nemzedéke; ez azonban egyedül Szini Gyulának sikerül, három-négy olyan elbeszélésben, amelyekben a mesét szimbolista látomásba, a lét ijesztő mélységeinek sejtelmeibe képes átfordítani.

Hogy Ambrus vérbeli prózaíró, és – kortársaihoz hasonlóan – elsősorban a körülmények fogták vissza kibontakozását, azt bizarr módon egy detektívtörténete bizonyítja egyértelműen. Ugyanis a krimi a legszigorúbb formai szabályokhoz kötött forma; az olvasó figyelmét ravasz kitérőkkel, fondorlatos félrevezetéssel kell ébren tartani. Jó krimit tehát csak bonyolult, de logikailag jól felépített eseménysorral lehetséges megalkotni, és erre csak igazi mesélő képes. Ilyen értelemben, a műfaji szabályok tekintetében jó krimi *A gyanú*. És jó regény, mert nemcsak sziporkázó logikával alakított meglepetések sorozata, hanem ezúttal a csattanós megoldást újabb, igazi prózaírói fordulat váltja:

a bűn rejtélyének krimiszerű megoldását, a nyomozással párhuzamosan futó szerelmi szálát visz-szamenőlegesen az ironikus elbeszélői reflexió zárójelébe teszi a végkifejlet. Az oknyomozás története (amely mindig – hisz’ ez a lényege – mesterkélt építmény) a főszereplő ügyvéd „valóságos” életének válságába torkollik. A valódi végkifejlet tehát igazi, érzékeny megfigyelőerővel ábrázolt lélektani dráma.

(A „SZABADON LEBEGŐ” ÍRÓ ÉS A SAJTÓ)

Van még egy irodalom- és mentalitástörténeti tanulsága ennek a kisregénynek – ezzel közelítek témám lényegéhez. „Szombathy Károlynak az esete azok közé az öngyilkosságok közé tartozott, melyeket az újságok sehogyan se tudnak megmagyarázni” – hangzik el az utolsó bekezdésben az elbeszélés hangneméhez jószerint nem illő, deiktikus észrevétel, amely tehát az elbeszélő, fiktív történetre és keletkezésére vonatkozik. A sajtó egyre nagyobb súllyal van jelen az írók életében, nyomasztóbban, mint az emlegetett klasszikusok művészi tekintélye. A század első évtizedére az újság és az irodalom élete már összefonódott, s az oda-vissza hatásnak megkerülhetetlen példája, hogy Ambrus idézett, 1905-ben publikált regényének (tehát irodalmi fikciónak) ihletadó forrása valamely egyszerű újsághír. Nem lehet véletlen, hogy pontosan ebben az időben Mikszáth (*A Noszty fiú esete*) és Gárdonyi (*Az öreg tekintetes*) fantáziája ugyancsak egy-egy sajtóközlemény nyomán szikrázik fel, s mintegy a hírlapírói ténszerűség ellenében bontanak ki emberi sorsokat és bonyolult társadalmi összefüggéseket. A két kulturális mező, a tények napi szükségleteit kielégítő sajtó és az ember vágyait megfogalmazó irodalom (mint életünk imaginárius rejteke) – egészséges társadalmi közegben nem egymás ártalmára létezik, hanem kiegészítik, gazdagítják egymás funkcióit.

Hát ezért izgalmasabb számomra az alkotó írónál az a szerep, amelyet munkásságának komplexitásával Ambrus Zoltán megtestesít. Talán ő a legtipikusabb képviselője annak a századfordulóra jelentőssé gyarapodó társadalmi csoportnak, amelyet később Mannheim Károly „szabadon lebegő értelmiséginek” nevez. Ezt az új társadalmi szerepkört testesíti meg Ambrus akkor is, amikor a 19. századi nemzeti klasszicizmus alkotóinak (Arany, Tompa és köre) erkölcsi mércéjét alkalmazza magának az alkotónak a státusára, miközben az „új időknek új dalait” is becsülni tudja. A „szabadon lebegő értelmiségi” attitűd lényege: megőrizni azt a függetlenséget, amely a szólás, a véleménymondás szabadságát biztosítja, és gyakorlatilag egyetlen bizonyossága lehetséges: függetlenség attól a médiumtól is, amely az írásainkat (egyszóval: véleményünket) publikálja. Függetlenedésre pedig az alkotónak ugyancsak kevés a mozgástere. Miért van oly kevés (jelentős) írónk a 19. század utolsó harmadáig? Mert az irodalom nem képes eltartani az alkotókat; íróink tehát elsősorban a vágyonosok csoportjából kerülnek ki, akik megengedhetik maguknak a teremtvő írás fényűzését. A másik csoportot az alulról jött tehetségek teszik (Vörösmarty, Arany, Tompa, br. Kemény – a sor nem túl hosszú), akik valamely más foglalkozásból eltartják magukat. A századvégre a népoktatás robbanásszerű kiterjedésével látványosan növekszik az olvasók tábora, az ő igényeiket elégítik ki a tömegolvasmányok: a napisajtó, ill. könyv alakban a könnyű, izgalmas, fordultatos olvasmányok. Az irodalomtörténet eufemisztikusan úgy emlegeti a 19. század végét és a századfordulót: a novella műfajának virágkora. A kijelentés megfordítható: azért jelenik meg oly mérhetetlen számú könnyed elbeszélés, még több tárcanovella és általában rövid terjedelmű írás, mert – az olvasók felszínes igényeire mutatva – a szerkesztők ezt követelik az íróktól. Vagyis: az írók ekkor már a modern sajtóból, a megjelent publikációikból igyekeznek megélni, ennek érdekében nagyon sokat írnak, és a megélhetésért eladják szellemi függetlenségüket, tehetségüket. Lelkiismeretük épen tartásához mindig kéznél van az egyszerű érv: tekintettel kell lenni az olvasó igényeire...

(IRODALOM ÉS ÚJSÁGÍRÁS: A MODERN ESSZÉ)

Úgy tűnhet, valami másról beszélek, nem Ambrus Zoltánról és kritikai szövegéről. De hiszen éppen ő az, aki elég éber ahhoz, hogy elsőik között figyeljen fel a fentebb sorakoztatott paradoxonokra. Minthogy írói munkásságának első szakaszában a Földhitelintézet alkalmazottja, hivatalnokként képes biztosítani magánemberi megélhetését, egyúttal függetlenségét a politika és kultúra világá-

nak hatalmi struktúráitól. Amikor – a nagyobb jövedelem ígéretével – főállású szerkesztői munkát vállal, illetve időszakonként „szabadfoglalkozású íróként” teremti meg családjának a gazdasági alapokat, ezáltal épp a szellemi szabadságát, függetlenségét veszíti el. Kétségtelen tehát: ebből a tapasztalatból született meg az új, radikális szemléletváltással kecsegtető lapban *Irodalom és újságírás* című írása. Nemcsak a sajtó- és mentalitástörténet, de a most születő modern, 20. századi esszé műfajának is egyik fontos dokumentuma.

A sajtóságon magyar esszé ugyanis a 19. közepén alakult ki, és nem követi a 16. század végi, Montaigne nevéhez kötődő formát. Egyik ágon Kemény Zsigmond megteremtette a szintisztán logikai/jogászai érvekből és tényekből felépített racionális, elemző esszét; a másikon Gyulai azt az irodalmi formát, amelyet ő *emlékbeszédnek* nevezett el. Ambrus, mondhatni, összegyúrja, egységbe ötvözi e két pólust, és a klasszikus argumentáció szikárságát a stílus személyességével teszi élvezetes olvasmánnyá. Így válik hamarosan előzményévé Babits, Kosztolányi, Németh László, Szerb Antal meg az „esszéíró nemzedék” – az Ambrusénál mára sokkal ismertebbé lett – kedvelt műveinek. Eredeti módszertanával és személyes stílusával magyarázható, hogy egyszerre nyújtja a kortárs irodalom és sajtó éles elmével végzett kritikáját, valamint azt az önmagát sem kímélő reflexív vizsgálódást, az írói gyarlóságokat, amelyeket később a *Tanú* egyszemélyes kiadványállata rótt fel Ambrus tárcaírói túltermelésének.

Vitairata tehát súlyos problémafelvetés, és a hatás elérése céljából a klasszikus retorika módszereit is beveti. Tételmondatnak tekinthető kijelentéssel kezd, miszerint a sajtó: nagyhatalom, „nem a nagyhatalmak egyike, ...a legnagyobb hatalom a világon”. És ebből következik a második alapgondolata: a sajtó mindig a közvéleményre hivatkozik, valójában azonban ő maga alakítja azt a közvéleményt, amely örökös hivatkozási alapul szolgál számára. Retorikai alapvetését egy huncut gesztus, a *captatio benevolentiae* árulja el: a sajtó fejlődésének jótékony hatásait nyomatékosítja előbb, miszerint az nélkülözhetetlen az emberiség számára; és a hatalmi erősödéséből következő hibái eltörpülnek az egyetemes értékei mellett. Működésének legfontosabb eredménye, hogy olvasóközönséget nevelt az irodalom számára. És ezzel az ügyes fordulattal a továbbiakban már csak az irodalom szemszögéből vizsgálja a sajtó munkálkodását, szinte észrevétlenül vezet át a fő témára: „...a hírlapírás vadházasságra csábította az erkölcsösebb életre... hivatott irodalmat”. Máris kezd felderengeni a napisajtó és az irodalom létformája közti szinte feloldhatatlan ellentét; Ambrus nem szó szerint nevezi meg, hanem az olvasó maga fogalmazza meg a következtetést: a sajtó eredendően amorális (nem immorális!). Az irodalom hivatása ugyanis lényegénél fogva az értékek közvetítése, a hírlapírás ezzel szemben közvetlen hatásra (mert sikerre és anyagi haszonra) törekszik, és ehhez az olvasók legválogatosabb manipulálásától sem riad vissza.

Az esszé gondolati feszültségének ezen a pontján hangzik el az a jóslat, amelynek okán fontosnak tartottam megidézni Ambrus 115 évvel ezelőtt leírt gondolatait, és itt megismételni: „Ma még csak sejteni lehet, mit fog mondani a jövő irodalomtörténet-írója, de azt már ma is meg lehet állapítani, hogy az utolsó negyedszázad irodalmának a hírlapírás befolyása nélkül egészen más képe volna.” Ettől kezdve a hírlapírás a negatív töltésű *zsurnalizmus* elnevezést kapja, és szépen sorjáznak a tények, amelyek a magyarországi körülmények között különösképpen sokat ártottak az irodalom kibontakozásának. Az irodalomban Ambrus veszi észre először azt a ténytet, amelyet ma esztétörténeti tanulmányok elemeznek: a napilapok hirtelen megsokasodása idején mifelénk a széles tömegek még épp csak megtanultak olvasni, jószerint hiányzott a magyar nyelvű kultúrára igényt tartó, művelt középosztály. (És nézzünk szét, őszintén, magunk körül: az azóta eltelt több mint száz év alatt minden újabb politikai kurzus igyekezett felszámolni az éppen formálódót, és valamely ízlésének megfelelő újat létrehozni. Emiatt sem alakult ki napjainkig erős magyar értelmiségi és közép-rétegünk.) A sajtó pedig ezeket a széles tömegeket célozta meg. Az írónak az a célja, hogy miközben élményt, izgalmat és szépséget közvetít, ugyanakkor műveltebbé, lelkiileg nemesebbé, az erkölcsi és esztétikai értékekre fogékonyabbá is tegye az olvasóját – tehát nem leereszkedik hozzá, hanem neveli és mintegy magához emeli. „A hírlapnak ellenben... legfőbb célja..., hogy minél inkább elterjedjen, minél nagyobb közönségre tegyen szert. Nála ez létfenntartás kérdése...” És ennél a gondolati fordulathoz vetődik fel a legsúlyosabb ellentmondás: az író – a mi körülményeink közepette – nem tud megélni az irodalomból. Sőt: minél igényesebb, minél magasabb művészi értéket teremt, annál kevesebb olvasóra és anyagi haszonra számíthat. A zsurnalista ellenben minél inkább „leereszkedik”, minél inkább „a karzat tapsát keresi”, annál nagyobb sikerre és haszonra tehet szert.

A sajtó tehát rákényszerítette az írókat, hogy – a pusztá megélhetésükért – lemondjanak a színvonalról: az igénytelenséget fizeti meg. Következésképp rengeteg köröttünk „az olyan tehetség, aki elforgácsolta magát”. A zsurnalizmus tehát éppen azt számolja fel, ami az alkotói lét lényege: az egyéniségét, szellemi függetlenségét. Az író – ellentétben a zsurnalistával – „akármit fejteget... vagy érzékeltet, mondanivalóját nem szabja közönségének várakozásához”. A 20. század első éveire már az az ellentmondásos helyzet alakult ki, hogy íróvá jószerint csak az válhat, aki előbb nevet, ismertséget szerzett a sajtóban; a napisajtó rövid, könnyed, felszínes szövegeket követel, ezért fizet, ezzel tesz híressé – és létrejön a bűvös kör, a *csapdahelyzet*: egyszerűen haszontalanná (szükségtelessé?) válik mély gondolatokat taglaló, nyelvileg, stilisztikailag, szerkezetileg megkomponált alkotásokon rágódni.

(Óhatatlanul Ady prófétai sopánkodása villan a mai olvasó eszébe. Mint aki ezt a kilátástalan létparadoxont, a művészet által gerjesztett eszményiség, a szépség csodája és az azt létrehozó alkotó ember triviális viselkedése közti ellentmondást mégis esztétikai minőségben képes megfogalmazni – ugyanebben a történeti pillanatban, mondhatni, *Júdás és Jézus* egylényegűségüként: „Galád vagyok? Galád az élet, / Bűve miért nincs az igének? / Vággyal, kinnal miért gyötör / Pénzes gyönyör?”)

Ez lesz a jelszó: „Mi kell a közönségnek? A vidámság; a könnyedség; a fecsegés; a vicc; az anekdota; a léha szellem; a szenzáció; a személykultusz.” Az itt felsorolt tényezők mind műfajt teremtetek a századelőn, vagyis csaknem irodalomtörténeti konklúzióként hangzik: „A zsurnaliztika szeleme... szinte kiirtotta az irodalomból... előbb a nagyobb regényt, aztán a hosszabb elbeszélést is, hogy ... helyét a regénnyé felfújt novella, ... a tárca és a »rajz« foglalhassa el.”

Ha nem racionálisan gondolkodó írástudóról volna szó, azt mondanám, prófétai látomásai voltak Ambrusnak. Amit a *zsurnalizmus* nyelvet, stílust, gondolkodásmódot befolyásoló károkozásáról felsorakoztat, mindaz mit sem változott száznál több év alatt. Még az az észrevétele sem vesztette el érvényét, hogy a zsurnalizmus a valódi erkölcsi értékek árnyalt bemutatása – „mint veszedelmes moralizálás” – helyett sokkal inkább a „fűszerességdek” szenzációszükségletét elégíti ki. Úgy száz-százhusz évvel ezelőtt a Gutenberg-galaxis válságban volt, és okkal bizakodott a gyarapodásban, a jobbulásban; ma vesztesre áll – egy új, szellemétől idegen, nagyobb hatalmaknak alárendelt médiavilágban.

Ez a remek érveléstechnikával megszerkesztett esszé a sajtó irányában megfogalmazott elismeréssel indított, végkonklúziójában pedig szinte kétségbeejtő kép dereng fel: „...az elismerést nem az írói képességekhez, hanem ahhoz mérten osztogatta, hogy a hírlap mennyire vehette hasznát a nála dolgozók képességeinek.” A bevezető mondatok nyomatéka után („a legnagyobb hatalom a világon”) többé nem fordul elő az értekezésben a *hatalom* politikai mellékszövegű fogalma. Záró mondatának kétértelműsége azonban („amit az egyik kezével adott, a másik kezével visszavette”) metaforikus jelentésmezőbe helyezi, visszamenőlegesen, a szöveg egészét. Joga van hozzá, hiszen – miként ezt bizonygatni igyekeztem – következetes kritikai attitűdjével saját munkásságát is revíziónak veti alá, és valódi értékén kezeli. Egy ilyen távlatos, kései értelmezési keretben hiába tapad rá a történelem patinája, a sajtó befolyásolási technikáiról tett valamennyi megállapítása – *tulajdonképpen a politikai hatalom módszertanát képezi le*; ahogyan az minden korban igyekszik a maga kicsinyes érdekeinek alárendelni az alkotókat, kiszolgálójává tenni az írástudó, fogyatkozó középosztályt. Sajátos retorikai eszközeivel Ambrus Zoltán megteremti annak a metaforikus, kettős beszédmódnak, az *ambivalens diszkurzusnak* az előzményeit, amelyet a későbbiekben az értelmiséghez szólni kívánó irodalmi esszé kénytelen kialakítani az éppen aktuális (monopolkapitalista, kommunista, nacionalista stb.) hatalmi struktúra, az autokrácia, egyszóval a cenzúra megkerülése érdekében. Ebben rejlik írásának korok fölött átívelő időszerűsége.

JENEI ZOLTÁN (1973) Budapest

JENEI ZOLTÁN

„...a magyar irodalom gazdag a periférián élők történeteiben”

Interjú Sebastian Guggolzcal
és Henrik Nilssonnal

A magyar irodalom nemzetközi ismertségét nem csupán a kiemelkedő kortárs szerzők és a nemzetközi irodalmi elismerések alapozzák meg, hanem néhány klasszikusnak mondható alkotó, akiket koronként újra felfedez magának a világ olvasóközönsége. Így lett például legnagyobb irodalmi „exportcikkünk” Márai Sándor életműve, és egyik legismertebb írónk Szabó Magda. Azonban a jól bevált szerzők külföldre jutása sem megy magától, ahhoz is eltökéltségre és hivatástudatra van szükség azon kiadók részéről, akik vállalják kiadásukat. Két ilyen kiadó vezetőjével beszélgetünk: az egyik a német Guggolz Verlag alapítója, Sebastian Guggolz, a másik a svéd Nilsson Förlag vezetője, Henrik Nilsson.

► Mindkettőjük kiadója az alapítójáról kapta a nevét. Ez arra enged következtetni, hogy független kiadónak lenni egyfajta küldetés az önök számára. Hogyan és milyen irodalmi preferenciák mentén alapították meg kiadójukat?

► SEBASTIAN GUGGOLZ: Korábban egy másik kiadónál (Matthes & Seitz Berlin) dolgoztam szerkesztőként, és körülbelül hét év után arra jutottam, hogy otthagynom az állásomat. A harmincas éveim elején jártam, ezért úgy döntöttem, megpróbálok saját kiadót alapítani. Mindent pontosan úgy csináltam, ahogy azt a legjobbnak éreztem, semmi kompromisszumot nem kötöttem, semmi engedményt nem tettem az úgynevezett piacnak. Tudtam, hogy ez az egyetlen esélyem. Összesen két könyvet adok ki egy idényben, azaz négyet egy évben, és csak fordításokat. Mert a fordítókkal végzett munka az, amit szerkesztőként a legjobban szeretek. A 20. század első felének íróira koncentrálok, így a szerzőim mind halottak. Földrajzilag pedig az észak- és kelet-európai országokra és nyelvekre koncentráltam, mert biztos voltam benne, hogy ott rejtett klasszikusokat, rejtett kincseket találok. A „rejtett klasszikusok” számomra azt jelenti, hogy az én szerzőim a német olvasók körében ugyan kevésbé ismertek, de a saját országukban mindannyian igazi klasszikusok. Egyszemélyes kiadó vagyok, így minden döntés teljes mértékben az enyém. Senki mással nem kell egyeztetnem, senki mást nem kell meggyőznöm az igazamról.

► HENRIK NILSSON: Több mint húsz éve vagyok kiadó, eredetileg sokat foglalkoztam fordításban megjelent kommersz regényekkel, főképp krimikkel és thrillerekkel. Elég fiatalon alapítottam meg az első kiadómat, anélkül, hogy sokat tudtam volna a könyvkiadásról, és anélkül, hogy valódi kapcsolatokat ápoltam volna a kiadói világgal. Úgy gondolom, azért kezdtem el ezzel a szakmával foglalkozni, hogy így közelítsek valódi álmomhoz, ahhoz, hogy író legyek. Végül megjelent saját művem is, de kiderült, hogy a könyvkiadáshoz jobban értek, mint az íráshoz. A Nilsson Förlagot nem sokkal azután alapítottam, hogy abbahagytam az irodalmi ügynöki munkát, amit néhány évig csináltam. Ennek fő oka az volt, hogy hiányzott a könyvkiadás, és hogy ügynökként azt tapasztaltam, a Svédországban kiadott fordítások száma aggasztóan visszaesett, különösen a kifinomultabb irodalmi művek esetében. A nagyobb kiadók egyre inkább a svéd szerzőkre koncentráltak, és visszaszorították a külföldieket. Engem megdöbbentett, hogy milyen sok remek könyv jelenik meg ezer más nyelven, de svédül nem. Ez különösen igaz volt a nem angol nyelvből készült fordításokra. A svéd könyvipart mindig is nagyon erősen befolyásolta az angolszász világ. Mi a Nilssonnál a világ minden tájáról adunk ki kortárs és klasszikus műveket, ez utóbbiakat az Absint klasszikus sorozatunkban, de főleg európai irodalmat, és soha semmilyen művet az angol nyelvterületről. Hídként szeretnénk működni más kultúrák irányában.

► A Nilsson Kiadó első könyve Szerb Antal *Utas és holdvilág* című műve volt, Gelléri Andor Endrének *A nagymosoda* című kötete pedig a Guggolz Kiadó katalógusának első sorában szerepel. Mit jelentenek önök számára ezek a magyar művek?

► S. G.: *A nagymosoda* egy gyönyörű regény, amely sokat mesél a harmincas évek magyar munkásainak életéről. Csodálatosan megírt könyv az egyéni álmokról, célokról és reményekről, illetve ar-

ról, hogy miként lehet a képzeletünkre hagyatkozva túlélni a nagyon nehéz időszakokat. Minden egyes szereplőbe beleszeret az ember ebben a könyvben (és Gellérinek *A nagymosoda* után megjelent novelláiban is), még akkor is, ha eleinte olykor ellenszenvesnek is tűnhetnek. De Gelléri minden főszereplőjéhez kulcsot ad a történeteiben. Mindenkinek megvan a maga joga ahhoz, hogy olyan legyen és úgy viselkedjen, ahogy. És Gelléri műveiben minden életnek, még a legszegényebbnek és legsötétebbnek is joga van ahhoz, hogy költői legyen, vagy hogy legyenek költői pillanatai. Ez szívszorító.

✓ H. N.: Az *Utas és holdvilág* számunkra nagyon különleges könyv. Valóban ez volt az első cím, amit kiadtunk, és máig ez az egyik legsikeresebb. Hosszú távon eladható könyvnek bizonyult, többször is újranyomtuk. Hangoskönyv is készült belőle, amelyet az országos, állami rádióban sugároztak, és amely minden nagyobb streaming oldalon elérhető. Korábban soha nem fordították le svédre, és hogy a svéd olvasókhoz én juttattam el, arra különösen büszke vagyok. Ez valóban egy varázslatos könyv, amelyet még sok éven át biztosan olvasni fognak. A fantasztikus stílus és a könnyedség, az enyhe humor, ahogyan Szerb a nagy műveltségét és szellemességét kifejezi, figyelemre méltó, öröm olvasni. Talán ez a legszemélyesebb a szerző művei közül. Olyan alkotás, amelyhez az ember újra és újra vissza akar térni.

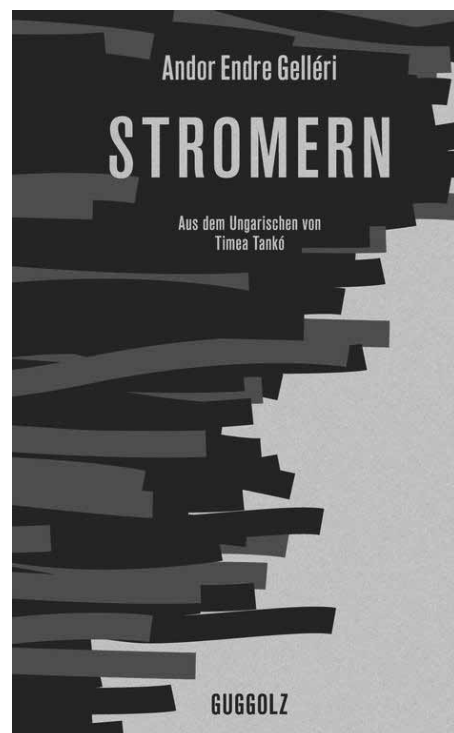
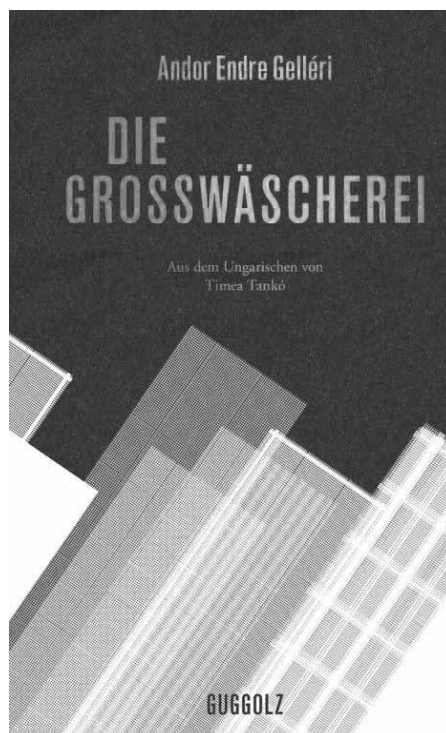
✓ **Az első magyar „kísérlet” után továbbra is adnak ki magyar irodalmat. Megéri?**

✓ S. G.: Természetesen igen! Nem hiszem, hogy létezik egységes nemzeti irodalom. Az irodalom egyéni dolog. Inkább azt mondanám, találhatunk bizonyos közös témákat, néhány összekötő elemet és jellegzetességet a közös nyelv miatt, de nem a nemzetiség miatt. A magyar irodalom gazdag a periférián élők történeteiben, és ez engem nagyon érdekel. A vidéki élet, a szegény dolgozó és hátrányos helyzetű emberek élete. Szóval, biztosan sok regényt és szerzőt fogok még fellelni a magyar nyelvű irodalomban.

✓ H. N.: Nagy öröm volt számomra, hogy felfedezhettem ezt a csodálatos irodalmat, amit Magyarország ad. Egészen rendkívüli, hogy mennyi kivételes író van a magyar nyelvterületen. Szerb művei mellett nagy sikert arattunk Magyarország egyik legismertebb írónőjével, Szabó Magdával is, akinek *Az ajtó* című könyve különösen tetszett a svéd közönségnek. De biztos vagyok benne, hogy még sok mindent felfedezhetünk!

HENRIK NILSSON (1971) Malmö

A Guggolz Verlag említett könyvei:

Gelléri Andor Endre: *A nagymosoda*; Válogatott elbeszélések

▼ Milyen volt a kritikai fogadtatása ezeknek a műveknek?

▼ S. G.: Igazán nagyon jó visszhangjuk volt. Bár Gelléri már korábban, évtizedekkel korábban lefordították, Németországban igencsak elfelejtették. Tankó Timea új fordítása ugyanakkor annyira hatásos és kiemelkedő, hogy a német olvasóknak könnyebb volt hozzáférni Gelléri írásaihoz. Mindkét könyv csodálatos kritikákat kapott a nagy lapokban, és jól fogyott.

▼ H. N.: Szerb és Szabó könyvei is nagyon jó fogadtatásban részesültek Svédországban, mind a sajtóban, mind az olvasóközönség körében. Könyveiknek határozott közönsége van, és továbbra is adunk ki új címeket tőlük. Más magyar szerzők is szép sikereket értek el Svédországban, más kiadónál, mint például Esterházy és Nádas. No meg Márai.

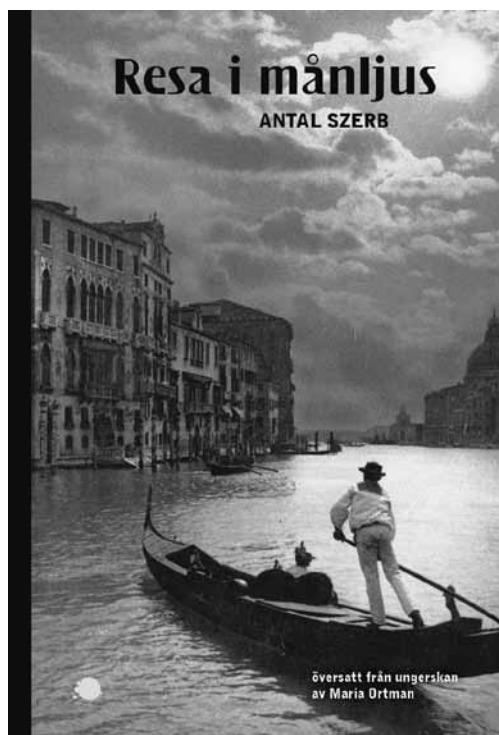
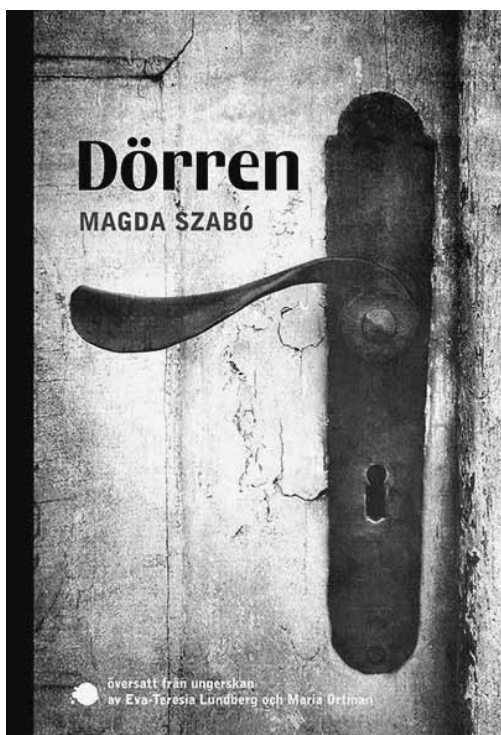
▼ Mi a következő magyar könyvük?

▼ S. G.: Móricz Zsigmond *A boldog ember* című művét 2023 tavaszán adom ki, ismét Tankó Timea fordításában. Nagyon szeretem ezt a regényt, imádom Joó Györgyöt, a főszereplőt, és ahogyan elmeséli az életét. Szerintem ez a vidéki történet, ami arról is szól, hogy legyünk boldogok és elégedettek azzal, amink van, és ne mindig a csúcsra igyekezzünk, nagyon időszerű, és biztos vagyok benne, hogy sok olvasóra talál majd.

▼ H. N.: Következő magyar könyvünk Szabó Magda *Abigél* című regénye. Úgy tudom, hogy Magyarországon klasszikusnak számít, és talán a legkedveltebb könyve. Úgy érezzük, tökéletes folytatása lesz *Az ajtó*nak, amely szerintem a legismertebb műve Magyarországon kívül. Az új Szabó-kötet iránt óriási a kereslet, és bízunk benne, hogy jól fog sikerülni. Az emberek szeretik a könyveit. Különösen a nők!

▼ Hogyan találták meg az ideális fordítót?

▼ S. G.: Teljesen biztos voltam benne, hogy Tankó Timeával folytatam a munkát, mert nagyon nagyra becsülöm a fordítói teljesítményét, és a Gelléri-fordítások kapcsán barátok is lettünk. Szóval nem volt kétségem efelől, és Timea is szívesen folytatja a munkát velem. De hozzáteszem: Németországban a magyar irodalomnak rajta kívül van még néhány kiváló fordítója (Heike Flemming, Terézia Mora, Christina Viragh, Susanna Gahse), így igazán jók a feltételek azon kiadók számára, akik érdekeltek a németre fordított magyar irodalom kiadásában.

A Nilsson Förlag említett könyvei:

Szabó Magda: *Az ajtó*; Szerb Antal: *Utas és holdvilág*

✓ H. N.: Sajnos nincs túl sok hozzáértő irodalmi fordító magyarról svédre (generációs szakadék alakult ki), ami néha kicsit megnehezíti a tervezést, és időbeli problémát is jelenthet. Másrészt, az a néhány, aki van, mind kiváló fordító, így büszkén mondhatom, hogy a fordításaink nagyon szépek, és hűen adják vissza az eredeti műveket.

✓ **Meg lehet-e határozni, milyen a tipikus olvasója ezeknek a magyar szerzőknek?**

✓ S. G.: Nem, én nem tudom. Azt hiszem, az olvasókat nem annyira érdekli az író nemzetisége. Persze vannak, akiket elsősorban a magyar irodalom vagy a közép- és kelet-európai országok irodalma érdekel. És persze az osztrák olvasók a szomszédság miatt eléggé érdeklődnek a magyar szerzők iránt. De én azt mondanám, hogy a magyar irodalomnak van egyfajta egyetemes szemlélete, tehát a világ minden táján meg tudja érinteni az embereket, még akkor is, ha nincs személyes kötődésük Magyarországhoz.

✓ H. N.: Az olvasóink többsége általában kicsit idősebb, középkorúak vagy jóval idősebbek, gyakran jól képzettek, és meglehetősen kozmopolita beállítottságúak (a legtöbb könyvünket a nagy- és egyetemi városokban adjuk el). Svédországban általában a nők többet olvasnak, mint a férfiak, de a mi olvasóközönségünk meglehetősen egyenletesen oszlik meg férfiak és nők között. A fiatalabb, „menő” emberek, értelmiségiek között is van egy kis számú, de nagyon szenvedélyes olvasótábor. Sok olvasónk általában tanár, újságíró, író, fordító, művész, diák stb. A kifejezetten a magyar irodalom iránt különösen érdeklődő olvasók valószínűleg elég gyakran olyanok, akik valamilyen módon kötődnek Magyarországhoz, és Svédországban elég sokaknak vannak magyar felmenőik. Vannak olyan olvasók is, akiket általában a közép-európai irodalom érdekel. És nem utolsósorban olyanok, akik csak úgy általában szeretnék tágítani a látókörüket, és olyan műveket olvasni, amelyek nem az angol nyelvterületről vagy az északi országokból származnak.

✓ **Mi a helye az ilyen jellegű könyveknek az irodalmi könyvkiadás óceánjában?**

✓ S. G.: Az általam kiadott és kiadandó könyvek, Gelléri és Móricz, a csendesebb oldal irodalma. Látványosan „kis” emberekre, „kis” történetekre fókuszálnak. De ha elolvassa az ember, akkor látja, hogy milyen gazdagok a szereplők és a történeteik. Úgyhogy szerintem mindketten, úgymond, „igazi” olvasóknak szóló szerzők, olyan olvasóknak, akiket érdekel az emberség, a megható, csendes történetek. Lehet, hogy nem lesznek bestsellerek Németországban, de mindketten olyan történeteket és karaktereket alkottak, amelyeket ha egyszer elolvastál, soha nem felejtessz el. Akik elolvassák, azok szeretni fogják.

✓ H. N.: Szerintem egyre nagyobb az érdeklődés a minőségibb szépirodalom iránt (szemben a kommerszellel, ami uralja az egyre növekvő hangoskönyvpiacot stb.), és egyre nagyobb az érdeklődés a szokásos angolszász vagy skandináv szemlélettől eltérő nézőpontok iránt. Egyre nő a vágyakozás valami őszintébb és érdekesebb után. Mindig is lesz bizonyos igény az igazán jó irodalomra és az olyan fordításokra, amelyek megnyitják a világot az olvasók előtt. Erre a meggyőződésre épül a Nilsson Förlag.

✓ **Önök ismerik egymást régebből. Hol történt a találkozásuk?**

✓ S. G.: Egy konferencián találkoztunk Amszterdamban a Schwob projekt keretében, ahová nemzetközi kiadókat hívtak meg (egészen pontosan a Letterenfonds, az a holland szervezet, amely a holland irodalmat támogatja és a holland irodalmat népszerűsíti külföldön), hogy találkozzanak és kapcsolatot építsenek, olyanokat, akik elfeledett nemzetközi klasszikusokat adnak ki. Voltak kiadók Londonból és New Yorkból, de Stockholmból, Madridból, Brazíliából, Lengyelországból és Németországból is. Csodálatos hetet töltöttünk el, holland kiadókkal találkoztunk, előadásokat hallgattunk, tippeket adtunk és kaptunk a többi kiadótól.

Schwob

A Schwob modern klasszikusokat, kultikus könyveket, kötelező olvasmányokat keres a világ minden tájáról, amelyeket nem fordítottak le széles körben, és amelyek a legtöbb kiadó számára még mindig bennfentes tippnek számítanak. A Schwob a Holland Irodalmi Alapítvány (Nederlands Letterenfonds) kezdeményezése, amelynek célja az úgynevezett újrafelfedezett klasszikusok kiadásának és olvasásának elősegítése. Ezek olyan modern művek, amelyek egykor hihetetlenül sikeresek és fontosak voltak a saját hazájukban, de soha nem fordították le őket holland nyelvre, vagy az elmúlt húsz évben nem voltak elérhetőek. A Schwob korábban Finnország, Belgium (flamand része), Hollandia, Lengyelország, Wales és Katalónia irodalmi alapítványainak, valamint a Société européenne des auteurs (Finnegan's List) együttműködése volt. A projektet az Európai Unió is támogatta. Minden évben frissülő listát ajánlanak a kiadók figyelmébe, olyan műveket, amelyek a 20. század európai minőségi irodalmáról nyújtanak képet. Idén a listán több ország írói között magyar részről Bánffy Miklós és Déry Tibor szerepel.

HANKA NÓRA (1987) Budapest

HANKA NÓRA

Adok-veszek tokenláz a műtárgypiacon

Talán sokaknak ismeretlen a téma, de érdemes odafigyelní a digitális műalkotások új típusára: a cyber-térből érkező úgynevezett NFT-k (vagyis nem helyettesíthető tokenek) épp átírják mindazt, amit a művészet értékéről, a műgyűjtés lehetőségeiről, valamint a tulajdon- és szerzői jogokról gondoltunk.

A művészettörténet számos olyan művet vagy eseményt tud felsorakoztatni, mely a maga korában nemcsak hogy megosztotta a közönséget, de átalakította mindazt, amit addig a művészetről gondoltak. A leggyakrabban emlegetett példák közt ott van Marcel Duchamp piszoár *Szökőkútja* és Piero Manzoni konzervjei, de a közelmúltban szintén sok kérdést vetett fel az alkotások értékével kapcsolatban Banksy ledarált képe, illetve Maurizio Cattelan munkája, amely egy szigetelőszalaggal felragasztott banánból állt.

A műtárgypiac egyik legvitatottabb kérdése jelenleg, hogy mit kezdjen a cyber-térből belépő művészekkel és a kriptovaluta-mágnásokkal. Tavasszal robbantak be a köztudatba igazán, de már néhány évvel korábban megjelentek azok az úgynevezett NFT-alkotások (az NFT az angol *non-fungible token* kifejezés rövidítése, szó szerinti fordításban a jelentése: 'nem helyettesíthető token'), amelyeket attól függetlenül, hogy digitálisan elérhetők, letölthetők, mégis egyediségként tartanak számon. De mi is az az NFT, és miért nem lehet figyelmen kívül hagyni?

Virtuális befektetés, valódi megtérülés • Az NFT nem kizárólag a műkereskedelemben nyújt értéket. Míg a művészek, gyűjtők, galériák és múzeumok kialakítják a maguk kapcsolódását, más területeken már láthatjuk, hogy folyamatos a kereslet. A legismertebb eladások közt található a(z) egyébként „NFT-piactérnek” is számító) Twitter példája: az alapító CEO, Jack Dorsey a legelső tweetjét árverezte el jótékony célokra 2,9 millió dollárért. De szintén nagyon népszerűek, egyfajta másodvirágzásukat élik és relikviaszámba mennek a kosaraskártyák is, a Kings of Leon zenekar pedig új albumát értékesítette NFT formájában.

A tokenekre tehát a virtuális befektetések új formájaként tekinthetünk, melynek során egy digitális tárgyat, vagyis fájlt az eladó közvetlenül bocsáthat eladásra. Ennek végösszegét legtöbbször a vásárlóerő határozza meg, a fizetési eszközt a kriptovaluta jelenti, az eredetiséget pedig egy tanúsítvány biztosítja, ami a blokkláncnak, vagyis egy megosztott adatbázisnak köszönhetően kerül tárolásra. Bár maguk a fájlok az interneten keresztül bárki számára letölthetők, az exkluzivitását az adja, hogy az *eredeti* csak egyvalaki tulajdona.

Újrágondolt jogviszonyok • Az NFT-fájloknál a tulajdonlás ténye egyben a hitelesítés kulcsa is, hiszen az erről szóló adatot tárolják a blokkláncon keresztül, így a hamisítás lehetősége redukált, a mű útja pedig jól dokumentált. A műkereskedelemben eddig a művész volt az, aki gyakran a legkevesebbet kereste egy-egy alkotásán, hiszen azt egyszeri alkalommal tudta értékesíteni a gyűjtőnek, galeristának – a későbbi eladásokból viszont akár sokszorosan is jól jártak a kereskedők, új tulajdonosok. Az NFT-k esetében bár a tulajdonjog a vevőé, az alkotó magánál tartja azokat a szerzői jogokat, amelyek jogosulttá teszik, hogy művei után később is profitálhasson. Minden későbbi eladásból jutalék jár ugyanis a művésznek, vagyis a vételár tíz százalékát magának tudhatja. Mindez egy korábban a képzőművészek körében elképzelhetetlen lehetőséget nyújt.

Régi nagy nevek és újoncok • Felmerül persze a kérdés, hogy a busás jogdíj és eladási ár mellett mégis hány olyan művész van, aki szívesen konvertálja át „hagyományos” műveit, illetve aki bizto-

A cikk olvasható a Kortárs Online-on, képekkel illusztrálva: <https://www.kortarsonline.hu/aktual/tokenlaz.html>

sítani tudja a szükséges feltételeket, hogy ilyen fájlokat hozzon létre. Sok a szkeptikus hang, ami megkérdőjelezi az NFT-k művészi értékét, de akadnak már kivételek az ismertebb alkotók közt is, akik szívesen kísérleteznek.

Közülük az egyik legismertebb Damien Hirst, aki olyan hibrid alkotásokat hozott létre, melyek egy-egy festményből és NFT-fájlból állnak. A *The Currency*, vagyis *Valuta* címen futó projekt munkái a művészhez képest alacsony, 2 000 dolláros árról indulnak, azonban a vevőknek vállalniuk kell, hogy egy év után választanak majd a különböző formátumú művek közül, amiről pedig lemondanak, megsemmisítésre kerül. A döntés egyfajta filozofikus kérdés megválaszolása is egyben, hiszen – többek között – a kétfajta művészeti irány értékének különbségéről szól. Azok, akik a festményt választják, elveszítik a blokklánc alapú grafika jogait; ha viszont a fájl tartanak meg, a képet ünneplésen elégetik. A vásárlás így is sokaknak megérte, Hirst saját Instagram-oldalán közölte, hogy alig két hónap alatt 25 millió dollár értékű eladást generált. Október közepétől pedig még többen találkozhattak ezekkel az alkotásokkal, hiszen a művész az LG elektronikai cég támogatásával az idei Frieze London egyik fő kiállítója volt az NFT-sorozatával.

Azok, akik kételkedve nézik az NFT-készítők térnyerését, sokszor kritizálják, hogy nem a művészi előképzettség, hanem a technikai tudás a fontosabb a piaci jelenlétéhez. Bár nyilvánvalóan itt is vannak kivételek, de a digitális alkotók közt több olyat találni, aki eddig csak egy kisebb közönséget ért el, és részben a szerencsének köszönheti kiugrását. Főként igaz ez a fiatalokra, arra a gyakran digitális bennszülöttként aposztrofált generációra, mely számára egyáltalán nem idegen, hogy számítógép előtt éli mindennapjait, hiszen videojátékokon nőnek fel, YouTube-videókból tanulnak, social media platformokon építenek közösséget és tartják a kapcsolatot, így a karrierjüket és a hírnevüket is a cybertérben szerzik.

Az egyik legismertebb közülük Victor Langlois, művésznevén FEWOCIOUS, akinek szürreális, groteszk világát felfedezte magának néhány NFT- és kriptovaluta-tulajdonos, és valóságos licithaborúba kezdett. Az egymásra ajánlásoknak hamar híre ment, így a végjátékot egy egészen nagy közönség követte nyomon online. Az akkor még középiskolás srác néhány nap alatt kisebb vagyonhoz jutott, miután *The Sailor* című mozgó grafikáját több mint 60 000 dollárért értékesítették.

Digitális white cube • A művészet online térbe költözése a digitalizált gyűjteményekkel, virtuális kiállításokkal és az alkotók saját oldalai által már rég elkezdődött. Néhány évvel ezelőtt a művészek, művészeti szakemberek a social media hatásait, használatát óvatoskodva elemezték, ma viszont már látszik, hogy nem csupán a fiatalabb generáció számára elengedhetetlen ezeknek a platformoknak az ismerete. Az NFT-k felé egyelőre fokozatos az elmozdulás intézményi oldalról, de vannak már olyan múzeumok, amelyek úgy döntöttek, hogy részesei akarnak lenni ennek is. Az elmúlt időszak a világvárvány miatt megmutatta, hogy szükség van alternatív programokra, szolgáltatásokra, „termékekre” nemcsak a közönséggel való kapcsolattartás, de anyagi forrásaik gyarapítása miatt is.

A tavaly kiesett bevételeit szerette volna pótolni a firenzei Uffizi is, amelynek látogatottsága a 2019-es 4,4 millióról a tavalyi évben 1,2 millióra csökkent. A galéria az intézmények közt úttörőként meglátta a lehetőséget saját NFT-k létrehozásában, ezért úgy döntött, hogy gyűjteménye bizonyos emblemikus darabjait új formátumba ülteti. Elsőként Michelangelónak a Szent Családot ábrázoló *Doni Tondo* című alkotását bocsátották eladásra, mely végül 170 000 dollárért kelt el. Az NFT-t egy olasz cég segítségével készítették el partnerségben, amely egy külön technológiát dolgozott ki a régi művek átalakítására. A múzeum és a cég megállapodása szerint a bevételt ötven-ötven százalékban osztják meg, ami előnyös mindkét fél számára. A partnerek már tervezik többek közt Botticelli, Raffaello és Tiziano művei alapján az újabb NFT-ket is.

Bár az NFT-k kereskedelme minden eddiginél egyszerűbben tud létrejönni az alkotó és a vevő közt, látva a hatalmas összegeket, várható volt, hogy az aukciósházak is hamarosan belépnek a piacra. Az első, aki licitre bocsátott egy ilyen alkotást, a Christie's volt: idén év elején az amerikai Mike Winkelmann (művésznevén Beeple) művét 100 dollárért indították el, végül pedig megdöntve minden korábbi NFT-rekordot, 69 millió dollárért ütötték le, amivel az alkotó a valaha volt legdrágább művészek közé került, David Hockney és Jeff Koons után harmadikként.

Az *Everydays: The First 5000 Days* című alkotás – ahogy a megnevezésében is szerepel – Beeple elmúlt ötezer napjának munkásságát sűríti egy műbe. Több mint tizenhárom éven keresztül (2007.

május 1-től 2021. január 7-ig) minden nap létrehozott egy képet (kezdetben fizikai formában, majd digitálisan), és ezekből végül egy kollázs készült. A nem mindennapi alkotás szintén nem mindennapi ára természetesen azonnal elindította a nyomozást az új tulajdonos(ok) kilétéről. A műtárgypiacon gyakori, hogy anonimitásba burkolóznak a gyűjtők, az online térben pedig sokszor csak a nickname, vagyis a felhasználónév ismert, ebben az esetben viszont nem sokkal később fény derült a pontos kilétükre. A műért legtöbbet ígérő vevők az egyik legnagyobb NFT-gyűjtemény alapítói, Vignesh Sundaresan és Anand Venkateswaran, vagy ismertebb nevükön Metakovan és Twobadour. Ők ketten nemcsak befektetőként, hanem egyfajta mecénásként is tekintenek magukra, így az általuk létrehozott Metapurse művészeti alappal rendszeres támogatást nyújtanak különböző NFT-munkák megvalósítására a zenétől a divaton át a grafikákig. Idén novemberre pedig meghirdették a világ első NFT-fesztiválját is New Yorkban.

NFT az Alföldről • Itthon sem kellett sokat várni az első NFT-alkotásra: márciusban jelent meg a piacon, és azonnal el is kelt. Weiler Péter képzőművész korábban is főként digitális technikákat alkalmazott, a bitcoin működése pedig régebben is foglalkoztatta, így kezdett el témaként is dolgozni ezzel. Műve a bitcoinbányák fricskája, és arra reflektál, hogy míg a hagyományos bányákat egy sötét, koszos, föld alatti helynek ismerjük, a bitcoin valójában egy ennél sterilebb, számítógépekből álló helyen található meg. A magyar bitcoin viszont hol máshol lehetne őshonos, mint a magyar Alföldön? A vászonra kinyomtatott kép mellé elkészítette az NFT-fájlt is, az anyagra pedig gyorsan érkezett érdeklődő Kacsuk Péter informatikus kutató, műgyűjtő személyében. Az első eladást nem sokkal később egy következő követte: Weiler Péter másik művét felvette aukciós tételei közé a Kieselbach Galéria. Júniusban a *Kádár János segít apámnak beprogramozni az új színes tévének* című munka végül 750 000 forintért kelt el.

A dollárjeleken túl • Arról, hogy az NFT-k, illetve az ezekhez kapcsolódó egyre szélesebb alkotói és gyűjtői kör mennyire írja át a művészet történetét, még sokáig vitatkozni fognak. Vannak, akik a jövő önkifejezési formáját látják benne, mások múltó divatként kezelik, és persze megjelentek a spekulánsok is, akik igyekeznek ezt a trendet minél tovább fenntartani, befolyásolni.

A „hagyományos” művek devalválása mellett fontos érvként szokták felhozni az NFT-kkel szemben a plagizálás lehetőségét és a környezeti hatást is. Az eladásra kínált NFT-k egy része kevésbé ismert alkotók digitális munkáiból kerül ki, így könnyen előfordulhat, hogy az adott fájlt illetéktelenek töltik fel, és szereznek bevételt belőle. A másik probléma az NFT-k létrehozásával a nagy energiaigény, hiszen a kriptovalutákat kibocsátó hálózatok rengeteg áramot fogyasztanak. Ugyan vannak kezdeményezések, amelyek a fenntarthatóbb rendszerekre való átállást szorgalmazzák, de egyelőre az ebben résztvevők hatalmas ökológiai lábnyomot hagynak maguk után.

Bár a kereslet egyre nagyobb (2021 első négy hónapjában nyolcszáz százalékot nőtt az NFT-k piaca), a művészet nem mérhető kizárólag a kifizetett összegekben, a műalkotások kulturális értéke nem fejezhető ki valutában, a művészek kanonizálása pedig egy hosszú folyamat. Összességében elmondható, hogy az NFT-piac szereplőinek nagy felelőssége van az etikus kereskedelem kialakításában és abban, hogy a hatalmas összegek mellett/helyett a minőséget és a fenntarthatóságot is szem előtt tartásák. Addig, amíg nem mérséklődik a tokenláz, ezek a törekvések viszont sokkal nehezebbek.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Álom a gompában

Kőrösi Csoma Sándorra emlékezve

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Budapest

Anyám mondotta kicsi koromban, olyan vagy, fiam, mint a fürge pele, az fut be az odújába bolondul, s fut ki onnan, ugrál ágról ágra, te is dobálod magad éjszaka a szalmazsákon, s kiabálsz, nem lehet tisztán hallani, hogy mit, tele-tömted a fejed a könyveiddel. Csak nem lettél holdkóros? Isten őrizzen meg minket attól, hogy a falu bolondja legyél.

Itt, Nyugat-Tibetben, a *gompában* sincs másképp, zsibong éjszaka a fejem, bizsereg a testem, suszorog a vérem, rajzanak a gondolatok, igazat mondott édesanyám, pele vagyok, az erdők nyugtalan peléje.

Sokat álmodom. Tegnap éjjel otthoni szilvás gombócot álmodtam a *tzampa* helyett, s – Uramisten! – nem nullás lisztből gyúrt, hófehér tésztába rakta bele édesanyám a kimagozott besztekercei szilvát, hanem az itteni, darabosra őrölt árpadarába, a *tzampába*, ami szúrja nyeléskor az ember torkát. Valahogy még az is belevegyült az álomba, hogy a tanorokból hoztuk haza fél-oldalas kosárban a sárga bélű szilvát édesapámmal, édes volt, mint a méz.

Felébredve jakvajás teát főztem magamnak, csáj itt a neve, undorító volt. Nem jó, nem tanácsos otthonról álmodni.

Úgy csúsznak egymásba az álmok, mint háztetőn a zsindelyek, szorítja egyik a másikat, azoknak, mármint a zsindelyeknek a szélére fánkot vágnak fáncoló gyaluval, a szilvás álomom után, a következő éjszaka látni véltem édesanyámat, amint a nyújtódeszkán tésztát serít az ordás, kapros, kőttés palacsintához, az volt a kedvenc ételtem gyermekkoromban, csak Szent György napja után sütötték az asszonyok Kőrösön, miután kihajtották a juhokat a legelőre, s a gazdák hazahozták a sajtot és az édes ordát. Az nem vegyült össze azzal, ami itt, a *gompában* körülvesz, hála az Úrnak, valódi, otthoni kapros, ordás, kőttés palacsintát ettem.

Hallani vélem nagyanyám hangját, álom s esős idő, vagyis hogy nem igaz az álom. Lehet, hogy nem igaz, de én a saját életemet álmodom, ami annyira cafrangos, cifra, kacskaringós, hogy nem sokban különbözik az álmoktól.

Édesapám is gyakran megjelenik, az út előtti éjszaka bizonyára bal oldalra feküdtem, mert megfájdult a szívem, pakoláztunk hajnalban, indulunk gyalog Nagyenyedre, a híres, nevezetes Bethlen Kollégiumba, rám szólt apám, tekerjem simára a kapcámat, mert feltöri a bakancs a lábam, kiléptünk az ajtón, édesanyám a kapuig kísért, sírt keservesen, potyogtak a könnyei, de mi férfiasan kivetettük a mellünket, magasra emeltük a fejünket, és nekivágtunk az útnak, elől apám, én utána, az ülepén, szemben az arcommal, megfeszült a fehér harisnya, olyan kerek volt, mint a cipő, amit feltarisznyált nekünk édesanyám, azt néztem mereven, s a nyakába akasztott, csíkos tarisznát.

Mindig szerettem szemlélődni, innen, a magasból látszanak a víz szag-gatta völgyek, a kopár sziklák, de éjszaka látomásokba csap át, amit nappal szemügyre veszek, sarjúkaszálásra vonult ki a fél falu a havasaljára, de valahogy összevegyült a két táj, itt, a *Kanam* környéki hegyoldalakat nőtte be a sarjú, furcsán, csak az egyik lábukra ereszkedve kaszáltak a férfiak a meredélyeken, ijesztő az volt az álomban, hogy nem fehér harisnyába és fehér, kendervászon ingbe, hanem vöröses sárga csuhába öltöztek, az asszonyok fején is sokszínű, díszes pártá, testükön tarkabarka köntös, a mozgásuk is ér-

dekes volt, ritmikus mozdulatokkal gereblyélték, hengergették befelé a finom kóstit, az aljban, délkor, egy lapályra, nagy fa alá letelepedtünk, álmomban kínlódtam, milyen fa lehet az, de nem jöttem rá, se nem бүкк, se nem gyermán, se nem csere, se nem cédrus, édesanyám kibontotta az elemőziát a takaróruhából, hát szalonna és kenyér helyett *csapati* került elő, rozslépény, a tibeti népek kedvenc eledele.

Itt is van tejelő állat, a jak, félig-meddig tehén, a szarva és a feje az otthoni tulokra hasonlít, valamilyen bölényféleség, hosszú szőre majdhogynem a földet éri, a teje s főleg a tejéből csinált vaj nélkül megenne a fene, olyan hideg a tél, forró teába teszek abból egy-egy kanállal, föléje hajolok, beszívom a gőzt, ami rettentően bűdös, kortyolgom, de ez óv meg a betegségektől, ez tartja rendben a gyomromat és az egészségemet. Jókora jakcsordát láttam egyik éjjel álmomban, Kőrös határából vonultak Kovászna felé, a Tündérvölgyben legeltek órák hosszat, delelőkor letelepedtek a fenyőfák árnyékában, s kérődztek jámborul.

Ez az én aprócska cellám is gyakran színteret cserél és átalakul. Úgy cserél színteret, úgy alakul át, hogy álmomban az egykori fejedelmi palota bástyatermében páváskodom *Zanglában*, első állomáshelyemen, illatos, kínai vagy indiai teát iszogatok, s széles asztalra kiterített kéziratokat böngészek. Ha felébredek, eszembe jut nannjó más mondása, éhes disznó makkról álmodik, pedig én soha nem vágytam úri életre, egyetlen szenvedélyem a munka volt. Máskor mélyre zuhanok, fűtetlen, tibeti kunyhóban, *ritödben* nyomorgok, gémberegett ujjbegyekkel lapozgatom a könyveket, az iratokat, fűtés nincs, ez mintha tibeti életem második színhelyén, *Phuktálban* történt volna, de nem biztos, ilyen sivár, kietlen életet otthon, Kőrösön el sem tudnának képzelni az atyámfiai. Zavarosak ezek az álmok, de hát nem is lehetnek másak, mert a félig éber, félig szunnyadó fáradt agyam szüli azokat.

Zangla visszatérő álmok színhelye. Nem csoda, mert ott kötöttem testvéri szövetséget Szangye Püncog mesteremmel, a bölcs lámával és kiváló orvossal, nála nélkül nem boldogultam volna a tibeti nyelv nehéz grammatikájával.

Irigyelni lehet a buddhista papokat, ők bezzeg megnősülhetnek, a rezidencia úrnője volt Szangye Püncog felesége, nappal dolgoztunk, ő éjszakára átment az asszonyához, s én elképzeltem, hogy simogatja apró, finom kezeivel társa kreol vagy sárgásfehér hasát, felkavarnak az ilyen képzelgések, mert én sem vagyok se kőből, se vasból, de nekem nem rendelt asszonyi állatot az Úristen, a nyelvek tengerébe süllyesztett nyakig, a grammatika az én arám, de az is lehet, nem az Úristen, hanem gonosz, kóbor szellemek intézik a sorsunkat, engem a szavak soktornyú várába zártak be, a betű, a jel, a mondat lett az én szerelmem, ágyasom, mindennapi kenyerem, betevő falatom.

Kínoz, persze, hogy sokszor kínoz a vágy, de itt olyan csúnyák, olyan elnyűttek az asszonyok, nem jó rájuk nézni, korán vénülnek, mert minden nehéz munka az ő nyakukba szakad, állatot gondoznak, művelik a földet, s szoptatják, nevelik a gyermekeket. Vannak a kolostorokban apácák is, de azokat védi a rend fegyelme, bűnös gondolatokkal azokat megközelíteni lehetetlen.

Igen, *Zangla* mély nyomokat hagyott bennem, sok, nagyon sok álom színtere, két láma vállalta itt, hogy bevezetnek engem a buddhista tanítások rejtelmeibe, s eljuttatnak a nirvána állapotába, az egyik Kunga Cshöleg volt, a másik Cultim Gyaco. Erős szorongással és félelemmel ébredek, mert ez a második, ez a Gyaco, tibeti pap létére, hollófekete református papi palástban jelent meg álmomban, mintha ismét a szülőfalumban, Kőrösön lettünk volna, ő felment a szószékre, s prédikált, összekeverte a kétféle tanítást, valamilyen buddhista evangéliumot emlegetett, én éreztem, hogy ez szentségtörés, alig éltem túl a sokkot.

Az volt a kifogásuk ellenem, hogy – mivel keresztény vallásban nőttem fel –, az ego az én istenem, nem tudhatom emiatt, mekkora boldogság az ego feladása, amivel bekövetkezik a megvilágosodás. Ki kell szabadulni – mondták – a lélekvádorlás körforgásából, le kell mondani a vágyakról, s állandó elmélkedéssel el kell jutni a tökéletes megnyugvás állapotába, a nirvánába.

De hát hogy jussak el ide, amikor a nyugtalanság már gyermekkoromban belém költözött? Mit mondott az anyám? Azt, hogy az erdők fürge peléje vagyok.

Ismerték és tagadták a tanítást, *ego sum via, veritas et vita*, erről az útról kell letérni, mondták, csak ezáltal tudunk beleolvadni a világegyetembe. Ha kialszik a lélek, gyökeret ereszt a boldogság.

Ez ismét ütközött az én életem nagy céljával, a nagyvilág országútját vettem a nyakamba, amikor édesapámmal elindultunk gyalog Nagyenyedre! Pogány módra motyogtam magamban százszor, az út én vagyok.

Emiatt nem lettem én buddhista szerzetes, tibeti láma, pedig mestereim nagyon akarták.

Sok, nagyon sok nyelvet tudok, a szavak néha kizökkennek alapjáratukból, meglazulnak a vonzatok, csak nagy kerülővel, bukdácsolva térek vissza ahhoz az édes zengéshez, ami szülőfalumban tapadt a fülembe, erről is tudnak azok a dudorok az agyban, ahol az álmok keletkeznek. A minap, éjszaka, Bagdadba röpített az álom, hosszú utam emlékezetes helye volt ez a város, Anton Svoboda szlovák úr adott szállást, ruhát és pénzt, az irdatlanul hosszú vándorlásomban egyedül vele tudtam magyarul beszélni, kicsit furcsa volt a kiejtése, túl sok rövid *á* jött ki a szájából, de én ennek is örültem, mert érzelmesen beszélt a tót hegyekről, a végén elsírta magát.

Nemcsak a tibeti kolostorok, hanem az út állomásai is fölcserélődnek, nem Nagyenyeden, hanem *Phuktálban* voltam szolgadiák, a kolostor hosszú, keskeny folyosóján, egy láda tetején fekvé őriztem a hálókban alvó társaim álmát, úgy is hívtak, *vigil*, *diákvigil*, estefelé a jómódúak csizmáját, cipőjét pucoltam, végeztem ezt a munkát is békével, türelemmel, de igazi öröm akkor ért, amikor taníthattam, voltak butácskák köztünk, s ha én a latin konjugációt daráltam velük, vagy a matézis kaptatóira segítettem fel őket, szépen fizettek a szülők. Azzal még zavarosabb lett az álmom, hogy a könyvtárterem kitágult, hatalmas méretűvé nőtt, auditorium lett belőle, s megjelent abban a kedves göttingai professzorom, Johann Gottfried Eichhorn, de nem egyedül, hanem kollégája, Ludwig Heeren társaságában, fölhágott valamilyen dobogóra, és kijelentette, ezután én nem Cshilingi Dapa leszek – így szólítottak engem Tibetben –, hanem Szkander bég, azt is mondta, vigyázzak, mert *nomen est omen*, kötelez a név, meg kell felelni annak a hivatásnak, amire olyan rég készülök, várnak rám az ujugurok, ők, mármint az ujugurok, még emlékeznek arra a testvérnépre, amelyik elvándorolt nyugatra. A nagy pódiumon hatalmas, kétfülű amfora állt, azt ragadta meg Ludwig Heeren, s nyújtotta át professzortársának, aki nyakon öntött, ilyen bő keresztvízzel kaptam meg a Szkander bég nevezetét, nem csoda, hogy izzadtan ébredtem, az izgalomtól kivert a hideg verejték.

Egyik makacs, ordas, vissza-visszatérő álmomban az angol kormány megbízottal, William Moorcrofttal találkozom, nem is találkozom, viaskodom, felöltik az, ami Kasmírban, 1822-ben történt, még a végzetes napra is emlékszem, május 19. volt, áldom s átkozom azt a napot, mert Moorcroft nyúlt alám, nem hagyott elveszni, de átkozom is, mert letérített az utamról, én az őshazát kerestem, elődeink nyomát kutattam, joggal, mert az köztudott, hogy egy nép soha nem vándorol el úgy, hogy ne maradnának többen az ősi földön, de ez a nyakas angol a *terra incognita*, vagyis Tibet felé terelte a figyelmem, ott, a világ tetején, a *gompák*, mármint a kolostorok könyvtáraiban – mondta – össze-

gyűjtötték a lámák a világ minden tudását, bizonyára az ősmagyarok történetét is följegyezték tekercseikre, érdemes lesz megtanulni a titokzatos nyelvet és írást. Furcsa ember ez az angol, visszatérő álmaimban úgy néz ki, mintha fából faragta volna egy háromszéki asztalosmester, hatalmas feje nyak nélkül ül a tömzsi törzsön, mozdulatai merevek, a beszéde is szaggatott és fakó, nyoma sincs abban az angol nyelv puhaságának, a kutyák ugatnak így, álomban egy nagy pénzszekrény előtt folyik a fura történet, ő átfordítja a trezor karját, három tollas kulcsot dug be három kulcslyukba, erre kinyílik az ajtó, s hát ömlik ki a sok pénz, csupa aranytallér, ilyesmi csak a mesében van, s már hallom is a hangját, tied ez a sok kincs, Szkander bég, csak fejtsd meg nekünk a tibeti nyelv titkát, s ha megfejted, segítünk neked, hogy eljuss a Selyemút fontos állomására, oda, ahol az uigurok élnek. Szóval, ez a bábu-ember, álmaim leggyakoribb figurája kísért, nem csoda, miatta lett Nyugat-Tibet az én második hazám, itt, a *gompák* kis celláiban, a hegyi falvak kis kunyhóiban, a hegyek magasságában, a sziklafalak néma méltóságában, a kéziratok, a tekercsek halk zizzenésében ismertem meg a lélek csendjét, itt tanultam meg a bölcs lámáktól, hogy végső menedékünk, asylumunk a képzelet szabadsága, s azt is, hogy a dolgok szubsztanciája legtöbbször rejtett, mert a szubsztancia oka önmagában van, nyugodjak hát bele abba, hogy végtelen, határtalan és illékony a lét, utam végállomásában se reménykedjem, mert az útnak soha sincs vége.

Igen, éber állapotban, józanul tudom, hogy minden út végtelen, de az álmodok felrúgják az ész logikáját, száz, ezer formában álmodom arról, milyen is lesz az, amikor megérkezem őseink földjére.

Uramisten! Vajon tudnak még magyarul? Meg fogom érteni a beszédjüket? Bizonyára nehezen, mert náluk megállt az idő.

Van, amikor hajnali félálomban Közép-Ázsia végtelen sztyeppéire érkezem, lovakat legeltető pásztoreberekkel találkozom, az tűnik fel, hogy ruházatuk, fejrevalójuk, faragott botjuk valahonnan ismerős, megszólítom őket, inkább integetésből, s nem szavakból értjük meg egymást, de egy-egy szó értelmé, jelentése felvillan, nyakamba borulnak, engem először kiráz a hideg, aztán meleget érzek, elönt a forróság. Szóval ti vagytok azok a drága testvérek, akiket én keresek? Hát mégis van vége az útnak?

Máskor, ugyancsak álomban, kiszáradt folyómeder két, meredek partján mászom át, a forró levegőben izzik a lég, kis magaslát következik, arra hágok fel, távol, nagyon távol füst száll az égre, ahol füst van, ott ember is van, nekivágok az útnak, estefelé érkezem meg egy táborhelyre, a sátrak előtt félmeztelen gyermekek hancúroznak, a csordogáló pataokban ruhát mosnak az asszonyok, a férfiak lóháton robognak haza a vadászatról, hátasló hozza az elejtett vadat. Én a gyermekek csivitelését hallgatom, nem értem pontosan, mit mondanak, inkább érzem, mint tudom, hogy az ősmagyarok egyik táborát fedeztem fel.

A férfiak büszkék, nem állnak szóba egy toprongyos vándorral, de az asszonyok körülvesznek, majdnem minden szavukat értem, hozzák a savanyított lótej, hozzák az árpakenyér, úgy dédelgetnek, mint egy csecsemőt, sírok örömeiben, éjszakára tevebőr heverőre fektetnek, s én álomban elalszom.

Ha erről a csodáról álmodom, ha utam végső céljáról jelennek meg az éjszakai látomások, reggel fáradtság tör rám, fejem kábult, elviselhetetlen az ébrenlét, börtönnek érzem a kolostort, amit eddig úgy szerettem. A három szálláshelyem, a három állomásom *Zangla*, *Phuktal*, *Kanam* farkasveremmé változik, ahonnan nem lehet kimászni.

Csak lassan, a lélek minden erejét összeszedve térek vissza munkámhoz, a lejegyzett, sok ezer tibeti szó oszlopaihoz, a majdnem kész grammatika szabályaihoz.

Hálás vagyok mesteremnek, Szangye Püncognak, mert nem hagyott cserben, nem tágított mellőlem, versenyt dolgoztunk a második, sőt a harmadik állomáshelyemen is, és ami még fontosabb, tekintélye megvédett a hivatal támadásaitól. Segített megfogalmazni a levelet, amit X. Dalai Lámának küldtem, övele kapcsolatba lépni itt, Tibetben üdvözléssel felérő állapot.

De ekkor már a dalai lámánál is nagyobb hatalom karmai közé kerültem. Az angol birodalom nyújtotta ki felém a csápjait, járomba fogott, eszköznek használt szándékuk megvalósításában. Tibet okkupálása, annektálása volt a cél.

Számomra maradtak az álmok. Az őseim, az Ázsiában maradt magyarok táborhelyeiről, a daliás vitézekről, keskeny ajkú, ívelt szemöldökű, karcsú aszszonyokról, göndör hajú porontyokról álmodom szakadatlan. Soha nem mondtam le utam folytatásáról, de egyelőre meg kellett elégednem a csodálatos, éjszakai látomásokkal.

NAGY KÁLMÁN, Csend, 2020, olaj, faros, 120x80 cm

BÁLINT PÉTER (1958) Debrecen

BÁLINT PÉTER

Lezáratlan történetek

„Szegény apádnak sosem volt diplomáciai érzéke, mindig rosszkor szólalt meg, mestere volt az elszólásnak és a dolgok rosszkor való kimondásának. Igen sokszor konok fejfel hallgatott, amikor pedig szólania kellett volna a saját vagy a család érdekében. Ilyenkor, ha nem nógattam, elhallgatta, mit gondol, vagy amit közösen megbeszéltünk”, mondta anyám, akinek viszont többnyire hamarabb járt a szája, mint hogy végiggondolta volna mondandóját és annak lehetséges következményeit. Gyakorta került kínos vagy mulatságos helyzetbe az apámat diplomáciai érzék hiányával vádló anyám, megszegyenülései esetén kislánként sírta el magát, esetleg önmagán nevetett, mint a csínytevésen rajtakapottak. Sírásai eleinte megrendítettek, fiúi együttérzést váltottak ki bennem, tehetetlensége, kiszolgáltatottsága, megszegyenülése az enyém is volt, magaménak éreztem, később épp ellenkezőleg, többé nem akartam már azonosulni tévedéseivel, vádaskodásaival, zsarolásaival: sírásai egy életre megutáltatták velem a női sírást, érzéketlenné váltam iránta, kaptam is ezért hideget s meleget. „Nem ártana, fiacskám, ha több együttérzést tanúsítanál szegény, magára maradt édesanyád iránt! Legalább amíg itt vagyok, veled, aztán már minden hiábavaló lesz”, mondta anyám, hogy kettesben voltunk, szemében láttam a kíváncsiságot, a megrendülésén és szeretetkoldulásán áttetsző kíváncsiságot, hogy sikerült-e meggyőzően szólania, s én, aki nem vettem figyelembe szeretetkoldulását, az akkor még itt lévő vágyakozását a fiúi szeretetre, magamban mosolyogtam diplomáciai fogásain, melyek olykor elérték céljukat, máskor hamar hamvába holtak. „Apádnak is gyakran mondtam, hogy kicsit több szeretettel legyen irántam, s ne más szoknyák után rohangásszon, mert hiába sír majd utánam, ha már nem leszek. Sohasem hittem volna, hogy ő megy el hamarabb, és én fogok sírni hiánya miatt”, mondta megszeppent, magányosságát nehezen viselő, épp ezért minden szeretethiányát velem kárpótolni vágyó anyám.

A diplomáciai érzék jelentéséről egészen másfajta elképzelései voltak anyámnak, mint a politikusoknak, inkább az életrevalóságot, az ügyességet, a leleményességet fedte az ő szótárában, szerette volna, ha apám élmesebb és nagyratörőbb, akire büszke lehet, mert „vitte valamire”. Ellenben apám, aki ügyes kezű mesterember lévén szakoktató volt, gyanakvással nézte azokat, akik vitték valamire, nem akarta követni őket, gyűlölte a törekvőket és haszonlesőket, jobban szeretett a mesterekkel, „szakikkal” együtt időzni, mint a szakmunkásképző oktatóival, „Felsőbbrendűen néznek le a mesterekre, de egy szöveget sem bírnak beverni a fába, szakbarbárok. De ha segítség kell, úgy tudnak rimánkodni, mint egy fürdős kurva”, mondta apám, az utóbbi hasonlat szavajárása volt, aminek jelentését föl sem foghattam gyermekként. Hiába morgott apám, mindig mindenkinek segített, fillérekkal szűrták ki a szemét, vagy beváltatlan ígéretekkel, amiből nem futotta sokra, ezért is neheztelt rá anyám, az „olcsójánosra”. A diplomáciai érzék hiánya továbbá a nagycsaládban elfoglalt szerepünk méltánytalanságát is magába foglalta anyám vélekedésében, ezért is apámat okolta, aki nem állt a sarkára, ha élheteretlenséggel vádoltak bennünket. Anyám lévén a legidősebb a testvérei közt, szerény postatisztviselői rangjának köszönhetően nem túlságosan sok tiszteletet váltott

ki a családtagokból és ismerősekből, inkább sajnálkoztak rajta, főleg, ha hóvégeken kölcsönkért valamelyiküktől, szokása volt, sajnos túl gyakori. Bár amikor a hatvanas évek derekán a telefonközpontban dolgozott, és egy-egy késő esti órán összekapcsolta a szülei, a nővére, a mi és az ötvenhatban Belgiumba emigrált öccse telefonvonalát, s titokban szót válthattunk a számomra ismeretlen rokonnal, kinek csak a hangja volt ismerős sokáig ezeken a titkos összeköttetéseken keresztül, mindenki hálásnak tűnt anyámnak, mivel tudták, állásával játszik e közvetítő szerepe okán, de a tíz éve nem látott testvér hangja és híradása hiánypótló volt, mint azok a csomagok is, melyekben használt ruhákat küldött az egész nagycsaládnak, a csokoládét persze mindig kilopták a vámosok, mint később rendre kiderült. „Apja lánya”, mondták anyámról, aki nem lévén képes megalkudni, befogni a száját, nem is lépkedett feljebb a hivatali ranglétrán, főnökei is csak „apja lányának” tartották, „megbízhatatlan” kategóriába sorolták vallási és ideológiai nézetei miatt, holott az őszinte, nyíltszívű, örökké perlekedő anyám semmiféle politikai meggyőződéssel sem rendelkezett, csupán csak csodálta a háborúban tartalékos főhadnagyként szolgált, rendíthetetlen hittel bíró presbiter apját, s árulásnak tartotta volna, ha ellentmond neki, ellentétben a testvéreivel, akik egy életen át becsmérelték, szapulták apjukat hajlíthatatlansága miatt, amiért a családnak évtizedeken keresztül nélkülöznie kellett. „Méltánytalanságot elszenvedni a kirekesztők miatt nem is olyan nagy keserűség, fiacskám, mintha egy tálból kellene cseresznyézni a bennünket száműzni akarókkal. Tudod, ezek a jóemberek akkor sem felejtenek, ha sikerül hited feladására kényszeríteniük, sohasem fogadnak be, mindig rajtad marad a pecsét, amíg kezükben a nyomó, mondta az én jó apám, aki átlátott alantas szándékukon, és inkább vállalta a megbélyegzést”, mondta szomorúan anyám, diplomáciai érzéke hiányát, a talpnyalás negligálásából fakadó mellőzöttségét igazolandó, egyben hitet téve az apaszeretet mellett.

„Eljön az idő, fiam, mikor bennünket, keresztyéneket éppúgy üldözni fognak, mint Krisztus Urunk idejében, s a protestánsokat évszázadok során. Nem lesz különbség keresztyén és zsidó között, egyként üldözöttek leszünk megint a Törvények tisztelete miatt. A Saulusból Paulusszá lett prédikátor megírta a Rómabeliekhez szóló levelében mindazokat a fertelmes bűnöket, amiket ma már büntudat nélkül követnek el, s mindenkit, aki erre a példabeszédre hivatkozik, közellenségnek kiáltanak ki. Becstelen módon ráfognak valami elképesztően súlyos bűnt, hogy a sajátjukat elleplezzék, megbélyegzik és életében ellehetetlenítik, aki ellenük mer szót emelni. A zsidó Krisztus szolgálatába szegődő zsidó Pál jobban látta a jövőt, mint bármelyik jövődömondo”, mondta nagyapám, a teraszon borozgattunk szokás szerint, s bár akkoriban már gimnáziumi tanár voltam, sokat olvasott, és a rendszerváltozást követően kellően bizakodó is, hogy a család becsületét szép lassan helyreállíthatom, némiképp hitetlenkedtem nagyapám üldözésről szóló szavait illetően. „Tudom, fiam, hogy regényeket írsz, meg épületes gondolatokat is, becsületes dolog, még hírnevet is szerezhetsz magadnak. De ne feledd, egyetlen igaz írás van, mégpedig a Szentírás. Az írók és tudósok kitalálhatnak bármilyen mesét, okoskodhatnak bármennyit is, de ha gondolatuk nem a Szentíráson nyugszik, egy fabatkát sem ér. Senkit sem érdekel a kitalálmány, mert nem Isten igazságáról, teremtéséről szól. Ez a fajta beszéd csak üres fecsegés. Az ember, ha valóban megrendül, mint mi az orosz hadifogságban, csak az igaz beszédre vágyik, s nem mesére. Emlékszem, a barakkban, amikor a halálra éheztetett, feleségük és családjuk után vágyakozó, farkasordító hidegben halálfélelemmel küzdő katonáknak a Bibliából idéztem, valami angyali fény ült az arcukra. Eszükbe jutott az otthoni kályha melege, az asszonyi ölelés, a gyermekzsivaj, a tavaszi fametszés, és egy ideig boldogok voltak, hittek Isten gondvisel-

sében, mert Isten köztünk és velünk volt. Azokkal is, akik nem hittek benne, de élni akartak, a többiek szemében gyulladt láng bennük is bizodalmat támasztott. Ezt a bizodalmat és reménységet sohasem lehet elvenni tőlünk, ezért akarnak megszabadulni tőlünk, mert akinek hite van, az eltéríthetetlen és képes túlélni mindenfajta gyűlölséget. Mi, reformátusok megtapasztaltuk ezt, de ugyanezt fogják a többi istenhiten lévők is. Nemsokára gyűlöletesek leszünk a hitetlenek szemében, amiről Pál is beszélt”, mondta nagyapám, és keserves szavai mögül a gyűlölködők feledhetetlen vegzálásainak és kirekesztésének fájdalma csendült föl, tudtam, hogy a befejezett mondatok után be nem fejezhető mondatok gördülnek tovább elméjében, azokat nem lehet megosztani, nem is azért, mert bárki is megtilthatná megosztásukat, a sebzett lélek fogja pórázra a mondandót, nehogy bosszúszomjba vagy átkozódásba billenjen át. Nagyapám fegyelmezett ember volt, sosem ragadtatta el magát, sőt, engem is igyekezett lecsendesíteni, amikor megfélemlítve magamról az ellenünk vétkezőket ócsároltam kamaszként és később is. „Mi sohasem lehetünk megfontolatlanok. Elég egy rossz helyen elejtett félreérthető szó, egy ballépés, hogy megszégyenítsenek, miközben a Törvényt nem tisztelők bármit megtehetnek büntetlenül”, mondta, s talán illett is volna komolyabban vennem intő szavait, hogy megannyi megszégyenítést elkerüljek az életemben, e szót nem fogadásomért sokat fizettem.

„Mert Mózes azt mondotta: Tiszteld atyádat és anyádat. És: Aki atyját vagy anyját szidalmazza, halállal haljon meg”; Márk szavai kellően fegyelmeznek e sorok írása közben, emlékezésem nem leszámolás kíván lenni az emlékezés mélységes mély kútjából merítés során, ha olykor kíméletlennek is tűnnek szüleimet érintő szavaim, inkább magam ellen irányulnak a józanodás, tisztánlátás érdekében. Végtére is hiábavalóság lenne részemről kudarcaimat apám és anyám nyakába varrni, neveltetésem hiányosságaival magyarázni; az ember, ha kellőképpen kitartó, szorgalmas és józan eszére hallgat, szédítő magasságba emelkedhet, amit hajlamos egyedül önmagának tulajdonítani, azt viszont nem, ha aláhull a mélybe. „Tudod, fiacskám, azt szokták mondani, minden sikeres férfi mögött egy önfeláldozó asszony áll. Én feláldoztam az életem értetek, áldozatom szeretet volt. Lehetsz bármilyen sikeres is, legalább te, ha már apád nem volt az, ezt az egyet ne feledd! Milyen szomorú látni a gyerekeik által elhagyott, meztelen öreg szülőket, akik otthon keseregnek hűtlen gyermekeik vétsége miatt. Ilyenkor azt kérdezem, ugyan mit vétettünk a bennünket öregségünkre elhagyó gyermekeinkkel szemben, hogy nem törődnek velünk. A törődés maga a szeretet, s aki nem törődik az apjával és az anyjával, éppúgy elhagyatott lesz idővel”, mondta az engem nemtörődéssel szemérmesen vagy nyíltan vádoló anyám, aki azt is felrőtt nekem, hogy annyi ismeretlen vénasszony meséjét, élettörténetét faggatom, asszony-sorsokat, ahelyett, hogy az övével foglalkoznék többet.

Valóban hivatásom részét képezi falusi öregasszonyok mondásainak faggatása, megannyi imádság és babonás történet vizsgálata, keserves női sorsról, boszorkányságról, átok- és rontásmondásról szóló anyagok áttekintése. „Képzeld csak, anyám, az egyik barátom mesélte megdöbbenve, hogy az általa is kedvelt író, városunk büszkesége ollóval kaparta ki a szememet egy fényképen. Rontást végzett szemem világának elvételével”, mondtam anyámnak, aki szerette a mágiát végrehajtott író regényeit, s hálás is volt nekem, amiért egyszer személyesen is bemutattam neki, s eldicsekedhetett, mily' sok regényét olvasta, némelyiket többször is. „Vétségünkre, hogy magunkra maradunk, képesek is leszünk efféle csúfságos dolgokra. Az élet elmúlásának tudata haraggal telít bennünket, s olyanokra is haragszunk, akik sosem ártottak nekünk. Ne hidd, fiam, hogy gonzságból tette, inkább csak önféltés-

ből”, mondta megbocsátó hangon anyám, nem akart olyan gyorsan ítélni a szemkikaparó íróról, mint hajdanán patvaristák szokása volt a boszorkánysággal vádlottakon.

„Hallgatom a rádiót, néha még éjszaka is, tudod, hogy rossz alvó vagyok, s olyan rémtörténeteket mondanak el, hogy beleborzongok. Asszonyát és gyermekét baltával agyonütő apáról. Idős embereket saját házukban késsel kivégző szomszédokról, kiknek egy kiló liszt és száraz kenyér volt a zsákmányuk. Pöcegödörbe dobott újszülöttről, és ehhez hasonlóknak. Istent szoktam kérdezni: milyen világ ez? Vagy meglehet, csak bennünket, vénembereket riogatnak ilyen hírekkel éjszaka, tudják, hogy mi hallgatjuk az adást, hogy minél hamarabb elmenjen az élethez való kedvünk”, mondta anyám, számára a rádióban elhangzottak képezték a valóságot, leendő áldozatnak vélte magát ilyesfajta hírek hallatán, s megértettem, miért szereltetett apámmal rácst a bejárati és a teraszajtó elé, még a hatodik emeleten is, noha apám hevesen ellenkezett vele, aztán mégis beadta a derekát. „A szülők iránti tiszteletlenség-ből fakad ez a sok erőszakos cselekvés. Hidd el nekem! De mondd csak, fiam, van ilyen szó, hogy erőszakjárvány? Neked tudnod kell, a szavak tudósa vagy”, mondta anyám, és szemmel láthatóan kíváncsi volt a válaszomra, noha minél előrehaladottabb korba lépett, elhanyagolhatóan vélte kérdéseire adott válaszaimat, ezen már nem is sértődtem meg, s csak akkor válaszoltam neki, ha sürgette a feleletet. „Ó, igen, anyám, egy filozófus beszél indulatragályról, aminek Krisztus is áldozata lett, sok mindenki más mellett. Azt hiszem, egyre gyakrabban fordul elő a bűnbakállítás napjainkban. Bárki célkeresztbe kerülhet, az Isten sem menti meg a sokaság haragjától. Az emberekben le kell vezetni a felgyülemlett indulatot, különben erőszakos csőcselékké válnának”, mondtam neki, bár nemigen értette az összefüggést az egyes bűnesetek áldozatai és a bűnbaknak kikiáltottak között, én pedig nem akartam gyötörni hosszas elmefuttatással.

Apai nagyapám édestestvére alacsony növésű, púpos és sántikáló járású ember volt, születésekor sérült, mindenki csak „Jézuskának” becézte, mivel karácsonykor látta meg a napvilágot; némelyek félték tőle torzsága miatt, köztük anyám is; mások gúnyolódtak rajta, vagy csak heccelték, egykedvűen tűrt a szóbeli vegzálást, legfeljebb az orra alatt motyogott valamit, senki sem értette, amúgy is figyelni kellett a beszédére különös hangképzése okán. Nagyapán jobbkeze volt a veresegyházi portán, amolyan házi mindenes, ha kellett, a házban javított valamit, az ereszt tisztította a felgyülemlett falevél-től, az elmozdult cserepeket helyreigazította, ha kellett, piacra vagy boltba ment, cetlit sem vitt magával, észben tartotta a listát, bármilyen hosszú volt is. Ha nem fogta a hely, a falut járta, be-betért egy házba segíteni, cseresznyét szedni, lovat itatni, disznóolat kiganézni, kakas torkát elvágni, olykor fizetséget sem kért, ha jó szóval illették, mit kezdett volna a pénzzel. Ám riadtan lapult egy ház falához vagy fekete ribizlibokorral benőtt kerítéshez, ha a suhancok kavicsal dobálták meg az utcán; lesütötte a szemét, ha fiatal lányok vagy asszonyok borzadva néztek rá és keresztet vetettek, akárha bajt hozhatna rájuk. Türelemmel viselte, ha a sörkertben nevettek rajta, amiért málnaszörpöt iszik, és bal kézzel lendíti a kugligolyót, vagy nagy természetét emlegették. Valóban volt egy-két özvegyasszony, akiknél rendre elidőzött, ha nagyapám portáján nem akadt teendője, olykor éjszakára is kimaradozott, nagyapám és a férfi családtagok szemérmesen hallgattak kimaradása okáról, noha tudni vélték, hogy az özvegyasszonyok miért tartják jól. „Csődör”, mondogatták egymás közt, s csodálkoztak, hogy az özvegyasszonyok egymásra sem féltékenykedtek, mivel nem volt hűtlen hozzájuk, az őt jól tartókhoz, „Jézuska beosztással él, jut is, marad is”, ahogy mondták nevetve, utólag, azt hiszem, irigy-

kedtek is rá kalandjaiért. Senkinek fel sem tűnt, ha egy-két napra elmaradt otthonról, ám egyszer, hogy jó ideje nem látták a portán, nagyapám kerestetni kezdte a körzeti megbízottal, végtére egy gazda talált rá szőlőjében, agyba-főbe verve feküdt magatehetetlenül, keservesen nyöszörgött; lovas szekéren hozta haza, szalmára fektetve, hetekig nyomta az ágyat, bennünket, gyerekeket a közelébe sem engedtek, csak artikulálatlan nyüszítését hallottuk, s nagyanyám gyakorta megfordult a szobájában vizes borogatást tenni sebeire. Sokan vélték úgy, hogy megérdemelten bántak el vele, mintegy vadállattal. „Mert aki torz, gnóm, az kérem szépen biztosan bűnös is valamiben, Isten tudja, miben, de bűnös, ha agyon verik is, megérdemli.” Az egyik özvegyasszony elárulta nagyapámnak, hogy testvérét azért hagyták helyben, mert a szőlőben kóborolva kileste a titokban pálinkát főzők rejtekét, s attól tartottak, kikotyintja mesterkedésüket. A bűntényt eláruló asszonynak bögrecsárdája volt, titokban maga is tőlük szerezte be a főzetet; végül is nagyapám adta rendőrkézre a verőembereket, egyetlen kikötése volt a leleplezéskor, hogy testvére kegyeltjének ne essen bántódása.

„Mióta magamra maradtam, apád halála után, tudod, fiacskám, folyton a régmúlt emlékeimen jár az eszem. Olyanokon, melyeket már százszor is megforgattam a fejemben, színéről és visszájáról is. Talán nem zártam le a történeteket, s máig nyomják a lelkemet. Abban sem vagyok biztos, hogy a dolgok úgy történtek meg, ahogy emlékszem rájuk, vagy csak én teszem olyanná őket az újragondolásuk során, ahogy emlékezni akarok, szeretnék rájuk. Vén-ségemre némely dologra már nem is emlékszem, vagy nem jól, vagy egészen másként. Magamban sokat forgatom a lezáratlan emlékeimet, a befejezésüket faggatom, mintha meg lehetne változtatni. S ha változtatok a befejezésükön, másként is érzek irántuk. Olykor megnyugtató, hogy olyan véget adok az eseményeknek, melyek kedvemre valók. Máskor újabb reménytelenséget, keserűséget, talányt okoznak, ilyenkor gyorsan elhessegetem az emlékről való rossz gondolataimat. Mondd csak, fiacskám, te is szoktál így eljátszozni az emlékeiddel? Vagy csak egy magamfajta vénasszony unaloműző játéka mindez?”, kérdezte anyám, és kislányos huncutsággal mosolygott, szelíden megsimogatta a karomat, nehogy megbomlott elmeállapotáról vonjak le kedvezőtlen következtetéseket. Türelmesen hallgattam, próbáltam követni észjárását, s mivel az emlékezés természete nagyon is érdekelt, igyekeztem újra lepergetni agyamban az általa mondottakat, hogy megértsem őt, azt az emlékeket elapasztathatatlanul vissza-visszahívó szándékot, mely a valaha kedvezőtlen véget érő emlékeket át akarja írni, hogy nyomasztó voltuk ne kísértse őt, ne szegje életkedvét, apám halála éppen eléggé megtépázta. Néha megnevezett egy-egy emléket, szívszorongatót és derítőt egyaránt, s onnan tudtam, melyiknek járt a végére, hogy elmondása után kislányosan mosolygott az emlékein töprengő anyám, avagy zavarát és bizonytalanságát palástolandó hirtelen abbahagyta a történetmesélést, és egy másikba fogott, egyszeriben mellébeszélt, hirtelen elkomorodott, sírdogálni is kezdett, tudtam, ilyenkor fogni akarja a kezem, támaszt keresendő, hát odanyújtottam neki.

„Emlékezni, a múltban búvárkodni, szennyest kiteregetni, hogy ezáltal bűnbocsánatot lehessen nyerni, írók kedvelt fogása. Magamutogatás és élvez-boncolás, picsogás és elmetornáztatás. Az emlékezés kérdése nem az őszinteségen, a mindent bevalláson, a szennyes végnélküli kiteregetésén vagy az elhallgatáson múlik. Ő, nagyon is sokan élvezetüket lelik ebben a bűnlajstromállításban, a szégyentelen önmutogatásban. Nos, a lényeg inkább az, hogy a lélek rejtelseinek feltárása elhozza-e a belső csendet, a megbékélést, az ítéletet elfogadását, avagy a rejtelmek tovább bonyolítják életünket”, mondtam anyámnak, aki, ha nem is értette egészen mondandómat, végtelen hálás

volt, hogy nem néztem elmeháborodottnak emlékekkel való játszadozásaiért. „A demencia szörnyű betegség. Én csak cukorbeteg vagyok, de nem hülye, ezért is szeretek keresztretjvényt fejteni, emlékeket forgatni, nehogy elmenjenek otthonról, ahogy apád mondogatta. Apáddal sokat kártyáztunk kettesben, többször is rápirítottam, amiért csalt. Tudtam, hogy már nem lehet több olyan kártyalap a pakliban, már korábban kiterítettük középre. 'Jól jár az eszed, mama', mondogatta ilyenkor, 'másnak már ennyi idős korában rég elmentek otthonról'. Büszke voltam dicséretére, és egyáltalán nem haragudtam csalásaiért”, mondta anyám, legfőbb bánata volt a szociális otthonban, hogy senkivel sem tudott kártyázni, a lapjárást éberén követni, mi elméjét edzette volna. „Apád mindig akkor kezdett el csalni, ha már megivott egy-két pohárral, és nem emlékezett a lapjárásra. Ő, fiacskám, a poharazgatás elveszi a mégoly tisztességes ember eszét is. Hányszor bizonyosodtam meg arról, hogy apád másnap nem is emlékezett arra, milyen gonosz szavakkal illetett”, mondta anyám, és fürkésző szemmel méricskért engem, tudta, magam sem vetem meg a borivást.

A borisszák sohasem ismerik el, hogy iszákosok; az első pohár, mindegy, hogy a kert teraszán a nyári melegben vagy télen a fűtött konyhában ürtetik ki, miként az is, hogy fehér- vagy vörösbor van-e benne, Isten áldásának tűnik, vincellér ajándéka, nyelvélvel ízlelgeti az ember, s még csettint is hozzá egyet, hogy a második pohár hamar kíváncsozzon a torkára. Nem is férfiember, aki képes e kettőnél félretenni a palackot másnapra, s nem engedi agyában duruzsolni azokat a bódító hangokat: hajdani szeretők csábításait, egykori barátok nagyotmondásait, egykori önmagunk fogadkozásait, melyek rendre felhorgadnak a negyedik vagy ötödik pohár bor elfogyasztása után. Párbeszéddek: sikamlósak és fenyegetők, ígéretesek és kedvet lohasztók, inni kell rájuk még egyet. Csak az nem mindegy, hogy jókedvében vagy szomorúságában veszi maga elé a palackot az ember, mert indulatból borozni: önmérgezés, önlealacsonyítás, másnapi végeláthatatlan szégyenkezés. „Tudod, barátom, minden reggel elhatározom, hogy egy kortyot sem veszek a számba. Szédül a fejem, kóválygok, mint gólyafos a levegőben. Egyszerűen gyűlölöm magam a gyengeségemért. Gyűlölöm, mert nem bírok szembenézni borissza magammal, leszámolni ezzel a szenvedéllyel, Istent szidom, mert nem segít. Fogadkozom, minden egyes reggel. Megiszom a kávé, rágyújtok, úgy érzem, okádhathnék van magamtól, a kibaszott életemtől. Mondd, mire vittem? Partikus voltam, mint Csontváry, több nyugtatót szedtem, mint bármely beteg. Egy idő után nem bírtam meglenni sem a bor, sem a nyugtató nélkül. Visszavonták az engedélyemet egy jóakaróm feljelentése nyomán. Nem is olyan régen olvastam Márainál: 'Az emberek aljassága, mérnökien kitervelt becstelensége idővel már nem dühít, inkább elszórakoztat, néha elkápráztat. Úgy látszik, ez az igazi emberi műfaj, ebben igazán nagy, emberi az ember: az aljasságban és a becstelenségben.' Tudod, mindig kiváló volt a memóriám, bármennyit ittam is. Hidd el, senkinek sem ártottam, csak magamnak. Hol van a te kegyelmes Istened? Hallgat, nem ad életjelet, mert nincs is. Megöregedtem, sorra hullanak ki a fogaim, kopasz vagyok, igaz, már egyetemista korom óta, reszket a kezem, fájnak az ízületeim. Elváltam húsz éve, a kutya sem nyitja rám az ajtót. Belelapozok egy könyvbe, egy sokszor forgatott verseskötetbe, elolvasok egy-két sort, és leteszem, valahogy nem köt le, mint régen. Emlékszel, mennyit olvastunk verseket, Rilket, Pessoa-t, őt még te ajánlottad nekem. Állandóan filmeket néztünk a művészmoziban, Bergmant és Fellinit és Tarkovszkijt. Micsoda idők voltak! Persze más vonatkozásban sötét idők, de mi röhögtünk a sötét és gonosz embereken. Kávészás után sétálni megyek. De, sajnos, ahogy ez lenni szokott, azon kapom magam, hogy a sarki boltban a borospult előtt válogatok, fehér- vagy vörösbort vegyek. Az olcsóbbikat, mon-

dom magamnak, ennyire futja a nyugdíjamból. Aztán alig várom, hogy hazaérve kibonthassam a palackot, és megigyam az első pohárral. A többit te is tudod. Még szerencse, hogy nincs feleségem, aki bedugna valami elmegyógyintézetbe vagy egy szociális otthonba. Emlékszel szegény fiúra, ugyan, ne tégy úgy, mintha nem tudnád, kiről beszélek, csak most hirtelen nem jut eszembe a neve. Igen, igen, tudom már, hogy mondod, Karcsira, állatorvosit végzett, és vegetatív idegrendszeri bajai voltak, anno még én szereztem neki gyógyszereket. Szegény, a kocsmában nevettek rajta, amikor Jézusról, szeretetről, megváltásról, Dosztojevszkijről beszélt. Nahát, a felesége bedugta egy zárt intézetbe. Mi is ott vagyunk, zárt intézetben, csak szabadlábon vagyunk vádlottak a zárt tárgyaláson. Szabad világban szabadon megdöglöhetünk, ebben áll a szabadságunk, Sartre papa ezt jól megírta. Ja, barátocskám, a minap találkoztam egykori évfolyamtársnőmmel, olyan kövér lett, mint egy falusi ténszasszony. Amikor ráköszöntem, úgy tett, hogy nem ismer meg. Kiderítettem, egy húsz évvel idősebb pacákkal él, hatalmas villában, a szőlőhegyen. Az is igaz, hogy a volt nejem is egy vén faszival él, nyugdíjas körorvossal. Tudod, barátom, csak azt kérdezem magamban, ha ezekre az egykori szép és gőgös lányokra gondolok: de ki csempészi be nekik a lompost? Nekem már hatvanévesen sem megy”, mondta barátom a telefonban, s míg hallgattam, magam elé idéztem borissza állapotában elfuserált életéről és kínzó szenvedélyéről beszélő alakját, s tudtam, hogy sohasem lett volna képes aljasságra és becsstelenségre, ha valakinek is ártott, egyedül csak önmagának.

„Az ízületeimnek nagyon is jót tenne a gyógyvíz, de félek a kádnál nagyobb medencétől, és iszonyodom a sokaságtól is. Kislánykoromban nem tanultam meg úszni, később meg már hiába próbálkozott apád taníttatni, maga sem volt egy bajnok, nem álltam kötélnek, mint ahogy a biciklizés is kimaradt az életemből. Ha nagyon akarod, elmegyek veletek abba a gyógyfürdőbe, majd csak megleszek valahogy, elüldögélek a parton, mint tyúk a tojáson”, mondta magán is élcelődő anyám, s noha nem túl nagy hajlandóságot mutatott eleinte a fürdőzésre, de a tudat, hogy nem marad otthon egyedül, és velünk utazhat, mindig valami nagy utazásra vágyott, meghozta a kedvét, s éppoly lelkesülten pakolta össze bőröndjét, mint régen, amikor az egész család nyaralni ment a Tisza-partra. Magában dudorászva válogatott melltartói és alsóneműi közt, blúzait hajtogatta, végül a bokaharisnyák következtek. „Úrinő sosem jár az utcán harisnya nélkül, ezt anyámtól tanultam”, szokta volt mondani, és elégedetten zárta be a bőröndöt az én nagy utazásra készülők, otthoni magányosságtól rettegő anyám. „Tudom, fiacskám, hogy csak néhány nap, gyorsan el is telik majd az idő. Ígérem, nem leszek a terhetekre, és unatkozni sem fogok, míg ti fürdőztök a medencében, nézegetem az embereket, keresztretjvényt fejtek, lényeg az, hogy veletek lehetek. Mily’ jó lett volna apáddal is többet utazni, de vele csak a horgásztóhoz lehetett menni a jó öreg Trabanttal, nyugdíjas korunkban vettük, de mindenhova elvitt. A tóparton egész idő alatt kukán bámultuk a kapásjelzőt, apád egy idő után elunta, szokása szerint meglátogatta a szomszéd horgászokat, eltrafikált velük, jó darab ideig magamra hagyva a botokkal”, mondta anyám, nyugdíjasként megtanult horgászni, csak hogy ne kelljen otthon ülnie apámra várva, gyakorta dicsekedett halfogásaival, viszont gyűlölt halat pucolni, mindig apámra hagyta, ő csak megfőzte a hallevest.

A fürdővárosban egy apartmant béreltünk, öt napra, anyámnak külön szoba jutott, elégedetten nyugtázta, van hova félrevonulnia, hogy ne legyen a terhünkre, s az utazástól vigasztalódott anyám azt is önként vállalta, hogy főz ránk, hiába is igyekeztem lebeszélni erről az áldozatról. „Ó, ez nem gond számomra, amúgy sem tudnék egész nap a fürdőben időzni, az sem biztos, hogy

jót tenne a sok ízületi gyulladásos karomnak és lábarnak, ha napestig vízbe lennék. Ezek a gyorséttermek meg amúgy is ehetetlenül főznek, ki tudja, milyen húsból, meg az sem biztos, hogy nem romlott-e. Nem beszélve arról a sok légyről és patkányról, hidd el, ott vannak ezekben a bódékban, ahogy a rádióban is mondták, az embernek az étvágya is elmegy. Te pedig, fiacskám, szereted az én kosztomat”, mondta büszkén, nem válaszolhattam neki azt, hogy már rég a feleségem kosztját szeretem, egészen más, mint az övé, halálosan megsértettem volna az öregségére amúgy is sértődékennyé vált és nehezen kiengesztelhető anyámat. Délelőttönként velünk jött a fürdőbe, s amíg mi a medencékben időztünk, női magazinokat lapozgatott egy napernyő alatti széken, s amikor leültünk mellé, megosztott velünk egy-egy pletykát, amit épp akkor olvasott, vagy keresztretjvényt fejtett, s büszkén mutogatta, ha az egészszel végzett, s igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy cseppet sem unatkozik. Ebédidőben elkísértem a szobájába, evett egy keveset, ellenőrizte a cukorszintjét, majd leheveredett az idegen ágyba, szóvá tette az ágy idegenségét és kényelmetlenségét, de csendben elszundított. Magára hagytam, maga mondta, hogy menjek vissza fürdeni, ne is foglalkozzam vele, estére főz nekünk abból, amit a piacon vettünk, s igyekszik elfoglalni magát, kívül a teraszra a fürdővendégeket nézni, szereti kitalálni, miféle szerzetek lehetnek ezek az idegenek, miféle sors ül ki az arcukra. Sosem merte volna azt kérni, hogy maradjak vele kettesben, s halott apámról beszélgessünk, apám halála óta ugyanis mindig ennél az egyetlen témánál kötöttünk ki, ezt jártuk körül, még ha a régmúlta emlékeztünk is, halál körüli táncot jártunk.

Talán a harmadik este, az általa készített vacsora elfogyasztása után, míg a feleségem mosogatott, odaült mellém anyám, és egy keményfedeles könyvet tartott a kezében. „Nézd csak, mit találtam. Ez egy rendes hely, igazán mondom, hogy rendes hely, a polcon volt ez a Biblia. Csak úgy taláломra kinyitottam délután, és itt kezdtem el olvasni”, mondta élénken, és bütykös mutatóujjával rábökött a kívánt helyre.

„Ezek után ünnepük volt a zsidóknak, és felment Jézus Jeruzsálembe. Jeruzsálemben a Juh-kapunál van egy medence, amelyet héberül Betesdának neveznek. Ennek öt oszlopcsarnoka van. A betegek, vakok, sánták, sorvadások tömege feküdt ezekben. (És várták a víz megmozdulását. Mert az Úr angyala időnként leszállt a medencére, és felkavarta a vizet: aki elsőnek lépett bele a víz felkavarása után, egészséges lett, bármilyen betegségben is szenvedett.) Volt ott egy ember, aki harmincnolc éve szenvedett betegségében. Amikor látta Jézus, hogy ott fekszik, és megtudta, hogy már milyen hosszú ideje, megkérdezte tőle: 'Akarsz-e meggyógyulni?' A beteg így válaszolt neki: 'Uram, nincs emberem, hogy amint felkavarodik a víz, beemeljen a medencébe: amíg én megyek, más lép be előttem.' Jézus azt mondta neki: 'Kelj fel, vedd az ágyadat, és járj!' És azonnal egészséges lett ez az ember, felvette az ágyát, és járt. Aznap pedig szombat volt. A zsidók ekkor így szóltak a meggyógyított emberhez: 'Szombat van, nem szabad felvenned az ágyadat.' Így válaszolt nekik: 'Aki meggyógyított, az mondta nekem: Vedd az ágyadat, és járj!' Megkérdezték tőle: 'Ki az az ember, aki azt mondta neked: Vedd fel, és járj?!' De a meggyógyított ember nem tudta, hogy ki az, mert Jézus félrehúzódott az ott tartózkodó sokaság miatt. Ezek után találkozott vele Jézus a templomban, és ezt mondta neki: 'Íme, meggyógyultál, többé ne vétkezz, hogy valami rosszabb ne történjék veled.'”

Többször is olvastam az én lelkesült anyám kijelölte szövegrészt, s azon tűnődtem, vajon mi ragadhatta meg elsőként a figyelmét, úgy gondoltam, megvolt rá a jó okom, hogy a kérdésre tippeljek: „Akarsz-e meggyógyulni?” Tudtam, lassan másfél évtizede ízületi fájdalmai és szívpanaszai is vannak, s egyetlen vágya volt a meggyógyulás, hogy valaki kigyógyítsa bajaiból, azt sem bánta vol-

na, ha egy vajákos asszony vagy csodadoktor, mert a rendeseiben már nem volt bizodalma, bár állandóan feltették neki a kérdést: „akar-e meggyógyulni?“, s különböző feltételeket és tilalmakat szabtak neki, s maroknyi gyógyszert írtak fel neki, életmódját korlátozandó, de tisztában volt vele, ezek a tanácsok és tilalmak csupán csak ideiglenesen javítanak közérzetén, de nem segítenek a meggyógyulásában. „Tudod, fiacskám, nem az akarattal van a baj, nincs is olyan ember, aki ne szeretne meggyógyulni évtizedes betegségéből. Legfeljebb, ha a szenvedés már elviselhetetlen, akkor akar szabadulni az élettől. Akarok meggyógyulni, Uram, mondom magamban esténként, de az Úr valamiért nem akarja a gyógyulásomat“, mondta panaszos hangon anyám, s nem merte bevallani, hogy egyre inkább megrendült a hite az úrszólongatásban, ezért bármilyen pogány praktikában is bízna, ha megfelelő embert találna ehhez, jobbra ételkiegészítőkkel kísérletezett: mindhiába.

Másodjára a „nincs emberem” kijelentésre gyanakodtam, anyám bizonyosan azt gondolhatta magában, hogy épp ebben a fürdővárosban nincs ember, aki egy valódi gyógyvízbe segítené belépni, megelőzve másokat, akik közelebb lévőknek hiszik magukat a csodatételhez, amivel ezek az előszeretettel látogatott helyek kecsegtetik a fürdővendégeket. Ez a „nincs emberem” panasz amúgy is felkeltette a szöveggel bíbelődők figyelmét és aggodalmát; ez a harmincnégy éve betegségben szenvedő sajnálatni akarja magát a csodatévő hírében álló előtt, mondhatni, pusztán versenyelőnyhöz akar jutni, mivel akkor még szó sincs arról, hogy hitét megvallaná, bizodalma a Fiúba vetné, csupán csak arról, hogy bízva az egészséges férfi fürgeségében és erejében, reményei szerint támogatásával megelőzheti a többieket, akár azok erőszakos félreállításával is. Az élet küzdelem, kíméletlen harc, akár mások letiprásának árán is előnyhöz kell jutni a győzelem érdekében, majd lesz nekik is emberük, aki a hónuk alá nyúl, felemeli és medencébe támogatja őket, ha eljön az idő. Anyám persze nem egészen ezt gondolhatta a „nincs emberem” kijelentést olvasva, ő személyesre szabta a jelentését: „nincs férjem”, vagy ami még ennél is botrányosabb, „hiába van fiam, ha ő nem támogat engem a gyógyulásomban”. „Ha ez így van, vádlott lettem a gondolataiban, esélyt sem kapok a védőbeszédre, az ítélet kimondatott fölöttem, visszavonhatatlanul: anyaszomorító vagyok”, futott át agyamon feltételezett érvelése, s hirtelen bele sem gondoltam, hogy önmagamot vádolom, én vagyok az ügyész és a védőügyvéd, és a felmentésemet talán kimondó bíró is egy személyben. „Régóta gyanakszom magamra, miközben anyámról írok, egyvégtében felmentést akarok adni önmagamnak a perújrafelvétel során. Talán nem is úgy történtek a dolgok, ahogy én beállítottam, sajátos fókuszot adva az eseményeknek, s ha anyám mondatai az én fejemben szólnak meg, akkor azt adok a szájába, amit szándékomban áll kimondani: magam mentségére”, mondtam magamban, még mindig szótlanul ülve a rám árgus szemmel figyelő anyám mellett. Az ismeretlen beteg és anyám panaszaiban egyetlen közös vonást láttam, ezt a hit nélküli csodavárást: legyen végre valaki, aki emberségből, sajnálatból, részvétből hajlandó segítő kezet nyújtani, csak áldozatot ne kelljen hozni a támogatásért. „Könnyű mondani, könnyű elgondolni a bibliai történetet, de a hit nem elgondolás dolga, ha az volna, sok-sok tudós elme lenne a leghívőbb ember”, mondtam a válaszsomra türelmetlenül váró anyámnak, aki elkacagta magát, „Látom, te is csak ilyesfajta tudós ember vagy, aki elgondolja”, s abban a szempillantásban, hogy meg ne hazudtoljam önmagam, megszólalt bennem a kérdés, amit Ricœur fölvetett: „[...] megújodhat-e saját erejéből, avagy más-honnan jövő segítséggel kell megújodnia?”

KARLIK ANETT

Vizuális fragmentumok – létfilozófiai kérdések

Gondolatok Posta Máté művészetéről

KARLIK ANETT (1988) Budapest

Posta Máté téglafalakat bemutató munkáiból 2021 őszén nyílt átfogó kiállítás a szolnoki Kert Galériában *Piazza* címmel.

A művész festményei realista jellegük miatt igen egyértelmű, könnyen értelmezhető alkotásoknak tűnnek, valójában azonban túlmutatnak a vizualitáson, a hétköznapi valóság-részletek koncepcuális minőségek hordozói. A szinte fotografikus hűséggel visszaadott látványrészletek nem men-tesek az absztrakciótól sem, de mintha az absztrahálást a művész már a látvány kiválasztásánál megkezdéné. Erre utal a kiállítás két hívószava: a *Piazza*, illetve a *Veduta* kifejezések, amelyek a mögöttes tartalom keresésére szólítják fel a nézőt.

A tárlaton szerepeltetett művek többsége az üttört-kopott falfelülettel, pontosabban annak egy darabjának részletes megfestésével foglalkozik. Ezen alkotások vedutaként való interpretálása tehát egy „pseudo műfajmegjelölés”, vagy ha úgy tetszik, egy intellektuális játék, hiszen a hagyományos vedutaábrázolások szinte minden formai konvencióját figyelmen kívül hagyják. A művész megmarad ugyan a részletes, realista ábrázolásmódnál, ám a város látképe helyett annak egy kicsiny részletét választja képtémául. Lemond a távlati nézőpontról, a topografikus hűségről, a nagy, állandó „egész” helyét az esetleges, változó „rész” veszi át. Festményeit nem a megjelenített látvány teszi helyspecifikussá, hanem a valóság részleteként megjelenő utcatáblák. Mindezek ellenére a névválasztás nem a megtévesztés eszköze, hanem útmutató az értelmezéshez. Általa válik nyilvánvalóvá a bravúr: egy jelentéktelen, ám jól kiválasztott részlet betöltheti ugyanazt a funkciót, amelyet a grandiózus egész megörökítése: képes egy egész város hangulatának megragadására.

Kézenfekvő, hogy akárcsak a sorozat, úgy a tárlat címe is az olasz miliőhöz kapcsolódik, hiszen a kiállított festmények szinte mindegyike Velence falrészleteit örökíti meg. A „tér” elnevezés mégis rejt magában némi anomáliát, tekintve, hogy az itt látható kétdimenziós művek tematikájukból adódóan többnyire sík felületre és szűk látószögre koncentrálnak. Azáltal azonban, hogy a városban megjelenő kültéri falfelületeket képezik le, az utca vizualitása bekerül a kiállítótérbe, amely ily módon térré alakulhat át. Játék ez az „itt” és „ott”, „kint” és „bent” között, amelynek egyébként a pandémia árnyékában különös aktualitása lehet. A cím tehát a képek összessége által megidézett új minőségre utal: magára a kiállítótérre, arra a „mátrixra”, amely a festmények között létrejön, s amelybe belépve a látogató vizuális kreativitása révén egy piazzán találhatja magát. Mivel egyik műalkotás sem örökít meg konkrét látnivalókat, hanem azokat esetleg csak a közelükben látható utcatáblával idézi fel, sokkal nagyobb teret enged a teremő fantáziának.

Posta egyes képein első ránézésre esetlegesnek tűnik, mi került a képmezőbe, mintha festményei kompozíciós lehetőségei éppoly determináltak lennének, mint a valóságot mechanikus úton leképező kameráé. Ilyen, szinte zavaró képkivágás figyelhető meg például a *Ponte Brazzo* című képen: egy ablakkeret széle pont belóg a képtérbe, míg az alsó számsor épphogy nem csúszik ki onnan. Hasonló a *Rialto* című festmény kompozíciója is: ott a kép széle egy erkélyt, egy ajtónyílást és egy faragott boltívet csonkít meg. Ezzel a módszerrel hangsúlyozza a művész, hogy műalkotása ténylegesen a valóság egy részlete, amelyet korrigálások nélkül, hitelesen ábrázol. Posta azonban a kaoszban is megteremti a rendet. A *Ponte Brazzo* a tégláig lecsupaszított falfelület és a rendezett, fehér utcatábla harmonikus egyensúlyba kerülnek egymással. A *Rialtón* a töredékek elhelyezkedése és az árnyékos, illetve napsütötte falfelület aránya adja meg a kép dinamikáját, valamint finom ellentétet képez a mű két oldalán megjelenő kábelek merevsége és a faragott boltív lágy ívelése.

Az *Arany Metszés* kompozícióján az esetleges képkivágás érzetét a mű címe cáfolja meg, hiszen az egyenetlen téglafalat a homogén vascső épp az arany-metszés arányai szerint osztja két részre. A címadás és az ábrázolás is-

POSTA MÁTÉ (1979) Budapest–Szolnok

mét felhívják a figyelmet arra az igazságra, amit az utcafal részlete és a veduták kapcsán megállapítottunk: a részben benne van az egész; egy bagatell képtéma is megidézheti az antik tudomány fenségességét.

A *Campo S. Polo* című festmény a valósággrészlet figyelmes kiválasztásával magát a látványt értelmezi át: a képen a fő motívumot – a kereszt formáját – az épületnyílások közötti falfelület adja ki, kontúrját az ablakokat és üvegajtókat keretező fehér sáv alkotja meg. A mű tehát egy spontán kereszt-kompozíció, amely ötvözi Posta két kedvenc motívumát: a pusztuló téglafalat és a tükröződő felületeket, amelyek egyébként igen eltérő festői kihívások elé állítják a művészt. Mind a málló téglafal, mind a tükör jelenléte miatt a műnek erős vanitas jellege van, amely a kereszt-motívum által szakrális értelmet is nyer. A kereszt közepén megjelenő szent felirat, valamint az azt érintő és alatta végfutó kábelek révén talán a töviskoronára is asszociálhatunk, így szenvedéstörténeti utalásként is értelmezhető. Ez a mű a tárlat talán legösszetettebb alkotása, amelyben számos ellentétes minőség (pl. banális és szakrális, pillanatnyi és állandó) egészítik ki egymást. Fotografikus hűsége ellenére konceptuális jellegét emelik ki a belőle kiolvasható klasszikus szimbólumok, mint a fal, a kereszt vagy a tükör.

Szintén több kulturális elem látható a *Karnevál* című képen, amely emiatt kissé eklektikus látványnak hat. A kép alján futó meander-motívum, a Madonna-szobor és az üveg mögött felsejlő maszkok ütköztetik a szent és profán témákat, de a tömör fal és a külvilág látványát részben viszszaerő, ugyanakkor átlátszó ablak motívuma az anyagi minőségek ellentétét is hangsúlyozzák. Ugyancsak az üveg és a téglafal eltérő struktúrája figyelhető meg a *Vaporetto* című képen, amely talán a legtöbbet mutat Velencéből a kirakatban tükröződő lépcsős híd fragmentuma által. A tárlaton ez az egyetlen festmény, amelyen az utca emberének kéznyoma, egy falfirka is látható. Ez a spontán gesztus újabb szintet visz a megkopott falfelület, az azt részben korrigáló vakolat, majd az arra felfestésre került utcatábla időről és elmúlásról szóló párbeszédébe.

Kézenfekvő ugyan, de fontos kiemelni, hogy a pusztuló felületek ábrázolása révén minden kiállított festményen megjelenik a mulandóság témaköre. Explicit foglalkozik ezzel a *Vanitas* című kompozíció, amely a frissen festett, ép állapotú és a már megkopott falécek felületét állítja egymással szembe. A klasszikus vanitas-ábrázolások a földi javak mulandóságára hagyományosan különböző gyümölcs- és virágcsendéletekkel, gyertyák, koponyák, homokórák, tükrök ábrázolásával hívták fel a figyelmet. Posta ez esetben is sokkal hétköznapiabb látványt használ a téma feldolgozásához. A mű alaposabb szemrevételezése szükséges, hogy megtaláljuk a képen egy légy alakját, amely művészettörténeti utalás is, hiszen a holland kismesterek csendéletein a kis rovar mint a mulandóság szimbóluma jelent meg.

Ahogy az a tárlat képanyagából kitűnik, Posta egyre több motívummal gazdagítja téglafalakat megörökítő festményeit. A kezdeti letisztult, pusztán a fal felületére és az ahhoz szorosan kapcsolódó elemek (csövek, kábelek) ábrázolására koncentrálnak műveket 2021-től összetettebb kompozíciók váltják fel (*Campo San Polo*, *Karnevál*). A fal mellett bonyolult formák: rácsok, épületszobrok, ablaküveg mögött felsejlő maszkok jutnak hangsúlyos szerephez. Az üvegfelületek megörökítésével a festő visszakanyarodik a tükröződés témaköréhez, amely kiváltképp a 2010-es évek elején foglalkoztatta. E két motívum, a tömör téglafal és a tükröződő, részben transzparens üvegfelület Posta eddigi munkásságának két meghatározó szimbóluma, összevetésük tovább árnyalja az eddig bemutatott festmények jelentéstartalmát.

Az ablakok felületén megjelenő reflexiót ábrázoló munkák több elemből álló sorozatok, amelyek darabjai önmagukban, külön műalkotásként is értékelhetők. Minden képrészlet egy lírai hangvételű, kissé szürreális, a nonfiguralitás határát súroló, absztrahált valósággrészletet mutat be, amelyeket azonban csak egy kompozícióba rendezve értelmezhetünk az utcafrontot tükröző nyílászáró felületeként.

A művek szinte mindegyike egy-egy eklektikus épület szétesett tükörképét állítja elénk. A kontúrok és a formák megsokszorozódva, egymásba folyva, töredezetten és torzulva mutatkoznak, az építészeti elemek – a balusztrádos korlát, a szemközti épület ablakkeretei vagy épp a párkányzat részlete – elmosódva és imbolyogva sejtetik valódi formájukat. A statikus épület helyett egy mozgásban lévő optikai tünemény a kép valódi tárgya, amely szinte szétfeszíti a vásznat, s amelynek elenpontját épp a vászon, illetve a paszpartu szigorú geometriája adja.

Posta Máté portréja, Kert Galéria, Szolnok, 2021

A sorozat darabjainak meghatározott helye van az adott kompozíción belül, ám a látványelemek és a tükröztetett síkok torzulása miatt némelyikük akár felcserélhető is lehetne egy másikkal. Posta több, kisméretű, nehezen beazonosítható valóságfragmentumot örökít meg, amelyek az elrendezésnek köszönhetően értelmet nyernek ugyan, de a teljes egész, a reflexió tárgyát adó épület a befogadó számára megismerhetetlen marad. Ezt a töredezettségérzetet fejezi ki (felületes szemlélőként csak vizuálisan, valójában azonban mélyebb filozófiai gondolatsor mentén) a *Minden egész eltörött* sorozat címe, amely emlékezteti a befogadót, hogy a festmény – és Posta minden tükröződés témájú munkája – nem csupán a tapasztalati valóságban megfigyelhető festői gesztusok leképezésének céljával készült, hanem *Ady Kocsi-út az éjszakában* című versével rokon gondolatokat megfogalmazó alkotás. Ady művében az elidegenedés 20. századi tapasztalata kerül kifejezésre, amely kiindulópontja az addig szilárdnak hitt világkép szétesése. Posta tulajdonképpen a teljes realitás töredezettségére reflektál a klasszikus elemeket is hordozó eklektikus épületek darabjaira hullott, több nézőpontból tükröztetett reflexiója által. A címadás révén a vizuális játék egy rendkívül aktuális, korunk minden szegmensét átrajzó állapotra hívja fel a figyelmet. A töredezettség és a polarizáció napjainkban már nemcsak társadalmunkra, de gondolkodásunkra is jellemző minőségek lettek. Ezt a jelenséget tovább erősíti a személyre szabott elemek mentén történő online tájékozódás, amely révén a valóságról alkotott képünk gyakran szöges ellentéte mások tapasztalásának és valóságtudatának.

Noha a bizonytalanság érzetét adó felbomlott formákat a művész a város vizualitásából meríti – mintegy dokumentálja azokat –, a képekben mégis van valami manipulatív. Posta minden

tükröződést bemutató műve frontálisan tárja fel a látványt, ám sehol nem találkozunk a kép készítőjének reflexiójával. Mi magunk is láthatatlanná válunk, hiszen a valóságban nem rendelkezünk olyan tapasztalattal, amely megengedné, hogy egy tükröződő felületet a saját képmásunk nélkül vizsgáljunk. Ezáltal némileg a befogadó is elidegenül a látványtól, a hideg tárgyilagosság érzete felerősödik.

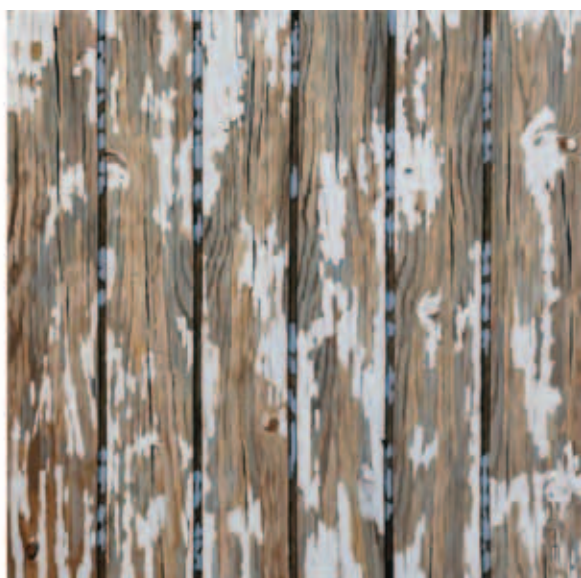
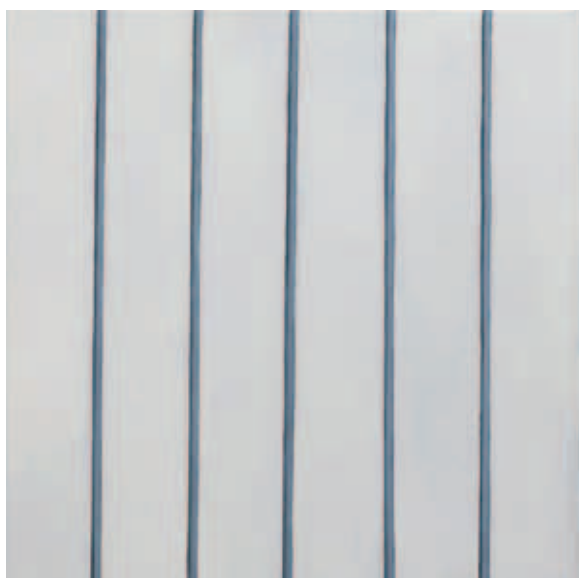
Posta munkásságában a fal- és az üvegfelület reprezentálása azonos: közlőről, szűk látószögből, az utcafront felől kerülnek bemutatásra, ügyelve arra, hogy az ábrázolt téma ténylegesen a valóság egy darabjaként hasson. Képkötés szempontjából érdekes párhuzam, hogy mindkét motívum a valóságban is vertikális felületen bontakozik ki, ezáltal az üveg- és a falfelület is könnyen helyettesíthető a vászonnal. A tökéletes illúzió érdekében az üveg esetében az ábrázolás szigorúan a tükröződő felületre korlátozódik, elhagyva az ablakkeret látványát, amely nemcsak az illúziót törhetné meg, de általa a festmény önmagára mint műalkotásra reflektálhatna.

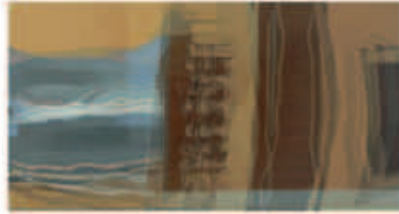
Mindkét motívum használata során hangsúlyos szerepet kap a káosz és a rend szembeállítás, a mesterségesen létrehozott környezet felbomlásának dokumentálása, azaz a valóság feltárása és az illúzió leleplezése. A képtémák által megragadott elemek eltérő anyagi minősége miatt azonban a végkifejlet a két motívumnál egymás tökéletes ellentéte. Míg a fal ábrázolásánál a felszín sérülésével, a vakolat lehullásával érzékelhetővé válik a mindent összetartó szerkezet, addig az üveg esetében épp fordítva: a fényviszonyok és az optika fellazítja a geometriát, és kaotikussá teszi az építészeti elemeket. A letisztult formák bizarr kavalkádja irracionalitásba torkollik, a torz tükörkép látványában a részizgasságok halmazából káosz születik. Amennyiben a mögöttes „rétegek” mégis láthatóvá válnak (*Csipkefüggöny*), az csak még jobban elhomályosítja a lényegét: sem a visszaadott külvilágot, sem a transzparens anyagon átszűrődő látványt nem érzékelhetjük tisztán. Nyugtatanító valóságkép tárul elénk, amely a tapasztalati realitás egy részletének természetű ábrázolásával mégis ésszerű, realisztikus keretet kap – valóságossá téve a valószerűtlent, legitimálva a szorongás és bizonytalanság érzését. A befogadó világban elfoglalt helye, észleléseinek relevanciája és megbízhatósága megkérdőjeleződik. Idővel azonban a művész a tükröződés által közvetített peszsimista valóságképet az olasz miliőbe helyezett téglafal klasszikus értékeket felidéző szimbólumára cseréli le, amely a struktúra feltárása által a teljesség megismerésének megnyugtató lehetőségét kínálja.

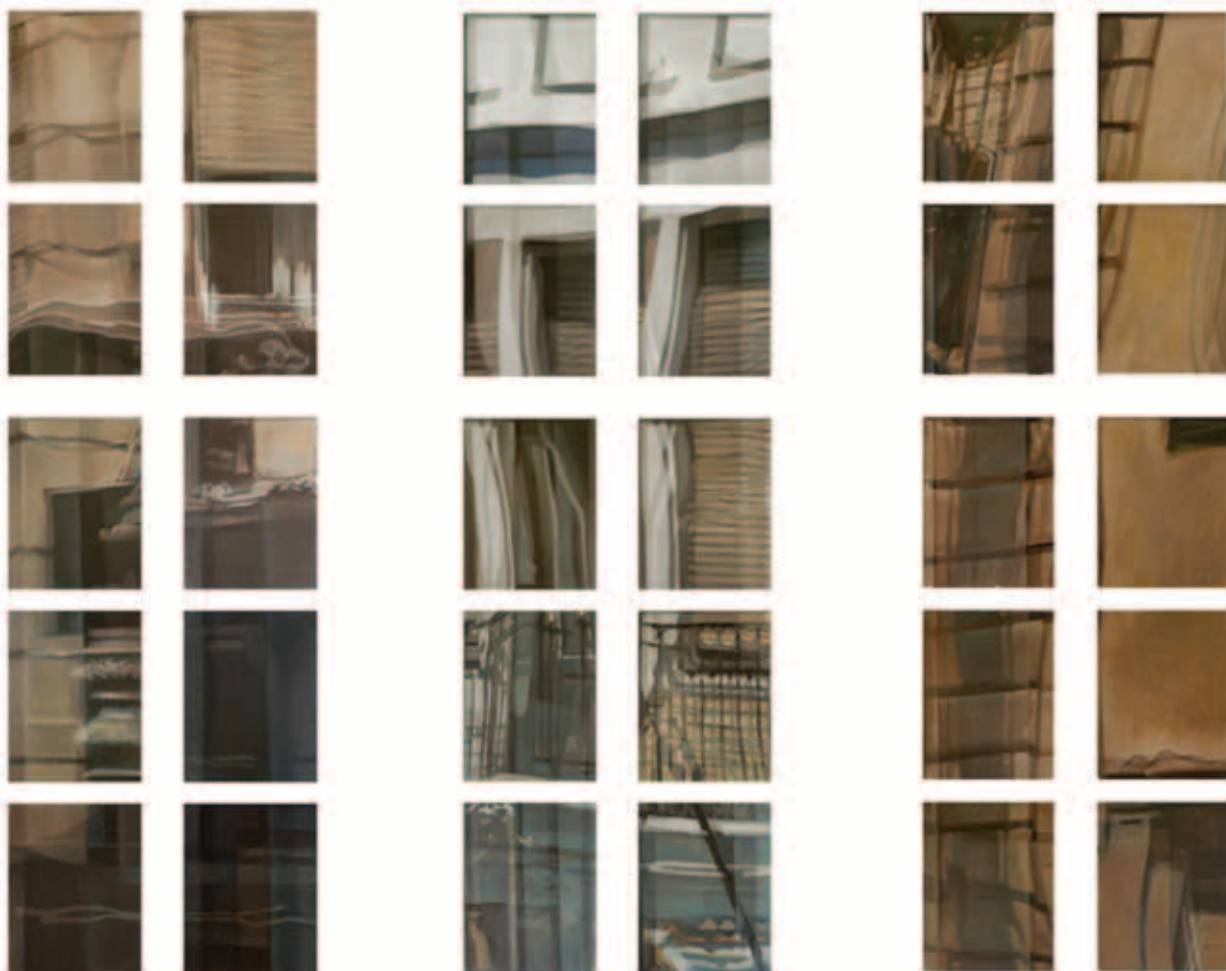
Összességében elmondható, hogy a művek konceptuális jellege mellett igen hangsúlyos szerepet kap a vizualitás. Posta rendre olyan képtémákat keres, amelyek szakmai próbatétel elé állítják. Különösen izgalmas számára az emberi alkotás eredményeként létrejövő geometrikus ritmika, a különböző felületek, matériák s az azokat megkezdő idő pusztító nyomai, valamint az érzékelést befolyásoló fény-árnyék hatások és tükröződések. Hogy az üveg párdarabja lehessen, Posta a fal motívumát megfosztja eredeti funkciójától: nem térszerkesztő elem többé, csupán vizuális jelenségek hordozója – akárcsak az ablaküveg, amely esetében a művészt az optikai hatások érdeklik. Miként a téglafal, úgy az üveg is egy jelentésekkel többszörösen terhelt, a művészet-történetben gyakran használt szimbólum, amely Postánál inkább a faktúrák sokféleségének vizsgálatára alkalmas felületként jelenik meg. S noha elsősorban festői kihívások foglalkoztatják, a valóság leképezésével át is értelmezi azt. Képeinek hétköznapi témái a látványrészlet érzékeny kiválasztásával és az intellektuális előadásmód révén a létezés végső kérdéseire vezet el a befogadót.

POSTA MÁTÉ, Káosz és rend, 2018, olaj, vászon, 100x100 cm;
Vanitas, 2016, olaj, vászon, (2x) 100x100 cm

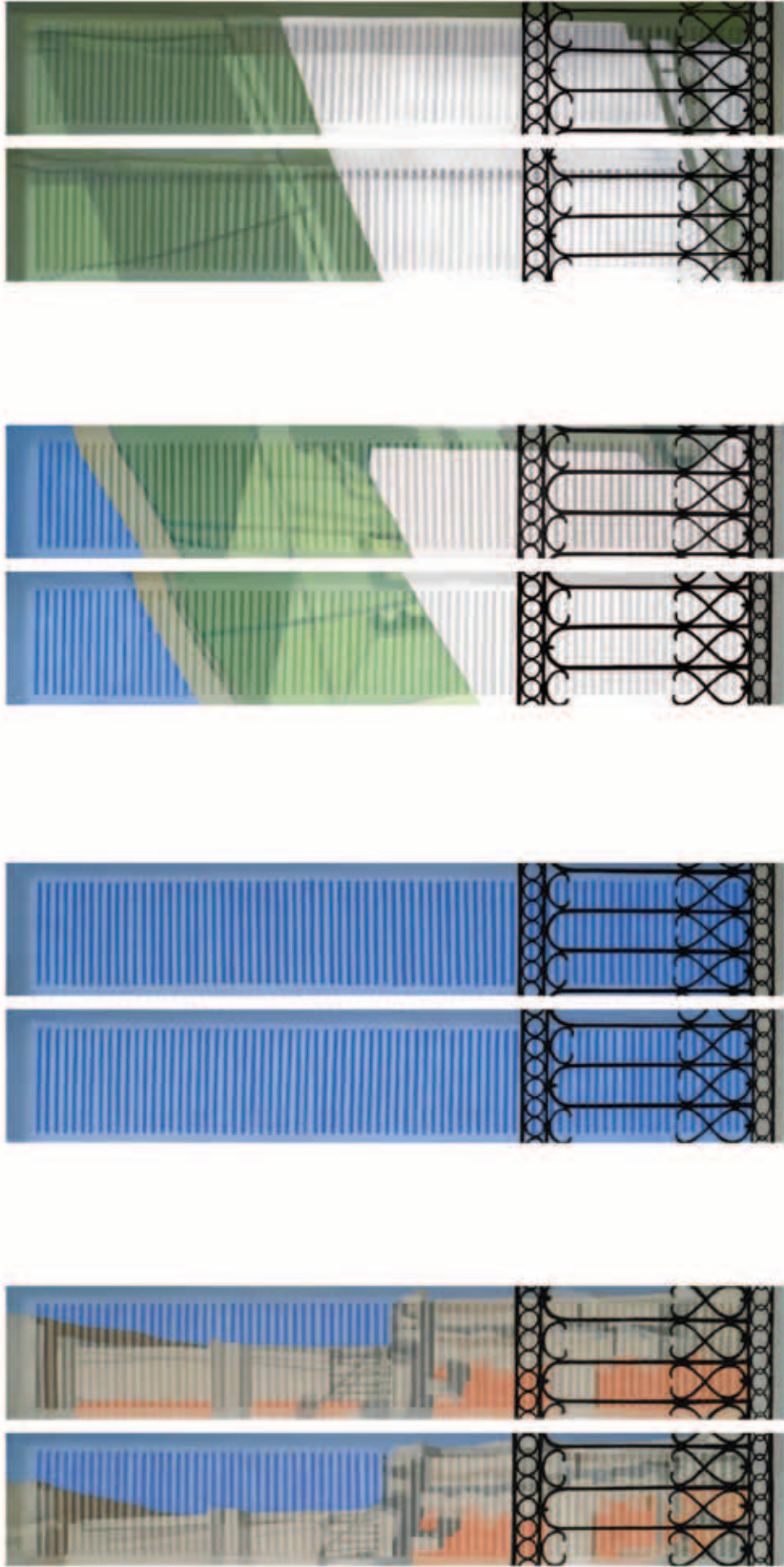

POSTA MÁTÉ, Balkon, 2012, pasztell, papír, 137x180 cm

POSTA MÁTÉ, Manzárdtető, 2011, olaj, vászon, 240x450 cm

POSTA MÁTÉ, Ritmika, 2015, pasztell, papír, 50x50 cm; Téglarakás, 2017, olaj, vászon, 80x80 cm

POSTA MÁTÉ, Ponte e Calle del Forno, 2015, olaj, vászon, 130x160 cm; Campo S. Giacomo, 2016, olaj, vászon, 130x160 cm

POSTA MÁTÉ, Arany metszés, 2015, olaj, vászon, 96x155 cm

S. MARCO
RIALTO

72047
0

▲ POSTA MÁTÉ, Rialto, 2015, olaj, vászon, 110x200 cm; Fondamenta de la Sense, 2021, olaj, vászon, 137x200 cm

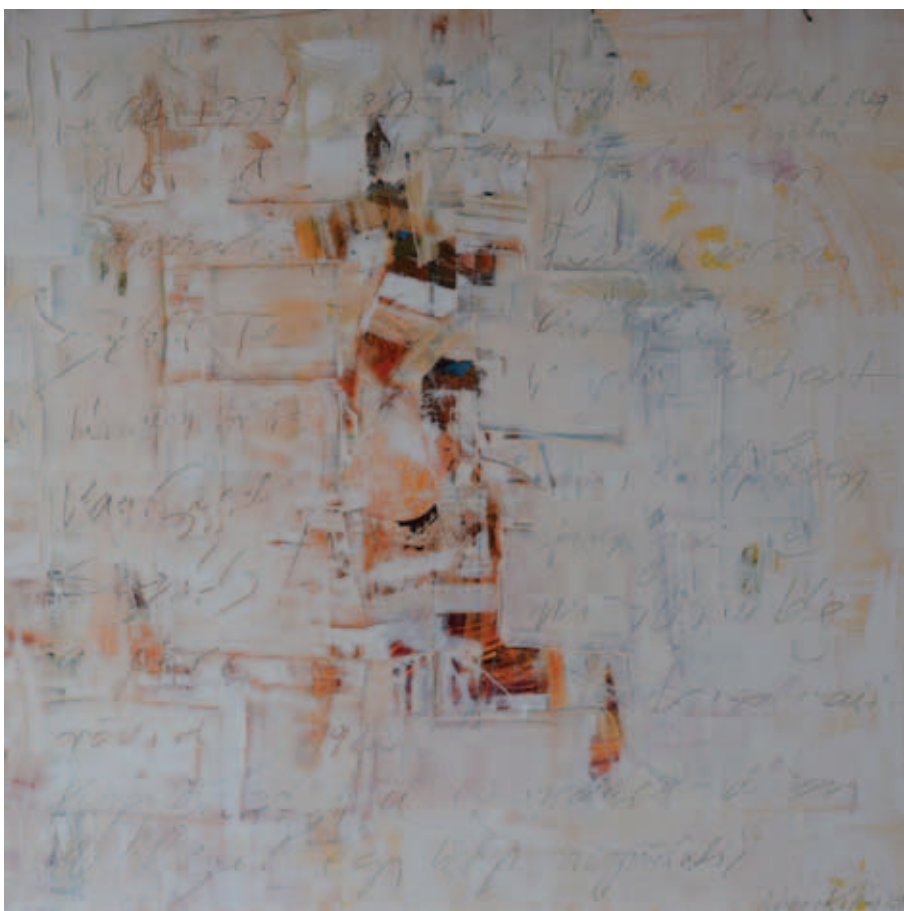

POSTA MÁTÉ, Vaporetto, 2021, olaj, vászon, 185x226 cm; Campo S. Polo, 2021, olaj, vászon, 220x190 cm

NAGY KÁLMÁN, Hipnózis, 2018, vegyes technika, 100x70 cm

NAGY KÁLMÁN, Van Gogh-hoz, 2016, vegyes technika, 80x80 cm; Feszültség, 2020, vegyes technika, 80x80 cm

NAGY KÁLMÁN, Hajó, 2004, vegyes technika, 70x50 cm

IVÁNYI MÁRTON

Sors és vélt vagy valós közösség

Közép-Kelet-Európa szellemtörténeti

egyedülállóságának diskurzusa a hidegháborús

évtizedek visegrádi térségi irodalmában

IVÁNYI MÁRTON (1984.) Budapest

„Az átlagos műveltségű lengyel, cseh vagy magyar elég sokat tud Franciaországról, Belgiumról vagy Hollandiáról. Az átlagos műveltségű francia, belga vagy holland nem tud semmit Lengyelországról, Csehszlovákiáról vagy Magyarországról. A keleti értelmiségi nem tartja ésszerűnek a dolgok ilyen állását” – állapítja meg némi iróniával az irodalmi Nobel-díjas lengyel költő és esszéíró Czesław Miłosz¹ *A rabul ejtett értelem* című, eredendően a hidegháború társadalompolitikai realitá-sai közepette, 1953-ban, francia emigrációban megjelent esszéfűzérében. Igyekszünk alább megvilágítani e sorok tágabb összefüggéseit, illetve azt, hogy miként szökken szárba és formálódik Közép(-Kelet)-Európa mint autonómnak, illetve egyedülállónak gondolt földrajzi-kulturális mező diskurzusa az elkövetkező évtizedekben Miłosz és az utána jövő úgynevezett visegrádi térségi (elsősorban cseh, lengyel és magyar) szerzők nyomán.

•

Már a második világhégés befejező szakaszában világossá vált, hogy az európai földrész békéje és stabilitása csak a közép(-kelet)-európai országok nemzeti függetlenségének rovására teremthető meg. A háború végére kialakult harcászati és politikai helyzet, valamint a győztes nagyhatalmak érdékkonfliktusait feloldani hivatott kompromisszumok eredményeként 1944–45-ben Magyarország déli, keleti és északi szomszédaival együtt a szovjet érdekszféra részévé vált. S valóban, a szóban forgó térségi országok feletti totális szovjet hatalmat a nyugati demokráciák csak néhány retorikai szólammal kérdőjelezték meg. Ennek következtében Közép-Kelet-Európára lehullott a Vasfüggöny.

Alighanem a megszállás, a fokozatosan berendezkedő új típusú hatalomgyakorlás és a Nyugat általi cserbenhagyottság tapasztalatai és élményanyaga hozzájárult ahhoz, hogy a közép(-kelet)-európai totalitárius, illetve „poszttotalitárius”² diktatúrákban kifejeződött egy olyan diskurzus, illetve szép- és esszéirodalmi retorikai hagyomány, amelyben hangsúlyossá vált Közép-Európa egyéneinek és közösségeinek autonóm identitása. Ennek részeként nyert teret egy vélt vagy valós sorsközösség tudata is, amelyet objektív, történelmi alapokon keletkező kulturális különbségek is tápláltak a nyugati és a keleti szférák tekintetében.

Nemcsak Közép-Európa fogalmának, hanem kifejezetten a térség népei egymásrataltságának, sőt eszmei rokonságának is régi szellemtörténeti hagyományai vannak a megelőző időszakokból, ilyenformán a két világháború közötti idők politikai esszéirodalmában, így a százhusz éve született Németh László munkáiban is. Az orosz és a francia kulturális eltérések szépirodalmi referenciáiig pedig elég – mások mellett – Illyés Gyula vagy a lengyel Witold Gombrowicz és Witkiewicz egyes alkotásai tükrében visszatekinteni.

Eme eszmeáramlatok új lendületet merítettek egyes kollektív történelmi sorsfordítókból: „A spanyol invázió bizonyára iszonyatos tapasztalat volt az aztékok számára. A hódítók szokásai felfoghatatlanok, egyházi szertartásaik érthetetlenek, észjárásuk követhetetlen volt számukra. A Vörös Hadsereg inváziója legalább ilyen megrázkódtatás volt” a térség lakóinak – állapítja meg Czesław Miłosz litvániai születésű lengyel író azon történelmi traumával kapcsolattal, amely a más-különb a szerző által is elítélt nemzetiszocialista epizód alóli „felszabadulás” után éri a „keleti tömb” népeit és országait. E különbségek mibenlétét a következőképp érzékelteti: „Oroszország nem közeledett Európához, hanem távolodott tőle. Egy olyan társadalmi rendet épített fel, amely eleddig ismeretlen volt Európában. A hódítók gondolatai és reakciói épp olyan idegenek voltak a leigázottak számára, mint a katolikus teológia rejtelmek és a kasztíliai becsület fogalma az aztékok számára.”³

Ne higgyük azonban, hogy e „leigázottak”, vagyis a sorsközösségbe kerülő népek térségi politikai viszonyainak előzményeit árnyalatok nélkül idealizálná Mitosz. Időnként ironikus megközelítése szerint „Közép- és Kelet-Európa népei eszeveszetten nacionalisták voltak, néhány száz vagy ezer négyzetkilométernyi területért minduntalan egymás torkának ugrottak”. Mindenesetre e viszonyokat szembe fordítja jelenének tapasztalataival, amennyiben megállapítja, hogy e népek „ma már látják, hogy milyen oktalanul cselekedtek”, amiben nagy szerepe volt „a Központnak”, vagyis a szovjet megszállás alá kerülés politikai és ideológiai kényszereinek való megfelelésnek is.

A szovjet hatalmi atmoszféra gravitációs mezejében felöltött politikai „kényszerzubbony” valós képze mellett azonban nagyon is foglalkoztatja Mitoszt a Nyugat által inspirált, mégis eredetivé avanzsáló kulturális hagyományok tétele is, amely tekintetben sok térségi alkotó lép a nyomdokai-ba a későbbiekben: „A pénz és az erő egy hosszú történelmi korszak alatt Európa nyugati részén halmozódott föl, ott alakultak ki a kulturális minták is, amelyek később elterjedtek Keleten (Lengyelországban például itáliai építészek emeltek templomokat és palotákat, a lengyel költők szívesen utánóztak francia versformákat stb.). Kelet- és Közép-Európa félgymarmati sorban lévő országai »szegény rokonok« voltak. A Nyugat kissé lekezelően bánt velük.”

A szerző egy későbbi, *A mi Európánk* című esszéjében is megjelenik a kulturális párhuzamok, illetve szimbiózis gondolata, sőt, immár határozottan az egyedülállóság értékeinek hangsúlyával kiegészülve: „E soknyelvű, sok népet magába olvasztó térség múltja mégis közös, és nagyon határozottan jelenik meg városai architektúrájában, egyetemi hagyományaiban és az irodalmi alkotásokban. Csak látszólag mond ellent e sokféleségnek, hogy Közép-Európa a jelenben is magán viseli az egységesség vonásait. Cseh vagy lengyel, magyar vagy észt, litván vagy szerbhorvát nyelven írt műveket olvasva felfedezni vélek bennük egy sajátos hangnemet s egyfajta sajátos érzékenységet, amit hiába keresnénk akár a nyugat-európai, akár az amerikai vagy az orosz irodalomban.”⁴

Továbbmenve, Közép-Európa lakóinak érzésvilága és gondolatai akár az ő „barokkos hangulatú” Vilniusában „vagy a másképp barokk Prágában, de a középkort s reneszánszt idéző Dubrovnikban is” Mitosz szerint „azoknak a szellemi vonásoknak a megrajzolásához” is elegendőnek látszanak, „amelyek tartósabbnak bizonyultak az államhatároknál”.

Közép-Európa eme kulturális sajátosságai a következők szerint jutnak érvényre: „Varsó, Budapest vagy Prága költészete, festészete és színházai révén inkább hasonlít Párizshoz, Amszterdamhoz és Londonhoz, mint Moszkvához.” Azonban e közösnek vélt kulturális mintázatok nemcsak a Kelet, hanem a Nyugat tekintetében is jelentkeznek: „Pedig a nyugati szürrealizmus, egzisztencializmus, strukturalizmus vagy az abszurd színház visszhangját Közép-Európában hasztalan keresnénk. Ha léteznek is ilyen hatások, azok más dimenzióba helyezve, gyakran önmaguk ellentétébe fordítva jelentkeznek.” Majd arra a következtetésre jut, hogy „jelenleg a mi Európánk irodalmában több az átütőerő és az energia, mint nyugati megfelelőiben. El lehet tünődni, miért nincs összefüggés a mindennapi élet és a művészet normái között, ám tény, hogy például a lengyel költészet angol nyelvű fordítója mindig talál fontos alkotásokat egy olyan szegény és elnyomott ország irodalmában, mint Lengyelország.” Nem teljesen újak az efféle nézetek. Már a 20. század elején Roman Dmowski lengyel államférfi felvetette, hogy noha kulturális szempontból Lengyelország a Nyugathoz tartozik, politikai szempontból arra kárhozottatott, hogy örökre egyesüljön Oroszországgal.⁵

Említettem, hogy más térségi szerzők is osztják Mitosz véleményét, akár politikai, akár kulturális, akár egyéb aspektusokból a 20. század második felében. A lengyel esszéíróhoz hasonlóan politikai okokból hazájából távozni kényszerült és ugyancsak nyugati emigrációban alkotó cseh Milan Kundera *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* (1983) című esszéjében⁶ a kulturális összetartozás hol a közelmúltbeli politikai folyamatok következménye, hol attól független adottság is: „Egy nép vagy civilizáció identitása [...] a szellemi alkotásokban tükröződik vissza és összefonódik, amelyeket általában »kultúrának« neveznek. Ha ez az identitás halálos veszélyben van, a kulturális élet föllendül, kiéleződik, és a kultúra azzá az élő értéké válik, amely köré az egész nép tömörül. Ezért van az, hogy minden közép-európai lázadás alkalmával a kulturális emlékezet és a kortársi alkotás oly nagy és meghatározó szerepet játszott, mint soha egyetlen más európai népi lázadásban.

A következő kérdés válik elkerülhetetlenné: földrajzi egybeesés lett volna a kreativitásnak ez a nagy robbanása? Avagy régi hagyományokban, a múltban lettek volna a gyökerei? Más szavakkal: beszélhetünk-e úgy Közép-Európáról, mint valóságos kulturális egységről, melynek saját története

van? És ha ez az egység létezik, lehetséges-e a földrajzi körülhatárolása? És hol vannak a határai?” – teszi fel a kérdéseket Kundera, előrebocsátva elemzése történelmi-kulturális tájolását.

A kulturális kapcsolódások megjelennek, mégpedig igen hasonló empirikus medencéből merítve, mint Mitosznál: „a prágai Károly Egyetem már a 16. század közepén egybegyűjtötte a cseh, osztrák, bajor, szász, lengyel, litván, magyar és román értelmiséget (tanárokat és diákokat), annak a multinacionális közösségnek a gondolati csírájával, amelyben mindüknek joga van a saját nyelv használatához; és ennek az egyetemnek (rektora volt a reformátor Husz János is) a közvetett hatása alatt születtek meg akkor a *Biblia* első magyar és román fordításai” – A szellemi integráció történelmi hagyományainak e földrajzilag is többé-kevésbé tájolt felelevenítésével Kundera Mitosz érvelésének fonalát veszi fel, felidézve az ő vilniusi kötődését is.

Majd a következő példákkal szemlélteti a történelmi kapcsolatok kiterjedtségét és a közép-európai szellemtörténet átfedéseit: „A huszita fölkelés, a Corvin Mátyás korabeli magyar reneszánsz nemzetközi kisugárzása; a Habsburg Birodalom kialakulása három állam perszonáluniójaként: Bohémia, Magyarország, Ausztria; a törökök elleni háborúk; a 17. századi ellenreformáció. Ebben a korszakban a közép-európai kulturális specifikum a barokk művészetnek köszönhetően tör fel különleges élnépséggel, és egyesít egy Salzburtól Witnóig terjedő hatalmas térséget [...] Ebben a barokk korban lelhetők föl a közép-európai zene elképesztő fejlődésének gyökerei, amely zene Haydntól Schönbergig, Lisztől Bartókig sűríti magába az egész európai zenei fejlődést.”

Mitoszhoz hasonlóan érinti a politikai konfliktusokat, amelyek azonban nem kerülnek túlsúlyba a kapcsolatok síkján. Ehelyett a történelmi folyamatok paradox módon össze is láncolják e népeket: „A 19. században a lengyelek, magyarok, csehek, horvátok, szlovének, románok, zsidók nemzeti harcai olyan nemzeteket állítottak szembe egymással, amelyek a szolidaritás hiánya, az elszigeteltség és az önmagukba zártság ellenére is közös nagy egzisztenciális tapasztalatok részesei voltak: olyan nemzeteket, amelyeknek lét és nemlét között kellett választaniuk; vagyis autentikus nemzeti lét és egy nagyobb nemzethez való asszimilálódás között.”

Míg Mitosznál a történelmi folyamatok a hivatalos államszocialista ideológia öngazolásának ironikus-szatirikus alteregói, addig Kundera olyan metafizikai aktort lát azokban, amelyek végzettszerűen láncolják össze Közép-Európa népeit: „Hiábavaló lenne a pontos behatárolás keresése. Közép-Európa nem egyetlen állam, hanem egy kultúra, avagy egy sors. Határai képzeletbeliek, és minden új történelmi helyzetben újra és újra megvonandók.” E ponton a nemzeti sorsnak a közép-kelet-európai közgondolkodásba, eszmeáramlatokba és irodalomba egyaránt mély gyökeret eresztő szellemtörténeti fogalmához értékes támpontot biztosít Prohászka Lajos magyar kultúrfilozófus: „A közösségforma [...] voltaképpen mindig sorstematika, amely ólmos vagy lüktető, szívós vagy ingatag, kusza vagy kimért ütemben halad a kibontakozás felé: hivatás és felelősség, amely sohasem hagyja cserben, mert benne lélegzik és benne tevékeny: a lehetőségek elhatárolása és uralkodás a megvalósultságokon; hatalom, amely önmagát intronizálja vagy viszi a végromlás felé.”⁷

Ez a lendület és teleológia azonban nemcsak a nemzetkarakterológia és az irodalmi toposzok sajátja, hanem a közép-európai térség feletti hatalom kivívásában és fenntartásában érdekelt államszocialista politikai formációk ideológiai öngazolásában is visszaköszön (lásd Mitosz). Csakúgy, mint e folyamatok következményeiben, amint arra Kundera is felhívja a figyelmet ugyanitt: „Közép-Európának, mint a kis nemzetek gyűjtőmedencéjének, saját világképe van, melynek a Történelemmel szembeni gyanakvás képezi az alapját. A Történelem, Hegel és Marx istene, a minket megítélő és felettünk bíraskodó Ráció megtestesülése: a győzők Történelme. És a közép-európai népek nem győzők. Elválaszthatatlanok az európai Történelemtől, nélküle nem létezhetnének, de csak a visszaját képezik ennek a Történelemnek, amelynek áldozatai és outsidersai.”

Majd az egyik legfontosabb tételmondata következik, ami egyszersmind segít megérteni azt is, hogy miben rejlik a különbség a máskülönben rokon nyugati kultúrával szemben: „Ebben a történelemből kiábrándult tapasztalásban rejlik kultúrájuk eredetisége, bölcsességük, »nem-komoly szellemiségük«, amely gúnyt űz nagyságból és dicsőségből. »Ne feledjük, hogy csak úgy tudunk szembeszegetni a ma történelmével, ha szembeszegetünk a Történelemmel« – legszívesebben ezt a Witold Gombrowicz-mondatot szeretném kiszögezni Közép-Európa kapujára.”

Kundera egy másik, *Bevezető egy variációhoz* című esszéjében szintén Dosztojevszkijre és *A félkegyelmű* című regényére élezi ki az orosz és a térségi irodalmi hagyomány, szellemtörténet mar-

káns eltéréseiről alkotott tézisé. Ez összességében azon felfogásban csúcsosodik ki, miszerint a közép-európai térség, noha politikailag a Kelet része, kulturálisan inkább a Nyugathoz áll közel.⁸

Kundera szépirodalmi műveiben is rendre megjelenik egyrészt Nyugat-Európa kulturális más-sága, másrészt az, hogy e kulturális különbségek elsődlegesen a történelem és a társadalompoliti-kai dinamikák eredményei. A számtalan nyugati kulturális allúziót is hordozó *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című regényében a politikai szocializáció eltérésein van a hangsúly Sabina karakteré-nek ábrázolása során: „Olaszországban vagy Franciaországban könnyű dolga van az ember fiának. Ha szülei arra kényszerítik, hogy templomba járjon, úgy áll rajtuk bosszút, hogy belép a (kommunis-ta, maoista, trockista stb.) pártba. Csakhogy Sabinát az apja először templomba küldte, s később fé-lelmében maga kényszerítette rá, hogy eljárjon a kommunista ifjúsági szövetségbe.”⁹

A *Halhatatlanságban* a térségben politikai hatalmat gyakorló Oroszország kultúrtörténeti ha-gyományait taglalva érinti a francia és az orosz lélek különbségeit, szembeállítva e vélt vagy va-lós nemzetkarakterológiai sajátosságokat, ismételten kidomborítva Nyugat-Európa másságát: „Oroszország par excellence a keresztény érzelmesség országa. A középkori skolasztikus filozó-fia racionalizmusa és a reneszánsz egyként megkímélte. A karteziánus kritikus gondolkodásra építő újkor száz- vagy kétszáz éves késéssel érkezett oda. A homo sentimentalisknak tehát Orosz-országban nem volt kellő ellensúlya, és önmaga hiperbolája lett, melyet általában szláv léleknek nevezünk.”

Közép-Európa nemcsak földrajzilag van félúton e végpontok között: „Oroszország és Franciaor-szág Európa két olyan pólusa, amely mindig vonzani fogja egymást. Franciaország öreg, fáradt or-szág, ahol az érzelmekből csak a forma maradt meg. [...] Ó, Franciahon! A Forma országa vagy, aminthogy Oroszország az Érzelemé! Ezért a francia ember örökké frusztrált, hiszen nem érzi, hogy keblében láng égne, és irigy vágyakozással nézi Dosztojevszkij országát.”¹⁰

A cseh szerző olyan későbbi, a kilencvenes években írott műveiben is, mint a *Lassúság* (1994), az *Azonosság* (1996) vagy a *Nemtudás* (2000), megmutatkoznak a szerző sajátos regionalizmusának és földrajzi-kulturális alapú karakterábrázolásának nyomai, bár egyre inkább öniróniával és némi-leg átértékeltlen. Mindez azonban már túlmutat jelen, elsődlegesen a hidegháborúra irányuló látó-mezőnkön.

Itt ez utóbbiak részletes bemutatása helyett beérné annak megállapításával, hogy végered-ményben Kunderánál Közép-Európa kulturálisan inkább a Nyugat része, ám ennek fennmaradását, illetve folytonos kibontakozását megbéklyózzák keleti politikai kötődései. E gondolatot több más szerző is osztja, mint majd később látni fogjuk.

A lengyel diplomata és politológus Zbigniew Brzezinski *Visszatérés Közép-Európához* című esz-széjében e két, fentebb vizsgált szerzőre, Milan Kunderára és Czesław Miłoszra hivatkozással a kö-vetkező szempontok mentén ragadja meg a közép-európai kultúra mibenlétét: „nagyon világosan hangsúlyozzák a terület kulturális különállását, mely terület határait nem lehet pontosan kijelölni, s ahol igen gyakran brutálisan ütköztek össze a keleti és nyugati erők. Ezeknek az összecsapások-nak a tragikus következménye, [hogy] a közös szenvedésből eredő sajátos, metafizikai alakzatot kölcsönöztek a területnek, a szenvedés pedig azt eredményezte, hogy a térség írói, költői, gondolko-dói különösen érzékenyek lettek az élet abszurditása és az emberi létezés titkai iránt. Elegendő Kafka, Bruno Schulz, Mrožek nevét említeni, hogy megértsük, a térség mindennapi életében a tragi-kum és az abszurd központi helyet foglal el.”¹¹

A retrospekció rétegeinek egymást követő felvillantásaival egyebek mellett a nemzetiszocialis-ta protektorátus és a kommunista szatellit mindennapjait is felidéző, azokat a hetvenes évek kana-dai emigrációs társadalmi tapasztalataival könyve során végig szembeállítani igyekvő Josef Skvorecky *Az emberi élet mérnökei* című, 1977-ben megjelent regényében megállapítja egy „szép, téli, biztonságos kanadai karácsony előtti éjszaka” közepette, hogy ahhoz „fogható nincs Európában, Európának abban a részében, ahonnan származom [...] legfeljebb az infarktus teríthet földre, kései következményeként annak a sok-sok éjszakának, amit otthon töltöttem, vagyis azon a helyen, amit valaha otthonnak neveztem.”¹² Narrátor főhőse, Danny Smiricky egy másik helyen beszámol a kana-dai lakosság érdektelenségéről egy kommunizmuskritikus film vetítése kapcsán: „a fasiszmus izgat-ta a préri gyermekeit. A kommunizmus nem, ezért a látogatottság csökkenése. A fasiszmus világuk gyalázatai közé tartozik, a kommunizmusról az az érzésük, hogy nem érinti őket [...] Szent tudatlan-ság! Megbocsáthatatlan bűne a tengerentúli civilizációnak!”

E könyvet végigkíséri a nyugati–keleti dichotómia, illetve Kundera már idézett szavaival élve azon „történelemből kiábrándult tapasztalás”, amelyben a közép-európai kultúrák eredetisége is rejlik: „Hagyom, hadd teljen az idő, mulattat a dolog, nem avatkozom bele a préri gyermekeinek vitájába, szabad folyást engedek az időnek, ahelyett hogy [...] kivezetném a gyermekecskét az ifjúság örök útvesztőjéből. A nyugati ifjúság útvesztőjéből, javítom ki magam gondolatban. A keleti féltéken a szigorúan ellenőrzött pedagógusok nem engedik meg nekik, hogy tévelyegjenek – vajon hová vezetném őket, ha keleti pedagógus volnék?”

Egyik későbbi vallomása megragadja a társadalompolitikai alapokon keletkező kulturális különbségeket is: „talán, ha abban a [közép-európai] országban maradtam volna [...] ünnepelnék, ünnepelném azt, amit ott ünnepelni lehet: a nyaralóban eltöltött vasárnapokat, a maxidramáktól független minirománcokat. Talán írnék is. Az ember élni akar [...] A képből kihagynám azt, amit abban az országban kötelezően ki kell hagyni, s azt is, amit én magam nem akarok ott látni [...] A tudományos világnézet végül is megtanított, hogyan kell a megengedett peremén egyensúlyozni, és a kivágások-kihagyások után is maradna valami az életből.” Az efféle vélemények és szembeállítások azon a szerzői értékelésen nyugszanak, hogy a közép-európai történelmi-kulturális partikularitás egyebek mellett a totalitárius tapasztalatból is adódik.

Nem véletlenül állapítja meg a főhős emigráns oktató, Danny egyik nyugati tanítványa Higgins eltérő világnézetével kapcsolatban, hogy nem a kanadai „hibája, hogy Kanadában sohasem volt Gestapo. Inkább tiszteletet kellene éreznem a szülei iránt, hogy nem hagyták, hogy legyen Gestapo.”

Danny hasonló utalásokat tesz a könyvben, megtestesítve a térség székszisztikus reflexeit is: „amikor a két [egyetemi oktató] kollégám, Bill Hogarth és Sugar Schwartz által szétküldött kérdőívnek arra a kérdésére, hogy: Ha a [fiktív kanadai] edenvalesi főiskolán megalakul a marxizmussal foglalkozó munkacsoport, kíván-e a csoport tagja lenni? Sugar kedvenc regényének, a *Huckleberry Finn*-nek az utolsó mondatával válaszoltam: – I been there before.”

A nyugati (kanadai) karakterek kívülállóságát Közép-Európa viszonyaiban, illetve „sorsát” illetően rendre kimutatni igyekvő Skvorecky e tekintetben nem áll különösebben távol sem Mitostól, sem a korai Kunderától.

A szintén cseh Bohumil Hrabal és Václav Havel elbeszéléseiben, illetve esszéiben ha nem is fogalmazódnak meg kimondottan a földrajzi-kulturális különállóság szempontjai, műveikben mindenesetre egyszerre kap helyet a „keleti” államszocializmus társadalompolitikai modelljével szembeni bíráló és ironia, illetve a nyugati társadalompolitikai modellel övező kételyek. Ennek megfelelően Hrabal 1977-es *Nyersvas tuskók* című elbeszélésében a filozófiadoktor megjegyzi az amerikai tömegpusztító potenciállal összefüggésben, hogy „a múltkorjában az a barom emigráns Peroutka alaposan fel is dühített, mert azt mondta, hogy amikor az amerikaiak februárban bombázták Prágát, semmiség volt, s hogy most egy kicsit másképp festene a dolog! Hát így aztán, te barom Peroutka, így aztán sz**** a ti Szabad Európátokra, mert miféle élet az, amit ti előbb ripityommá vertek?”¹³

Havel más irányból fogalmazza meg vonatkozó bírálatát, egyetemes tanulságokat szánva 1979-ben megjelent, *A kiszolgáltatottak hatalma* című esszéjének: „Az ember helyzetének az egész bolygóra kiterjedő válsága azonban a nyugati világot éppúgy áthatja, mint a miénket, csak éppen ott más társadalmi és politikai formákat ölt [...] Ők is benne vannak a »mókuskerékben«, ők is tanácsaltanak vele szemben; csak a mód, ahogy az embert manipulálják, mérhetetlenül finomabb és rafináltabb a poszttotalitárius rendszer brutális módszereinél [...] Szolzsenyicin a harvardi előadásában rámutat annak a szabadságnak az illuzórikus voltára, amely nem a felelősségtudaton alapszik, és a hagyományos demokráciák ebből fakadó krónikus képtelenségére, hogy ellenálljanak az erőszaknak és az önkénynek. Az ember ott ugyan megannyi, számunkra ismeretlen személyes szabadsággal bír, ám ezzel a sok szabadsággal és biztonsággal végül semmire sem megy: végső soron ő is csak az »önmozgás« áldozata: képtelen megőrizni személyiségtudatát és megakadályozni a kiüresedését.”¹⁴

A lengyel Sławomir Mrożek 1983-ban megjelent *Zuhanás közben* című novelláskötetének *Moniza Clavier* című, Nyugaton (Velencében) játszódó alkotásában több szempontból is érdekes, amikor a bulvársajtó által a címszereplő Moniza Clavier orosz szerelmének kikiáltott narrátor fiatalember sokatmondóan jegyzi meg, szembesülve e tévedéssel, hogy: „természetesen nem vagyok orosz. Ugyanakkor ez az új szerep merőben más színezetet adott helyzetemnek, új távlatokat nyitott előttem. Először is, orosznak lenni az már valami [...] Ha jól meggondoljuk, végtére is nem én ál-

lítottam, hogy orosz vagyok. Bár meglehet, hogy a sztyeppre való célozgatásommal, a meghatározatlan, keleti hangulattal, amit magam körül keltettem, tán kissé én is ludas vagyok benne. [...] Még hogy sztyeppék! Eszembe jutottak kicsinyke hazám bús nadrágszíjparcellái és fenyői, a részben sík, részben hegyes, nem valami civilizált, s mindezek ellenére, ha nem is teljesen, valamennyire mégis kulturált tájai. Hol van mindez a sztyeppéktől! [...] Az újságnak viszont az olvasók érdeklődését szem előtt tartó hírekkel kell szolgálnia. Mi mást írhattak volna? Talán ezt: »Moniza Clavier és egy kelet-európai kis ország polgárának szerelme?« Keleti voltam, de oroszon alul nem lehet valóban keleti az ember, ezért bizonyos kiegészítésre volt szükség.”

Itt egyszerre mutatható ki egy keleti autosztereotípiát és ugyanebben a kontextusban az oroszoktól való markáns önmegkülönböztetés is a nyugati hírközlő szervek időnként bosszantó tájékoztatatlanságának összefüggésében. Majd e szóban forgó kategóriák egymáshoz fűződő viszonyait Mrožek groteszk módon rendezi el ugyanitt: „Én Európába voltam szerelmes, Európa az oroszba, az orosz pedig – ezt nem tudom, mivel nem vagyok orosz.”¹⁵

Adam Michnik lengyel történész-esszéista szintén ír a Nyugattól való elválasztottság végzetes-ségéről, ám annak visszafordíthatóságáról is. Szerinte a Havelhez hasonlóan később állami vezetővé is avanzsáló Tadeusz Mazowiecki lengyel író szerint a Közép-Kelet-Európa „elfeledett nemzeteit és népeit” képviselni hivatott II. János Pál pápa történelmi szerepével nem más kérdőjeleződik meg, mint azon „sebesült és megosztott Európa jövőképe”, „amelynek Varsóját, Krakkóját, Budapestjét és Prágáját, Vilniusát és Lvovját egyaránt amputálták”. E „jövőkép” nem ex nihilo keletkezett, hanem azt „a világ hatalmai hoztak létre a jaltai konferencián katonai akciók eredményeként”.¹⁶

A 20. század második felének hazai viszonylatban egyik legnagyobb szellemi befolyást gyakorló politológus-írója, Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című esszéjében éppenséggel – részben – fordítva látja, mint a fenti szerzők. Ő „A három történelmi állam” (vagyis Magyarország, Csehszlovákia, illetve Lengyelország) „sorsának közös vonásait” vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy 1945 az a pont, amikor is a „három nemzet sorsa [...] némileg szétvál-lik”. Mindenesetre a rokon vonásokra is hangsúlyt fordít, illetve rámutat a nyugat-európai nemzettekkel szembeni különbségekre: „a nemzetek egymás közötti elhatárolódásának a stabilizálását nem a történelmi határ mentén kell keresni, mint Nyugat-Európában, hanem a nyelvhatár mentén. [...] Az összes többi állítólágos szempontok: a földrajzi, gazdasági, stratégiai, kikerekítési, közlekedési és isten tudja, még miféle szempontok [...] valójában teljesen hiábavalóak, és nagyméretű alkalmazásuk a legnagyobb bajok forrásává lesz.”¹⁷

Szintén beszédes, ahogyan Passuth László 1956-ban megjelent *Sasnak körme közt* című regényében Zrínyi Ilona azon kérdésére, hogy egy szorult helyzetből miként vezet kiút, Vitnyédy „prókátor” a következőt feleli: „csak úgy, hogy az ezópuzsi mesével szólva mi, kicsinyek, apró állatok, elemenekülünk a nagy ragadozók árnyéka alól. Látja-e, körös-körül mind ilyen, hozzánk hasonló szegény, igában élő népek sínylődnek [...] ezeket mind csak tiporják, korbácsolják. Hol a török, hol a császár [...] ha ezek egyszerre csak összefognának...” – Talán nem is a konkrét történelmi helyzet a fontos, hanem azon (időtlen?) hatalmi-politikai viszonyok, amelyek a maguk nyilvánvaló aktuális áthallásaik mellett egy esetleges szövetségépítés előtt is teret nyitnak.

További magyar szerzőket is foglalkoztat a hidegháborús időszakban a közép-kelet-európai kulturális identitás, illetve a térségi „kis népek” sorsa. Noha eredendően nem a hidegháború időszakában, hanem a két világháború között jelent meg Márai Sándor végül 1949-ben befejezett *Egy polgár vallomásai* című „új magyar regényének” első két kötete, az támpontot ad azon ambivalencia megértéséhez, ami Kundera és Mitosz okfejtéseit is áthatja később: „Ültünk a vasúti kocsiban Lolával, mely örökre [...] elvitt ebből az idegen, dermedt, a pénzromlás vitustáncában néha hisztérikusan rángatózó, szerencsétlen s idegenségében is oly ismerős Németországból; a vonat lassan [...] túlhaladt azon a nagyon finom vonalon, melyet sorompó és határjelzés nem mutatnak, túlhaladt azon a határon, melynek »Közép-Európa« a neve, amelynek emberi, fajtai, műveltségi sugárkörében születtünk és nevelkedtünk, amely szervesen összetartozik s egybefolyik a másik Európával, s mégis olyan titokzatosan más.” Nemcsak a nyugati referenciák, hanem az Európa nyugati részéhez fűződő ellentmondásos viszony – nevezzük amolyan közeli távolságnak vagy távoli közelségnek –, mint láttuk, egyes cseh és lengyel szerzők későbbi műveinek is sajátja.

Ugyanebben a második kötetben egy fejezettel korábban Márai megállapítja azt is, hogy: „fogvacogva és már jó előre elhatároztuk, hogy nekünk majd nem »imponál« Párizs... (Ezt a didergő fő-

lényt később minden Párizsba tévedt közép-európai látogatón megéreztem.) Csak éppen olyan kíváncsiak voltunk, hogy a hideg rázott [...] Zavartan éreztük, nagyon finom idegekkel, hogy polgárnak lenni nem egészen ugyanaz Nantes-ban, mint Kassán.” Vagyis Márai klasszikus polgári eszményének sajátos viszonyítási pontját, iránytűjét képezik, egyszersmind a történelmi-kulturális eltérések tükrét is tartják az emigrációban szerzett nyugati tapasztalatok.

Említettük Mitosz nyomán a – legalábbis részben közös – poszttraumatikus élményanyagot, ahogyan Kundera kapcsán a közép(-kelet)-európai sorsot is. A világháború történelmi megrázkódásai számos magyar szerző munkájában megjelennek, Déry Tibortól Örkény Istvánon át Ottlik Gézáig. Utóbbi szerző életművének több eleme is megemlékezik Buda ostromáról, így a második világháború utáni évtizedekben írt, ám csak posztumusz kiadott *Buda* (1993) című könyvének¹⁸ „Szereket” című fejezetében is, amelynek camera obscurájában ismét felvillan – bibói kifejezéssel élve – a „kelet-európai kisállamok nyomorúsága”: „Buda ostroma alatt a szobám lapos bádogtetejéről naponta le kellett hányni a havat [...] ráeszméltem, hogy golyók fütyülnek finoman a fülem körül, keletről német, nyugatról orosz lövedékek.” A *rakparton* (1946) című elbeszélés¹⁹ társfőszereplője, Lóna pedig az ostrom után játszódó cselekmény egyik mozzanatában annak ébredt tudatára, „hogy ami terve egyáltalán önmagával volt, az mind összefüggött Budapesttel. Ami mély titokban élete kedvét táplálta, a megbúvó remények, ködös várakozások, most mind romba dőlt volna a várossal együtt, amelynek kövei között – múltja díszletei között – a jövőndőt elképzelte...”

Konrád György évtizedekkel később, 1982 tavaszán írt *Antipolitika* című esszéjének²⁰ 11. szerkezeti egységben, a *Mi a Nyugat célja? Sarokba szorítani az orosz elitet vagy hozzásegíteni a reformokhoz?* címűben leírja azokat a századokon átívelő történelmi mozzanatokat, amelyeknek következtében a térség sajátos röppályára áll, aminek folyamánként a keleti megszállás gáncsot vet a nyugati társadalmi és kulturális fejlődésnek: „Kelet-Közép-Európának történelmi balszerencséje, hogy a tatár-török keleti, majd az osztrák-német nyugati hegemonia után nem tudott függetlenné válni, s megint szovjet-orosz típusú keleti hegemonia alá került. Ez megakadályozza térségünket abban, hogy az ezer éve megkezdett nyugati opciót – tehát a legmélyebb történelmi hajlandóságunkat – kifejthessük.”

E közösnek vélt sorsélménynél tovább megy az aktuál-, illetve reálpolitikai kényszerekkel kapcsolatos következtetések felé, amelyek kíséretében már egy egységes térségi identitás is megjelenik: „Tudom, hogy a Nyugat nem óhajt bennünket visszavásárolni. Inkább csak példálózni szeret velünk, és néha megsajnál. Tudom, hogy Jaltát voltaképpen nemcsak az oroszok és az amerikaiak, de még a nyugat-európaiak sem bánják komolyan. Csak mi bánjuk: kelet-közép-európaiak.”

Az *európai megoldás* című, 8. fejezetben Konrádnál is kirajzolódik a nyugati vs. (közép-)keleti dichotómia: „Mit tehetnek értünk a nyugat-európaiak? Integrálódjanak. Minél egységesebb Nyugat-Európa, annál nagyobb önérzetünk lehet nekünk itt, Kelet-Közép-Európában. Ha segíteni akarnak rajtunk, erősítsék az európai identitást, keltsék azt a képzetet, hogy Európa a saját sorsának alanya, akinek önálló stratégiája, önálló politikai arculata van. [...] Az európai megoldáshoz közelebb áll az európai kisnemzetek, mint a hegemoniára törő nagy nemzetek gondolkodásmódja. A kisnemzeteknek meg kell tanítaniuk a maguk türelmesebb filozófiájára a nagyobbakat, különben a pöffeszkedő nagyok egymásnak ugranak.”

A 18., *A kelet-európai főlzabadosítás kigyózó stratégiája* című fejezetben a történelem elrendelte rokonság képét vázolja, a szolidaritás szükségességét hirdetve: „Mintha ugyanaz az alany végeznél folyamatosan kísérleteit. Magyarok, csehek, lengyelek, három próba és tévedés után (magunkat ábrázoltuk bennük), nagy meghittséggel összenéztünk. Mindhármónkkal történt valami, ami kínosan és nevetségesen hasonlít. Úgy rémlik, sorstársak vagyunk. Megalázottak és megszorítottak? Ez azért túlzás, nem egészen közép-kelet-európai, amolyan oroszos túlzás. Mindhármunk minden kísérlete: a mi közös múltunk. Ez a második világháború utáni korszak megújította a szövetségünket, történelmi rokonok vagyunk. Mondtuk már: mi, csehek nem vagyunk magyarok. Mondtuk már, mi, lengyelek nem vagyunk csehek. Mondtuk már: mi, magyarok, nem vagyunk lengyelek. Ennek így nincs sok értelme. Magyarok vagyunk és lengyelek és csehek, a sor folytatható. Térségünk valamennyi népének minden szabadságkísérlete a miénk.”

A *kemény struktúra marad. A lágy struktúra reformálható* című, 19. fejezetben nagyon fontos, Kunderával és másokkal nagyrészt ismételtlen egybecsengő megállapítások következnek: „Közép-európai vagyok, szempontjaim itt inkább nyugat-európaiak, ott inkább kelet-európaiak”, majd a kul-

turális szempont mellé, megint csak Kunderához hasonlóan, földrajziakat is rendel: „Valami éssen túli, közép-kelet-európai bolondság marasztal voltaképpen itt: lehet, hogy a belső szabadság tartós részegsége kárpótol a külső szabadság fájdalmas hiányaiért. Máskor meg azt gondolom, itt van csak igazán min gondolkodni, talán mert Európának földrajzilag is ez a közepe.”

A 26., *Van demokráciánk. Egy más között* című szerkezeti egységben utal arra, hogy az eddigi érvelése során többé-kevésbé szilárd pontként alapul vett önazonosság-tudat azért nem teljesen kiforrott: „Amíg nem tudjuk, szinte megállapodásszerűen, hogy milyenek vagyunk, addig másokat utánazunk. Közép-Európa öntudatát próbáljuk körülírni, tapogatózva, függetlenül nemcsak a keleti, hanem a nyugati mintáktól is. Azokra sem tudnánk igazán hasonlítani, még ha szeretnénk is.”

A szerző e fentebb tárgyalt, naplójegyzetekből írt *Antipolitika* című esszéjének 1985-ös kitüntetésére, illetve a díjátadóra írt *A regényíró antipolitikája* című szövegében²¹ átfedő gondolatokat tett közzé. Ez utóbbi szerzemény 15. szerkezeti egységében Konrád elárulja, hogy „[e]gy szép és erőteljes közép-európai városban lakom, amelynek a politikai status quo okán kelet-európai városként kell élnie, noha ez kényelmetlen neki. Miért tiszteljem azt, ami kényelmetlen nekem? És miért gondolja bárki, hogy Európa status quója nem tartozik a rendezetlen regionális kérdések közé? Európa kettéosztottsága olyannyira rendezetlen, hogy ez szülte korunk uralkodó, már-már metafizikai szimbólumokkal telített, de mindazonáltal felfújt drámáját: a Kelet–Nyugat konfrontációt, az orosz–amerikai konfrontációt.”

Itt is továbbmegy a szuverenitási és konkrét politikai kérdésekig: „Miért nem javasolja senki sem a háború után negyven évvel a német békeszerződés megkötését? Ebben számos kelet-közép-európai érdekelt volna, ha ez a baráti nagyhatalom csapatainak távozását jelentené országukból.” Majd egy, Havel és Hrabal borúlátását idéző következtetés jön: „Amíg a Nyugat [...] betegségünk lényegét nem próbálja érdemlegesen orvosolni, Jalta füstködében addig eredendő rokonszenvünket a Nyugat iránt beárnyékolja a hipokrizisnek szóló szkepszis.”

Később, e mű 23. fejezetében magyarázatot fűz a könyvének címében is visszaköszönő felfogásához: „Lehet, hogy valami elfogulatlanságot és paradoxalitást értek antipolitikán, amivel többnyire közép-európaiaknál találkozom. Aki se itt, se ott, se kívül, se belül; saját házában is a senki földjén.”

Egy másik hazánkfia, a néhai Esterházy Péter 1990-ben megjelent *Hrabal könyve* 3. fejezetében egy sajátosan átfedő életérzést tulajdonít a térségnek, mindezt történelmi bírálattal vegyítve: „A közkeletű tréfa szerint magyarnak lenni, illetve afféle kelet-, közép-, közép-kelet-európainak lenni – az pech. Ez a Hrabal azt mondja, így gondolta az író, hogy ez nem így van, nem pech, hanem tragédia, ide születni, az tragédia, sőt még ennél is több: komédia. Szóval dráma. Megjegyzem, ez ugyanaz a dráma, mint bárhol a világon, csak itt jobbak a föltételek ezt megérteni, a körülmények itt udvariasabbak, s folytonosan figyelmeztetnek erre. Ezért van közel az éghez a Duna. Észlelő és észlelet viszonyától most még eltekintek... És hasonlóképpen még eltekintek ettől a latens közép-európai kevélységtől is... Még hogy közel az éghez?! Egy más hülyítése.”²²

Esterházyt egy évvel később, 1991-ben, vagyis a hidegháború „hivatalos” záró évében, *Hahn-Hahn grófnő pillantása – lefelé a Dunán* címmel megjelent posztmodern úti rajzában²³ is fokozottan foglalkoztatja a közép-európai entitás és identitás.

Ha több szempontból is kritikai távolságtartással és disztिंगváltan is, referenciaként nagyon is alapul veszi, igaz, egy fentiekől eltérő, Duna menti mederben és -központú fogalmi kerettel, a maga német orientációjával Közép-Európát. Ahogyan el is veti azt, legalábbis annak kunderai reprezentációját, mint majd látni fogjuk. A posztmodern [Utazó] „[e]llene tartott tehát a Dunát övező pátosznak, de úgy nem tehetett, mintha az nem léteznék [...] A Duna mint emlékezés. Újrafelfedezése az összetartozás mozzanatának. Népeket összekötő országút” – így kerül előtérbe a térségi egybe-tartozás tudata vagy elvárása a Duna tekintetében, ami a közép-kelet-európai térség *pars pro toto* metonímiájaként is felfogható.

Azonban, ahogyan azt már fentebb előrebocsátottam, kételyeket is megfogalmaz, kimondottan a kunderai felfogással szemben, ugyanebben a műben: „Szerintem Közép-Európa nem más, mint egy szépséges szép üveggolyó, melyet Kundera talált ki magának párizsi magányában és bánatában. (Szomorú volt ott a messzi Párizsban, és tudta, hiába menne vissza Prágába, az is messzi lesz...) Egy időben volt is egy társasági játék, adták körbe néhányan az üveggolyót, kicsit fogdosták, aztán továbbgurították, de hiába hangzott el sok jó bon mot, szegény Kundera úr csak búsult tovább, és hol Prágára gondolt, hol nem.”

Az alternatív identitás történelmi-politikai formálódását pedig szemléletes analógiával írja le: „Arra a kérdésre, hogy mi tartja össze a futballcsapatot, a link vicc azt válaszolja, hogy részint az alkohol, részint az edző iránti töretlen gyűlölet. Ennyi. Ennyi volt Közép-Európa. Legalábbis Kundera definícióját csak a Szovjetunió tartotta életben. Jaj, de tetszett annak idején!”

•

Objektív érvényű történelmi tapasztalat, eszmény, illúzió, politikai projekció, kulturális identitáskonstrukció vagy épp egy, a posztmodern „Utazó” által előhívandó fogalom: Közép-Európa elvont lét- és ismeretelméleti kategóriaként évtizedek óta foglalkoztatja a magyar és a világirodalom egyes szép- és esszéíróit.

Noha e tanulmány látómezejében felvillantak szociológiai, történelmi és politikai színterek is, mindenekelőtt a sajátos sorsközösségben formálódó kulturális egyedülállóságra vonatkozó elképzelésekre összpontosult figyelmünk, azokban az évtizedekben, amikor a legtöbb vita övezte e sokrétű és földrajzilag, történelmileg, politikailag, kulturálisan, művészettörténetileg is megfogalmazható kategória létét.

Mégis, talán nem véletlenül, annak tartalmát igen gyakran adták vélt vagy valós, tárgyilagos vagy inkább csak feltételezett, netán illuzórikus kulturális referenciák, főleg a politikai kényszerek és a hidegháborús útkeresés közepette.

E tanulmány ez utóbbi szellemi-történelmi hagyományoknak és diskurzusnak kívánta kitapintani az ütőerét, a teljesség igénye nélkül hat magyar, négy cseh és négy lengyel szerző számos munkájának elemzésén keresztül, rokon vagy éppen ellentétes mintákat kísérelve meg feltárni e szellemi-történetében talán csakugyan rokon – bár időnként egymással „mostoha” viszonyban álló – közösségek 20. századi kulturális örökségében.

JEGYZETEK

¹ Czesław MIŁOSZ, *A rabul ejtett értelem* [1953], Európa, Budapest, 2011, 74.

² Václav HAVEL, *A kiszolgáltatottak hatalma*, Európa, Pozsony, 1991.

³ MIŁOSZ, *i. m.*, 322–323. A további idézetek: 343–344., 74.

⁴ MIŁOSZ, *A mi Európánk = Kell-e nekünk Közép-Európa?*, szerk. GYURGYÁK János, Bibó István Szakkollégium – Hét-torony, Budapest, 1989, 104. A további idézetek: 108–109.

⁵ Adam MICHNIK: *Letters From Prison and Other Essays*. University of California Press, 1985. 310.

⁶ Milan KUNDERA, *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* (1983), Hímondó, 1984/6–7.

⁷ PROHÁSZKA Lajos, *A vándor és a bujdosó*, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.

⁸ KUNDERA, *Bevezető egy variációhoz = Kell-e nekünk... i. m.*, 166–170.

⁹ KUNDERA, *A lét elviselhetetlen könnyűsége* [1984], Európa, Budapest, 2014, 131.

¹⁰ Uő, *Halhatatlanság* [1988], Európa, Budapest, 2016, 270–271.

¹¹ Zbigniew BRZEŹINSKI, *Visszatérés Közép-Európához = Kell-e nekünk... i. m.*, 82.

¹² Josef SKVORECKÝ, *Az emberi élet mérnökei*, Kalligram, Pozsony, 1998, I., 42. A további idézetek: 79–80., 157., 158–159., 255., 169.

¹³ Bohumil HRABAL, *Tükrök árulása*, Európa, Budapest, 2007, 409.

¹⁴ Václav HAVEL, *A kiszolgáltatottak hatalma*, Európa, Pozsony, 1991, 184–185.

¹⁵ Sławomir MROŹEK, *Zuhanás közben. Elbeszélések*, Európa, Budapest, 1983, 190–191., 208.

¹⁶ Adam MICHNIK, *A Lesson in Dignity* [1979] = Uő, *Letters from Prison and Other Essays*, University of California, Berkeley, 1985, 160.

¹⁷ Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága = Válogatott tanulmányok I–IV*, 1946, II., 209–212., 241.

¹⁸ <https://mek.oszk.hu/01300/01339/01339.htm>

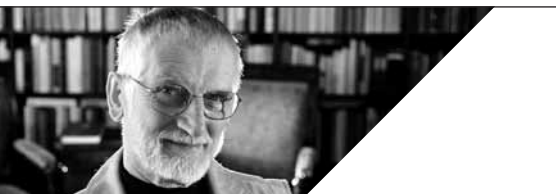
¹⁹ <https://mek.oszk.hu/01000/01002/01002.htm#18>

²⁰ KONRAD György, *Antipolitika*, 1984, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/KONRAD/konrad00041a/konrad00052c/konrad00052c.html>

²¹ Uő, *A regényíró antipolitikája*, 1986, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/KONRAD/konrad00041a_kv.html

²² ESTERHÁZY Péter, *Hrabal könyve*, Magvető, Budapest, 1990.

²³ Uő, *Hahn-Hahn grófnő pillantása – lefelé a Dunán*, Magvető, Budapest, 1991, 66. A további idézetek: 134., 185.

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor VIII.

(Remete Bor) Vesztergombi József huszonkét éve szüretelte Szekszárdon a szőlőt, húsz éve zárta palackba a bort, pincéjében pihent két évtizedig: *Kékfrankos, 2000*. Hajdan minden palacknak ára volt, ma nincs; pince mélyéről barátomtól kaptam ajándékba. „Ha ihatatlan, öntsd ki!”

Kíváncsiságból néhány fővárosi borkereskedésben rövidebb-hosszabb ideig bókászta, tízévesnél idősebb bort sehol nem árultak. Nincs. Elfogyott. Öreg bor: nagy a kockázat.

Krúdy Gyula évszázada mesélt százéves pókhálós palackokról, gyémántáron számon tartott, öreg borokról. De azt már akkor sem tudta senki, „hogymilyen volt annak a bornak az íze, amit gyémántként elrejtettek, mert abból nem ivott soha senki. Azazhogymilyen ivott, hogyne ivott volna, de hát azok nem beszéltek soha arról a borról”.

A legenda szerint – Krúdy Gyula így meséli – a Dénesffy gróf pincéjében elrejtett pókhálós palackok ezer békebeli forintot értek másfélszáz évvel ezelőtt, de csak a galád bortolvajt kötelezte a bíróság az eltűnt sok száz palackért nagyon sok ezer forint kártérítés megfizetésére.

Remete Bor Kékfrankos, 2000: nem pókhálós, nem százéves... Eljátszom a gondolattal: megvásárolnék több ezer forintért egy borkereskedés polcán, szobahőmérsékleten évek óta álldogáló huszonkét éves palack bort?

Újságban olvasom: borárverésen Amerikában egy hatvanéves spanyol vörösbor több ezer dollárért cserélt gazdát. Valaki valamikor tíz dollárért vásárolta ezt a palackot. Őrizgette. S ahogy telmult az idő, újságban olvasta, hogy árverésen száz dollárt is adnak egy ilyen avított borért. Okos ember volt, unokájának ajándékozta, vigyázzon rá: érték, talált kincs, mert ahogy múlnak az évek, egyre többet fog érni ez a palack a piacon. Nézegette az évek óta pincében porosodó üveget az unoka, gyakorta gondolt arra: ezzel a nemes, nagykorú nedűvel fogja megünnepelni közelgő születésnapját. Szerette a bort.

A pénzt is szerette. Újságban olvasta: borárverésen ezer dollárt is adnak egy ilyen palack borért. Várt, figyelt, s egy szép napon több ezer dollárért adta tovább. Aki megvette, feltehetően úgy gondolta: tíz év múlva majd busás haszonnal adja el az akkor már hetvenéves spanyol vörösbor.

Sok éve történt. Borász barátom pincéjéből az ajándékba kapott három üveg borral tartottam hazafelé. Színházi ismerősöm az autóbuzson érdeklődve nézegette a táskából kikandikáló palackokat.

– Te is gyűjtöd a bort? Nekem már 312 palackom van.

Fejbe vágott a kérdés.

– Nem, nem gyűjtöm, én megiszom...

Pincémben 2021. július 25-én tizenhárom éves a legidősebb bor: *Vida Szekszárdi Cabernet Franc, 2008*. Nem szándékozom unokáimra hagyni. Tíz éve ittam már ezt az akkor hároméves bort, csodás élmény volt. Nézegetem a palackot: vajon ma mi van benne? Évekig épült-szépült ez a bor a palackban, volt egy pillanat, amikor a csúcsra ért... Még ott van? Vagy már hanyatlak, öregszik? Réges-régen meg kellett volna innom? Várjak még?

Ha valaki hússzezer forintot kínálna ezért a tizenhárom éves Vida Cabernet Franc-ért – eladnám? Vagy inkább boldogan elkortyolgatnám: gazdag ember csak remek óbort iszik. Pontosabban: aki remek óbort iszik, okkal-joggal hiheti magát gazdag embernek.

Aki több ezer dollárért megvásárol egy palack bort, ki meri nyitni? Amíg a palackban nem mozdul a dugó, sokat ér a borom, muzeális kincs. A pohárba kitöltve aztán az öreg bor vagy csodás elixír, vagy a lefolyóba önthető zavaros folyadék.

Ételben-italban szakértő barátom története: pompába burkolt, Michelin-csillagokkal ékesített párizsi étteremben a tulajdonos vendége volt. A vacsorának álcázott ízorgia végén áhítatos *borünnep*. Az étterem elsötétedik, gyertyafény, méltóságteljes bevonulás. Elöl a teremigazgató, mögötte a főpincér, kezében ezüsttálca egy palack *Romanée-Conti*. Mögötte fehér kesztyűben a bortudós, őt követi a pincér, tálca két gyönyörű pohár, s aztán a borfiú, ő hozza a dugóhúzó s a tányérkát a dugónak. Halk zene.

Higgy, s a csoda eljő ide!

Dugót kiránts, aztán ivás!

(Goethe: *Faust*)

A főpincér elegáns mozdulattal orrához emeli a dugót. A tulajdonosra néz, tekintete árulkodik: *Baj van!* Feszült pillanat, aztán alig hallhatóan ítélethirdetés: *Dugós!* Elvonulás. Tíz perc múlva ünnepélyes ismét-

lés: gyertyafény, halk zene, bevonulás. Tragédia: a második palack is dugós, és ebből a méregdrága borból nincs több a raktáron. Ételen-italban szakértő barátomnak nem sikerült életében legalább egyszer Romanée-Conti bort innia.

Egy palack Romanée-Conti átlagos ára (átszámítva) napjainkban 3 930 000 forint, azaz hárommillió-kilencszázharmincezer forint. A legdrágább évjárat az 1990-es, egy palackért 5 230 000 forintot kell a vásárlónak leperkálnia. A 2018. július 18-án tartott árverésen elkelt Romanée-Conti Grand Cru 17 900 euróért talált új gazdára. A korábbi tulajdonos ószintén reménykedett, hogy a bor nem csupán „porosodni és drágulni” fog az új tulajdonos pincéjében; hangsúlyozta: „ezeket a palackokat mindenekelőtt azért készítették, hogy megigya és élvezzék őket”.

Bölcs gondolat! Szeretnék találkozni azzal az emberrel, aki gond és gondolkodás nélkül egy ültő helyében megiszik hat és fél millió forintot! Amíg nem nyitjuk ki, vagyont ér és csodákat rejt egy *pók-hálós* palack: az ajándékba kapott huszonkét éves Remete Bor Kékfrankos éppen úgy, mint a több ezer dollárért vásárolt spanyol vörösbor, az árverésen 17 900 euróért új gazdára talált, vagy a méregdrága, de dugós Romanée-Conti.

Isten nevében! – mondták hajdan a harcba induló magyarok. *Isten nevében* – kinyitom a Szekszárdon húsz éve lezárt palackot. A dugó hibátlan, oldalai világítanak, kerek, mély, vonzó vörös folt az alján. Pohárban a bor: illata lebilincselő. Beleszédülünk. Egy korty bor: hát... – majd meglátjuk. A bor két órán át levegőzik a nagy, öblös üvegben (szakszerűen: *dekanter*), aztán majd eldől a sorsa.

Levegőzött, aztán huszonnégy óráig hűtőben pihent a bor. Másnap este pörgetem a pohárban: illata vonzó, színe gyönyörű. Óvatosan kortyolgom: mintha fáradt, elegáns, idős hölgygel találkoznék. A bor iható, de már nem akar beszélgetni velem. Ady Endre szomorú, bölcs mondata jut eszembe: „Én már kifelé megyek.”

Kortyolom az idős bort, utazás múltidőben. Nagymamám barátnője, családunkban *A Stella* – a „szépnéni”, ahogy kiskamasz koromban én szólítottam –, hatvanéves korában, Rákosi Mátyás országpusztító regnálása idején is állig gombolt, mindig frissen vasalt blúzokat hordott, a világháború előtt készült kosztümöket, sötét harisnyát, télen-nyáron fehér csipkekesztyűt. *Fonnyadt öreg-asszony vagyok, kisfiam* – válaszolta okvetetlenkedésemre –, *de jó ízlésem van, amit nem kell, azt nem mutogatom*. Az egyedül élő „szépnéninek” rajongó férfi ismerősei 1952-ben kezét csókoltak még az utcán is. Az emberek tisztelték, szerették. Ma is emlékszem rá.

Lassan visszaöntöm a nagykorú bort a palackba. Gyönyörű temetést rendezek ennek a huszonkét éves Remete Bor Kékfrankosnak: sötétzöld Apponyi-mintás herendi levesestálban illatos, fűszeres borlevesként fog kimúlni e földi világból.

(*Epilógus*: legidősebb boromat, a 2008-ban palackozott szekszárdi Vida Cabernet Franc-t holnap halálra ítélem. Megiszom.)

•

2021. május 5-én talákoztam egy bizalmatlan, morcos, mogorva, hajdan híres-neves öregúrral. Haragosan mordult rám, szúrt a tekintete: mély álmából riasztottam fel, nem akart találkozni velem. Illedelmesen, türelmesen hallgattam, zsörtölődéseit szó nélkül tűrtem, tudomásul vettem: itt és most vitatkozás, hangoskodás helyett bölcsebb, ha csendben maradok, érdeklődve, kíváncsian várakozom. Morgolódtott a tisztas öreg, de óra múltán – levegőre vittem, kényeztettem – megenyhült, már nem háborgott, nem szurkált, de még nem mosolygott. Hallgattam, figyelem; kíváncsi voltam aggastyánkorának titkaira. Elhatároztam, másnap újra találkozunk.

Huszonnégy óra múlva – mindketten vártuk a találkozást – már mosolygott, vonásai kisimultak, szóba elegyedett velem, közeledtünk egymáshoz. Megbarátkoztunk.

Mesélni kezdett.

Szekszárdi borász barátom, Vesztergombi József ajándékozott meg három palack másfél évtizede díjnyertes, nagykorú borral: Remete Bor Kádárka, 2003. Bölcs aggastyán ez a tizennyolc éves bor. A hajdani tüze már elillant; nem fáradt, csak sok időt élt. Őrzi a bor a múlt idők fűszeres illatait, az emlékké kristályosodott történeteket, baráti borozgatások, beszélgetések boldog pillanatait.

Ez a bor hajdan tüzelt, ma melegít. Akkor röpített, ma boldogít.

Sajnos most már csak percekig, mert lassan kiürül a palack. Boldog-szomorú felismerés: soha többé nem fogok tizennyolc éves Remete Bor Kádárkát inni. Ma este elfogyott.

Felejthetetlen pillanat: talákoztam egy nagyidős, bölcs Kádárkával.

•

Érdeklődőkkel zsúfolt, hangulatos, ódivatú kávéház, borkóstolóval fűszerezett irodalmi est 2009. március 19-én: Krúdy-álmok és szekszárdi ízek, illatok, Vesztergombi József remek borai.

A zsúfolt kávéházból a sikeres est után feleséggel, borász barátommal és a nagyvállalat iro-

dalombarát igazgatójával átsétálunk a fényűzően megterített asztalokkal zsúfolt étterembe. Egyedül vagyunk.

– A téli hónapokban zárva tart az étterem, csak az önök kedvéért nyitották ma ki. Foglaljanak helyet!

Nehéz választani: minden asztalon minden teríték más-más stílusú porceláncsoda, az evőeszközök és poharak száma alapján sokfogásos vacsorára számíthatunk.

Mosolytalan pincér áll meg asztalunk mellett.

– Fehér vagy piros bort kérnek?

Még nem tudom, mi vár ránk, a kérdést nem értelmezem, nem csodálkozom, hasonlóan *tréfásan* válaszolok.

– Feleségemnek fehér-, nekem vörösbort, az uraknak mindkettőt. Pirosat nem kérünk.

– Rendben – válaszol unottan a pincér, és csoszogva eltűnik a lengőajtó mögött.

Arra gondolok: ezt a fehér kabátos figurát Gundel Károly hajdan be sem engedte volna városligeti patinás éttermébe. Néhány percig zavarunkat leplezve *mellébeszélünk*, aztán érkezik a bor. Vizeskancsóban fehérbor és vörösbort. A pincér feleségemnek és nekem tölt, a két kancsót leteszi az asztalra a borász és az igazgató úr elé.

– Hozom a levest.

Elcsoszog.

Még mindig nem tudom, mi vár ránk, próbálom kedélyesre hangolni a helyzetet. Krúdy Gyuláról kezdek fecsegni, *pókhálós* palackokról, sok évig pincében pihenő, nemes borokról, elárulom, hogy a kávéházban kóstolt borok közül nekem a 2005-ös Remete Bor Kadarka ízlett legjobban.

Asztalon, poharamban langyos *piros* bor: sílány. Nem kell véleményt mondanom, mert érkezik az első fogás: márkás porcelán mélytányérban közüzemi májgombóclevés. Némán kanalazzuk. Az ajtó mellett unottan álldogáló pincérnek feleségem hal-kan megemlíti, hogy nagybőjt van, ő húst nem kér.

– Rendben – mondja a pincér.

Lehet, hogy a pincérnek álcázott figura csak ezt az egyetlen magyar szót ismeri?

Idő múltán érkezik a második fogás: párizsi szelet, sült krumpli, rizs. Kicsi szelet hús, sok krumpli, nagy kupac rizs. Feleségem tányérján csak krumpli és rizs. A borospoharak érintetlenek, mindenki késsel, villával némán maszatol a tányérján. Az igazgató úr – reszket a hangja, de próbálja menteni a menthetetlent, hiszen nagy tisztelettel baráti vacsorára hívott meg minket, nem az üzemi konyha déli maradékára –, mintha Újházy tyúklevés és Wellington bélszín után lennénk, olyan emelkedett hangsúllyal kérdezi a pincért.

– És a desszert?

Életem étteremben átélt legszebb, legemlékezetesebb, legfelejthetlenebb pillanata a pincér egykedvű válasza.

– Ennyire gondoltunk.

Szó bennszakad, hang fennakad 2009. március 9-én a magyar kisváros nagypolgári kultúrárt mímelő éttermében.

Vigaszdíj: a kóstolóval fűszerezett irodalmi esten fellépésünkért kézbe kapott busás tiszteletdíj és a hazaérkezésünk után, késő este, Budapesten egy igazi olasz étteremben élvezett ízletes vacsora.

Sokáig emlékeztem az ínycsiklandozóan fűszerillatú italra – Remete Bor Kadarka, 2005 –, amelyet azon a Krúdy-estén ittam. Tizenöt év múltán ajándékozott meg Vesztergombi József két nagykorú, 2005-ös palackkal. 2021. szeptember 20-án másfél órát levegőzött a bor, aztán visszakerült a borhűtőbe. Másnap, 21-én kóstoltam a bort tíz évvel fiatalabb testvére – Remete Bor Kadarka, 2015 – társaságában.

Szürrealista álom: mintha egy időben, ugyanabban a pillanatban csókolnék meghatottan kezét a most megismert fiatal szépasszonynak és ősz aszszony korában az elbűvölő dámának: Remete Bor Kadarka, 2005 és 2015. A 2005-ös Kadarka ma már *ősz dáma*, bölcs múltidő, jó vele emlékezni, beszélgetni az idő múlásáról. A tíz évvel fiatalabb Kadarka *kacér hölgy*: hódítóan néz farkasszemet velem, nem szabad mélyen a szemébe (a pohár fenekére) nézni.

Beszélgetek az egyik borral, gyönyörködöm a másikkban. Múlik az idő.

KISS ANNA

Vadmadár télen

KISS ANNA (1939) Budapest

Felriasztják a halom alatt
alvót elveszett lépteim,
szökik a nap füstös
tölgygerendák alá, vének
orsóján forog. Végtelen
történetét kezdi az énekmondó,
e szeles csillagon tengő
népek közül egy
rábízta történetét!

Irigyelhettek a fagyos
teremért, bár egy szót sem
értek, távoli feleim között
emlékezve hajnalig
(havas fű világa ont sokaságot,
ménes bóklász térdem
körül. Hajam szálalja, mintha
népemmel én keltem
volna útra, néztem volna
vissza kordé-sátra alól).

Kit számon tartanak,
egyszer még leül a Nagy
Halomhoz, mit számít, hány
száz évre rá!, körülveszik
füveid, róka veti le bőrét, elfut
piros kabátban, sólymodat
szél dobálja. A nomád,

lélekben nomád,

nem idomul – szabad!,
érzik rajta a szél vad illata.
Idevaló ha nem érti
szavad, úgy szólj, ahogy a
sziklavészetek, érintsd a
magányos kőképek szívét, hogy
feldobogjanak. (Jóslatáért
jó Herderünkre csapd fel
magad mögött a szoknyád,
hogy – ennyit ért!)

Meglőtt vad köhög a vért,
rejtí vadzsálya, sötét. Fenn
észak lúdjai vonulnak,
benn alma sír a tűzhelyen.
Találgatják, honnan vagy,
arcod, mint az övék, a tükör

felnevet, ad vadmadár-nevet,
nyűgös néne rád csizmát,
valami kendőt!, félti pokolbéli
dorombját, hideg futkos rajtad,
hangja nem evilágé.

Véle sem kerek minden,
tizenkét ujja volt, de tett róla a
bába. Kérdik, ki volnék,
hogy jutottam gerenda-hajlékuk
elé nyári zubbonyban?,
bolond lehetek, mint minden
idegen. Kerítenek valaki
álmos tolmácsot, neve Czukor.
Azóta hiszem, hogy a világon
minden bolond idegen – magyar.
Hogy nem veszhetek el, a szél
kihámoz kapott gönceimből,
elsőnek tol fel a veszteglő gépre.
Lentről világol a sztyeppék
váratlan hava, többé nem hagy
aludni! Senkit, aki kőképek közt
lel közös ldőre, s hogy a nomád
Úr is Te voltál! S mint
kőképek sztyeppéid szelében,
hozzád süvöltünk!

Háborgok, bár vesződtél
velem, túrted ostobaságom,
lapozol soraim közt,
érintésed rajtuk – kallódva
lomokkal, levelekkel.
Vérző vad zsálya-rejteke,
énekmondók törése, forradásai
még az enyéim. Kivetettségük
súlyos szárnyai bárhol elérnek,
füvek növesztik gyökerüket,
szórják magvukat múltó-születő
Mindenséged szívében.

Mondják, mindez erősít

Mintha nem bírnám el a
szalmakalapot, magam
természetét, s mi véle jár.
Vadmadár, télen! Ki magába
gubózik. (Valahol a havas fű
világa, ménes bóklász, hajad
szállalja, mintha népeddel te
keltél volna útra. Bárhol meglel
a doromb zúgása, leülsz a
Nagy Halomhoz. Fű suhog,
róka veti le bőrét, elfut piros
kabátban. Bárhol meglel a

doromb zúgása, lépteid
felébresztik a halom alatt alvót,
mint süvöltő kőképek. A
sztyepei szélben. Álmodsz.)

Vadmadár, télen.
Magába-gubózott. Kinézek
szárnyam alól, látom,
rendben hullanak tollaim,
fenn mordul a sötét –
ki bánja! Ha
bajnak ittfeledtél!

L. SIMON LÁSZLÓ (1972) AGÁRD

L. SIMON LÁSZLÓ

Miért írok?

Töprengés az elmúlt negyedszázadról

A Ridley Scott rendezte kultikus film, az 1982-es *Szárnyas fejvadász* utolsó jeleneteinek egyikében a már haldokló android, Roy Batty meglepő döntést hoz: megmenti az őt végig üldöző fejvadász, Deckard életét. Ekkor hangzik el a Roy Battyt megszemélyesítő színész, Rutger Hauer szájából a film – ki tudja, hányszor idézett – legendás monológja: „Én láttam olyan dolgokat, amiket ti, emberek el sem hinnétek. Lángoló csatahajókat az Orion pere-mén. Gyilkos sugarakat az éjben a Tannhäuser Kapunál. Mindezek a pillanatok elvesznek az időben, mint könnyek az esőben. Az idő lejárt.” Az eredeti szövegben így hangzik: „Time to die.” Ideje elfogadni az elfogadhatatlant, meghalni, elveszni az időben.

Az android váratlan döntése az élet tiszteletéről, a halál leküzdésének vagy legalábbis az élet meghosszabbításának vágyáról szól: a replikánsok a filmben azért akartak a teremtetjükkel találkozni, hogy meghosszabbíthassák a géntechnológiai lehetőségek korlátozottsága miatt kényszerűen rövidre szabott életüket. És ez még akkor is igaz, ha a film rendezői változatának a befejezésével azt sugallja Ridley Scott, hogy a fejvadász maga is egy mester-séges emlékekkel élő replikáns, szintén korlátozott élettartammal. Halandó, akárcsak mi, emberek.

Élet és halál dichotómiája, a születés és a halál végpontjai közé szorított létezésünk meghatározza az önkifejezéshez, az alkotáshoz való viszonyunkat: ugyan biológiai értelemben elfogadjuk a halandóságot, de szeretnénk az elmúlásnak, a pusztulásnak fricskát mutatni, s valahogy fennmaradni. Vágyunk a halhatatlanságra, s a gondolatába vetett hitünk ad erőt az alkotáshoz, a teremtéshez. És ez csöppet sem istenkáromlás, de még csak nem is az Istenbe vetett hitből levezethető gondolat, hanem kristálytiszt logika. „Honnan fakad minden nagy embernek, de kivált minden nagy művésznak halhatatlanság-hite? – teszi fel a kérdést Balázs Béla a *Halálesztétika* című könyvében. Schopenhauer nyomán arra jut, hogy „a racionalitásnak a természet örök, és én múltó jelenség vagyok csak rajta. De ha én a természetet érzem csak álomszerű, múltó, szimbolikus jelenségnek, akkor magamat szükségképpen öröknek kell, hogy érezzem. Mert vagy-vagy. A teljes elmúlás elgondolhatatlan. Aki úgy meséli, festi az életet, mintha álmát beszélné, az *magában* érzi a realitást, és ez a forrása a halhatatlanságunk hitének.”

Igen, a teljes elmúlás elgondolhatatlan. Ez az, ami engem mindig mozgató, annak a gondolata nélkül, hogy „nagy ember, de kivált nagy művész” lennék. Megelégszem azzal, hogy kis dolgokból, sok-sok apró képkockából is összeállhat egy olyan kaleidoszkóp, ami táplálja a halhatatlanságomba vetett hitemet. És mivel a mélyről jövő büszkeségem és bizonyítási vágyam talán elkerüli a hiúság csapdáit, egyáltalán nem zavar, ha mások számára életem és munkásságom nemhogy érdektelen, hanem egyenesen megvetés tárgyát képezi, vagy ha a – Balázs Béla-i értelemben vett – halhatatlanság utáni vágyat csupán ambíciózusságnak tételezik. Az elfogadásban pedig a humor és az önironia segít. Hamvas Béla szerint „az ember igazságelviselő képessége a humornál kezdődik. Hiú nők, rossz politikusok, elbizakodott

művészek rettegnek attól, hogy kinevetik őket.” Engem nem zavar, hadd ne vessenek, miként én is csak mosolygok mások értelmetlen haragján, irigységén és gyűlöletén.

Szerteágazó érdeklődésem miatt sok dologgal foglalkoztam már, s pontosan tudom, milyen hátul van a helyem abban a sorban, amit az irodalomban számomra Petőfi, Ady vagy Kassák neve fémjelez, s amit a kultúrpolitikában Eötvös József, Klebelsberg Kuno vagy Kornis Gyula képviselt. De ez nem szegei a kedvemet, mert azt követem, amit József Attila kijelölt számunkra: a mindenséggel mérem magamat. Mindeközben önérzetes is vagyok, de csak éppen annyira és oly öniróniával, ahogyan az a munkámat közel három évtizede támogató Péntek Imre *Önérzet* című versében olvasható: „joggal tölthet el a csökönyös büszkeség: / saját erőmből váltam senkivé”.

Örök elégedetlen és lázadó is vagyok. Ezért szeretem Balázs Béla *Halálesztétikáját* is, akiről s amiről Babits azt írta a Nyugat első évfolyamában, amit akár én is írhattam volna magamról: „Lázad: lázad a hivatalos, pizsmogó, alulról jövő, »tudományos« esztétika ellen. Minden érdekel, ami lázad; érdekes, ami nem hivatalos, nem érdekes, ami pizsmogó – legyünk őszinték; nem érdekel, ami tudományos.” Az én elégedetlenségem nem értelmezhető a ránk, magyarokra oly jellemző panasz kultúra felől, az én elégedetlenségem és a lázadásom valóságos felhajtóerő.

Balázs Béla értette meg velem valamikor 1993 környékén, hogy milyen fontos az életen túlba vetett hit, s hogy miért fölösleges kamaszosan sopánkodni az elmúláson. Ő segített elfogadtatni velem azt, amit Márai úgy fogalmazott meg, hogy „az élet kötelesség, melynek eleget kell tenni; persze terhes és bonyolult kötelesség, melyet néha önfeláldozással kell elviselni”. Azóta én is nyugodtan adom oda magamat a napoknak, mint Ady, aki *Az élet kötelessége* című versét így zárta: „Odaadom magam a napoknak / Szépen, szándéktalan, / Élek, mert szép s mert élek. S az Isten / Bus-büszkén megcsókol, ha van.” Velem Balázs Béla értette meg azt is, mit akar tőlem és velem Vörösmarty, amikor újra és újra felteszi a nagy kérdést: „Mi dolgunk a világon?”

Igen, életem küldetésének megértése és a lángoló tehetség hiányának az elfogadása, sőt előnné kovácsolása valamikor ott kezdődött, amikor elolvastam a *Halálesztétikát*. Amikor megértettem, hogy „a művészet az élet transzcendenciájának érzése. Más szóval: a művészet az élet öntudata.” Ahogyan Balázs Béla írja: „ha halhatatlanok volnánk, nem tudnánk, hogy élünk. Az esetben a fogalom, de még ez a gyönyörű szó sem volna elképzelhető, hogy élet. Csak a halál révén lehetséges tudata az életnek. Az teszi lehetővé, hogy ráismerjünk mint csudálatos eseményre. »Der Tod ist der eigentliche inspirierende Genius oder der Musaget der Philosophie«, mondja Schopenhauer. Csak azt látjuk, aminek határa van.” Én megtanultam látni és elfogadni a határokat, az idő, az élet, valamint a képességeim által kijelölt korlátokat, s ezek elfogadása adja a felszabadultság, a magabiztosság vagy éppen a határtalanság oly jóleső érzését. Az élet igenlését, amibe nem fér bele az elmúláson vagy az élet értelmetlenségén való kesergés, az *önmaga előtt tetszelgő hiú önzés*. Ám óvatos vagyok, mert Hamvastól tudom: „arra, hogy az ember hiú, sohasem fog rájönni hiúságból. Aki azt mondja, nem vagyok hiú, saját hiúságát nem is érintette, csak letakarta, vagyis hazudott. És ez az ember nem hiúságában lepleződik le és inog meg, mert a világ hagyja, hogy tovább is a tükörbe nézzen annyit és úgy, ahogy akar, és hogy hazudjon.”

A kamaszkor végén, a felnőtté válás elején Balázs Béla *Halálesztétikája* tehát önmagam megértésében segített. És annak az elfogadásában is, hogy képtelen vagyok egy vágányra ráállva végigmenni egy úton. Ezt ismerte fel egyetemi professzorom, Kenyeres Zoltán, amikor finoman eltanácsolt a tudományos pályától, tudva, hogy a tanársegédségtől a professzorságig tartó

rögös úton nem fogok végigbandukolni. Ráadásul – a feleségem szerint – ha valamit megcsinálok, létrehozok, megalkotok, akkor annak az utóélete már kevésbé vagy egyáltalán nem foglalkoztat, új dologba kezdek bele. Ennek a személyiségjegyemnek az elfogadásához találtam öngigazolást Balázs Bélánál, aki így fogalmaz: „Ha a halál az, ami a formát adja, akkor megölök mindent, amit formálok. Minden saját arckép, ha költöm, ha festem, ha zenélem, parciális öngyilkosság. Befejeződik és leválik a formában, [...] a művész megszabadul attól, aminek formát adott.” Az a gondolat, hogy ami elkészült, ami befejezett, az meghalt az alkotó számára, segített abban is, hogy könnyebben viseljek el veszteségeket, hogy elfogadjam a megváltoztathatatlant, pontosabban azt, aminek a megváltoztatásához nincs erőm, ami felett nincs hatalmam. És elfogadjam azt, hogy ami számomra befejezett, az az utánam jövők számára nem lesz az: hozzányúlnak, formálják, átalakítják, átépítik vagy akár lebontják, kitörlik. Azaz ezzel hozzák vissza az életbe. Az ő életükbe.

Már csak az a kérdés: miért az irodalom, miért az írás? „Nem különösebben nehéz meghatározni, mitől olyan egyedi az irodalom, a szemünk látára pusztuló Nyugat egyik *legfőbb művészete*” – írja Michel Houellebecq a *Behódolás* című könyvében. „Az irodalomhoz hasonlóan a zene is ábrázolhat felindulást, érzelmi kibillenést, bánatot vagy mindent elsöprő eksztázist; az irodalomhoz hasonlóan a festészet is kelthet csodálatot, és indíthat arra, hogy frissebb tekintettel figyeljünk a világra. Ám csak az irodalom adhatja meg azt az érzést, hogy kapcsolatba léptünk egy ember szellemével, a szellem egészével, nagyságával és gyöngeségével, korlátaival, kicsinyességével, fixa ideáival, hiedelmeivel együtt; mindazzal, ami megindítja, érdekli, felizgatja vagy undorral tölti el. Csak az irodalom teszi lehetővé, hogy kapcsolatba lépjünk egy halott emberrel, közvetlenebbül, teljesebben és mélyebben, mint egy élő baráttal egy beszélgetés során – bármilyen mély és tartós legyen is egy barátság, beszélgetés közben az ember soha nem adja úgy ki magát a másiknak, mint amikor egy üres papír előtt ül, és egy ismeretlen címzetthez intézi a szavait. Tehát, bár az irodalom esetében a stílus szépségének, a mondatok zeneiségének természetesen megvan a maga fontossága, és a szerző gondolatainak mélysége és eredetisége sem elhanyagolható, egy író mindenekelőtt emberi lény, aki jelen van a könyveiben, és végeredményben nem sokat számít, hogy nagyon jól vagy nagyon rosszul ír, a lényeg az, hogy ír, és hogy igazán jelen van.”

Az egyes szám első személy megtévesztő: valójában az idézet nem Michel Houellebecq vallomása, hanem a *Behódolás* hőiséé, az irodalomtörténész, egyetemi tanár François-é. Mindez nem változtat a szöveg érvényességén, de mégis tegyünk különbséget az író és hőse között. Már csak azért is, mert életemben éppen azért kaptam a legtöbb kritikát és értetlenséget, mert bírálóim, köztük neves személyek és magukat művelt, olvasott embernek tartók sem ismerték a lírai én fogalmát. Pedig már az általános iskolai irodalomórákon megtanítják, hogy a vers beszélő alanya különbözhet a verset író személyétől, azaz az író életrajzi énjétől. A lírai én lehet egy olyan fikció, amely nem egyezik a szerzővel, még akkor sem, ha annak a valós életrajzi vonásai is megtalálhatók a műben. Azok az emberek, akik a mai napig előszeretettel csámcsognak néhány művem obszcén sorain, azt gondolják, vagy úgy állítják be, hogy a vers írója szükségszerűen azonos a vers beszélőjével. S ha már obszcenitás: bírálóim vagy álszentek, vagy sok más mellett nem olvasták el József Attilának a *Szabad ötletek jegyzékét*. Ráadásul ott a szerző és a lírai én éppen hogy egybeesik. De József Attila önnön szabadszájúságára rögtön az írása elején felmentést kért, s meg is adta magának, amikor ezt vetette papírra: „Az a szerencsétlen, aki ezeket írta, mérhetetlen-

nül áhítozik szeretetre, hogy a szeretet visszatartsa őt oly dolgok elkövetésétől, melyeket fél megtenni. Őt olyasmiért verték, amit soha nem tett volna. Ő az a gyermek, akit nem szerettek, s akit ezen kívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik. Így kívánja ő a szeretetet azért, hogy ne bántsák. Most ez a szerencsétlen bolond, nagy szerelmet táplál az analitikusával szemben pusztán azért, mert azt hiszi érzelmeiben, hogy az nem bántja.”

Felvetődik a kérdés: a zsenialitás elismerése, esetleg egy fantasztikus művész alkotásai, egy óriási költő versei iránt érzett szeretetünk felmentést adhat arra, amire én hiába vártam? Kötve hiszem. Ráadásul „a szeretet sem a művek létrehozásához, sem megértésükhöz nem elég” – írja Füst Milán a *Látomás és indulat a művészetben* című korszakos írásában, ami évtizedekkel ezelőtt arra inspirált engem, hogy hozzá hasonlóan szemlélődéseim és munkásságom jelentős része a művészetekről való gondolkodás jegyében teljen el. Azaz hogy értsem is, amit érzek, függetlenül attól, hogy mind az iskolázottságom, mind a mesterségbeli tudásom, mind a személyiségem alapján kijelenthetem: fényévekre vagyok a poeta doctus archetípusától. De poeta natus sem lehetek, úgyhogy el kell fogadnom, amire Houellebecq hőse figyelmeztet: végeredményben nem sokat számít, hogy nagyon jól vagy nagyon rosszul írok, a lényeg az, hogy írok, és hogy igazán jelen vagyok.

Végezetül be kell vallanom, igazából sosem lettem költő. S ennek a belátása nem okozott bennem semmilyen törést vagy feszültséget. Alkotói tevékenységem első huszonöt éve csak a felvezetése annak, amire talán sosem lesz időm, erőm s türelmem: prózát írni. Weöres Sándornak *A vers születése* című dolgozata korán felnyitotta a szememet, szerinte ugyanis „sok ifjú ember, aki tudósnak, zenésznek, képzőművésznek készül, valamilyen okból hátat fordít a pályájának, más életírányt keres, és esetleg a költészetben találja föl a neki való terrénomot. És vannak, akik nem indultak alkotónak, de valami módon intenzív szellemi élet fejlődött ki bennük, ami esetleg éppen a költészetben talál levezetőt. De a későn kezdők legtöbbje inkább prózaíróvá lesz, mint költővé: a verstechnika késői elsajátítása már nehéz. Viszont más tekintetben szerencsésebbek a korán kezdőknél: idegzetüket nem roncsolta a gyermekkori koncentrált alkotó próbálkozás, fizikumuk egészségesebben fejlődhetett.” A fizikummal nincs baj, talán túl jól is állok ezen a téren. Az idegzetem is rendben van. Az idővel állok hadilábon, hiszen olyan időhurokba kerültem, amiből csak egy ember tudna kiszabadítani, de ő egyelőre képtelen rá: saját magam. Ki tudja, talán kapok még időt az elmélyült alkotásra, s a kaleidoszkópban lesznek nagyobb, fényesebb kristályok is, bár az is lehet, hogy minden így marad, ahogy van, s csak kopott kavicsokból áll össze egy kevésbé értékes és érdekes kép. Az sem lesz baj, ha az, amire az eddig eltelt huszonöt évben nem figyeltem eléggé, más fénytörésbe kerül az életemben. Hiszen rájöttem, mi az, amiért sokkal többet kell tennem a következő negyedszázadban. Másokra figyelni, átérezni az ő soruk egyediségét és életük nehézségeit. És emellett folytatni azt, amit Vörösmarty így fogalmazott meg a *Gondolatok a könyvtárban* című költeményben: „Mi dolgunk a világon? küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbekért.” Azt szeretném, ahhoz kérek elég bátorságot, amit Füst Milán a *Látomás és indulat a művészetben Utóhangjában* ír: „magam én éppen annak a természeti erőnek kívánok részese lenni, amely a nélkülözőnek kenyeret akar adni: ennek az elfoglultságomnak szívesen vagyok áldozata. Vagy nevezzük harcnak akár, csakhogy olyannak kell akkor is neveznünk, amelyet a szenvedők fájdalmuk jogánál fogva igazságosnak éreztek minden időkben.”

S Istenem, bárcsak lenne erőm, hogy azt tehessem s azt élhessem meg, amit Kassák Lajos írt le a *Költészetem* című versében:

„Nemcsak a szív énekel most
 nem is csak a nyelv.
 Szemem kék vize
 fogaim kemény fehére
 testem klasszikus szerkezete
 szellemem felfoghatatlan anyaga
 fejem milliónyi hajszála
 kezem tíz ujja
 akár egy orkeszter
 tíz megszállott tagja
 egyszerre cseng
 hogy hírt adjanak rólam
 a világnak.

Énekelek a fényben és árnyékban
 mindazokért akik szerencsétlenül születtek
 vagy később érte őket a szerencsétlenség
 a süketekért
 a vakokért
 a hitetlenekért
 az együgyűség áldozataiért
 azokért akik halálba ugranak a hegycsúcsról
 s azokért is akik nem mernek előbújni a barlangból.

Úgy énekelek
 hogy valaki más
 sorsa mélyéről visszhangozza
 és képessé váljék rá hogy elinduljon
 a part felé
 ahol korunk anyaméhe vajúdik
 ahol a földbevetett mag csírát fog
 ahol a magtár kapuja nem tűri a lakatot
 ahol a pásztor nem hagyja cserben nyáját
 ahol az ember ráismer embertársára
 kezébe veszi
 az anyagot
 a szerszámot
 és megalkotja
 élete értelmének
 vértől piros
 szenvedéstől fekete
 jegyeit.”

(Petőfi Irodalmi Múzeum, 2021. december 20.)

ACSAI ROLAND

Kinyithatatlan ablakok

(RONDEL/15)

Kinyithatatlan ablakok.
Eljött már az őszi avarkor.
A gyerek oviba megy akkor.
Az idő stílusa barokk.

Hőmérő mutat tíz fokot.
Gyereksírás az utcazajból.
Eljött már az őszi avarkor.
Kinyithatatlan ablakok.

Mindegy, hogy itt vagy ott vagyok,
a szél lehullt avarba hajszol,
és gyereksírás, mint panasz szól.
Kinyíló gesztenyeburok,

kinyithatatlan ablakok.

Akvárium a

(Rondel/14)

Akvárium a zongorán.
Vitorláshalak elegánsan
úsztak el a vízivilágban.
Némelyik elpusztult korán.

A sok guppi: túl a csodán
és innen. Csodájukra láttam.
Vitorláshalak elegánsan.
Akvárium a zongorán.

Én voltam ott, és ők csupán,
akvárium elé, ha álltam.
Elém tárulva, ami már van,
és elveszthetetlen talán.

Akvárium a zongorán.

ACSAI ROLAND (1975) Budapest

A becsukódó (Rondel/16)

A becsukódó nyílt titok,
mit az ősz évszaka mond el.
Vagy az sem, talán e rondel.
Úgyis tudod, úgyse tudod.

A tisztaság és a piszok.
Mint lovak után, száll a por fel.
Mit az ősz évszaka mond el,
a becsukódó nyílt titok.

A dicséret és a szitok.
Esőt iszik a fa, a korhely.
Minden helyünk lehetne őrhely,
hol várnánk azt, ki várni fog.

A becsukódó nyílt titok.

OLÁH ANDRÁS

két átszállás között

keményedik a hang
 így van ez ha kocsmák huzatos teraszáról
 figyeled a felhajtott gallérú életet
 menekülni kell
 bóklászni csellengő utasok között
 szembogarad szomorú szemrehányás
 mikor romlottunk el
 miért keressük az utca túloldalát
 hová lett a postaláda résein
 kikandikáló levél
 magadra maradtál
 a hirtelen beálló csöndben
 nincs ebben semmi feltűnő
 de nem lehet mindenki egyszerre vak
 s már hiába integetsz
 a mihaszna csöndet nem töri meg
 a végtelenített délután mint régen
 amikor pályaudvarokon
 vagy parkok padjain hálósákban
 töltöttük az éjszakát
 míg rendőrnek álcázott díszletmunkások
 át nem rendezték a színpadot
 – mindig úton voltunk
 zsebkendőnyi valóságban
 két átszállás között

OLÁH ANDRÁS (1959) Mátészalka

nem értem hogy történhetett

villódzó neonfénnel babrál a szürkület
 goromba csönd az árkádok alatt
 valaki fázik – vadászles
 bújik meg a fagyos föld felett –
 nincs más kijárat
 ahol kimenekíthetné a szégyenérzetet
 a büszkeség otthon felejtí titkait
 elviselhetőbb lenne részegen
 nem kifeszítve örökérvényű ígérek között
 nem érted hogy történhetett
 gyártani kellett valami kifícamodott
 ideológiát míg allergiás kényszerek
 elő nem varázsoltak
 egy régi Cseh Tamás-dallamot
 – de ez már kórházi csempehideg
 konok nulla fok
 hiába számolod a sarkokat
 a ritmus alig szívárog át
 s a lüktető artériát átszúrják
 a mentőautók villódzó fényei

A tanítás nem lehet öncélú tevékenység

Sándor Enikő beszélgetése

Somlai-Nagy Rudolfal

Folyamatosan visszatérő kérdés, hogy a klasszikus irodalom mellett miként kaphat nagyobb teret a kortárs irodalom a közoktatásban. Tankönyvfejlesztőként és középiskolai tanárként Somlai-Nagy Rudolf naprakész válaszokat ad például olyan kérdésekkel kapcsolatban, hogy milyen lehetőségeket enged a Nemzeti Alaptanterv a kortárs irodalom beemelésére, miként viszonyulnak a tanárok és a diákok a tankönyvekben megjelenő legfrissebb szövegekhez, és milyen személyes tapasztalatai vannak a mai középiskolások olvasói preferenciáival kapcsolatban.

➤ **A BIAK oktOpus Multimédia Intézet Tagintézményében tanítasz. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján milyen rendszeresen olvasnak a diákok szépirodalmat, illetve a kötelezőkön kívül olvasnak-e szívesen mást?**

➤ Szépirodalmat, mondhatni, nem igazán olvasnak rendszeresen. Egy-egy novellát és főleg verseket azonban szívesebben, mint a hosszabb szépirodalmi szöveget. A kötelezőkön túl viszont boldogan olvasnak mást, és ennek mindig külön örülök, legyen az sci-fi, ifjúsági irodalom, kalandos történet vagy éppen bűnügyi regény. A mostani diákjaim közötti belső felmérés eredménye alapján a következő műfajokat olvassák, a teljesség igénye nélkül: krimi, modern kortárs regény, verseskötet, életrajzi könyv, fantasy, ifjúsági regény, mese, szakkönyv, posztapokaliptikus írások – ebből is látszik, hogy mégis olvasnak azok a bizonyos mai fiatalok.

➤ **Jelenleg mi kap nagyobb hangsúlyt, mire jut több idő az irodalomoktatás során, az irodalomtörténet áttekintésére vagy a művek elemzésére?**

➤ Eddigi tapasztalataim alapján talán a klasszikus irodalomtörténetre jut egy kicsit több idő. Minden korszaknál fontosnak tartom, hogy a tantárgyközi kapcsolatokat a diákok felfedezhessék, művészeti iskolaként a diákok ezeket a kapcsolódási pontokat nagyon szívesen veszik. Az elemzések természetesen nem szorulhatnak hátrányba, és amennyiben úgy érzem, hogy a tanórán nem volt elegendő idő egy-egy alkotás megfelelő elemzésére, ezzel kapcsolatos kiselőadást szoktam kijelölni az arra vállalkozó tanulóknak. Ezek a diákok által készített munkák – tanári bővítés, kisebb javítások után – megfelelően egészítik ki a korábban közösen elemzett alkotást. Előfordult már olyan is, hogy számomra ismeretlen, új digitális alkalmazást használtak, ez külön öröm, hiszen a diákot is jó érzés tölti el, hogy ő mutatott valami újat a pedagógusnak.

➤ **A kerettanterv legvégén szerepel a kortárs irodalom mint tananyag, és a tapasztalat azt mutatja, sokszor nem jut idő rá, vagy már csak lóhalálában van mód a kortárs szerzőkkel is foglalkozni. Van-e lehetőség vagy gyakorlat arra, hogy a kortárs irodalom a 12. osztály vége előtt megjelenjen a tanórán?**

➤ A kerettanterv – most a NAT-2020-ra utalok – nagyjából nyolcvan százalékát fedi le az óraszámoknak. A fennmaradó húsz százalékban minden tanévben jut idő kortárs szerző beemelésére. A NAT-2020 a 9. évfolyamot is érinti, és felmenő rendszerben kerül bevezetésre a kortárs irodalom. A mostani kilencedikes diákjaimmal a tanévet azzal indítottam, hogy a *Bevezetés az irodalomba* című első fejezetnél foglalkoztunk kortárs irodalommal. A korábbi években pedig az úgynevezett Újgenerációs tankönyvek kellő mennyiségben és színvonalon emeltek be a kortárs irodalomból.

➤ **Arányosnak talárod az oktatásban a magyar és a világirodalmat? Lehetne-e valamelyikből több?**

➤ Ez az a kérdés, ami meglátásom szerint igen megosztó a magyartanárok között, mert alapvetően függ attól, hogy az adott pedagógus mit részesít előnyben. Én személy szerint arányosnak találok.

➤ **Hogy látod, a jelenlegi előírásokat szem előtt tartva és a fakultatív lehetőségeket figyelembe véve milyen fő cél valósul meg az irodalomoktatás során?**

✓ Követelmények mindig is voltak és lesznek is, ezt tudnunk kell. Alapvető célkitűzés a középiskolában – a magyar nyelv és irodalom műveltségterületen pedig különösen – a tanulás tanítása, a szövegértés és -alkotás folyamatos fejlesztése. Emellett az érzelmi nevelés is fontos szerepet kap, és felkészíti a tanulót a sokat emlegetett nagybetűs életre. Fejleszti az együttműködési képességüket és a társadalmi beilleszkedésüket is.

A pedagógus célja, hogy ne csak tanítsa, hanem nevelje is a gyerekeket. Mondhatom azt, hogy a pedagógiát meg lehet tanulni, de „pedagógusnak lenni” nem lehet megtanulni. Ahhoz nagyon sok minden kell, de elsősorban a gyermekek szeretete és tisztelete. Tudnom kell, hogy egy-egy tanulóknak mennyi más dolga, gondja, baja van a saját tárgyamon kívül, és tisztában kell lennem azzal, hogy ami nekem, nekünk, felnőtteknek parányi dolognak tűnik, lehet, hogy a tanulóknak nagyon fontos és komoly dolgok múlhatnak rajta.

➤ **Ma már számtalan rövidítés vagy adaptáció érhető el a kötelező olvasmányok zöméről. Nagyjából milyen arányban olvassák el a kötelezőket a diákok?**

✓ Diáktól és a kötelező olvasmánytól is függ. Nagyjából a tanulók fele olvassa el tisztességgel a kötelezőket. Rövidebb művek, novellák, kisregények esetében ez valamivel több, egy nagyon hosszú vagy nyelvezetében idegen mű esetében – mint például a 9. osztályban az *Odüsszeia* – nagyobb arányban marad a rövidített cselekményleírás vagy a filmes adaptáció. Alapvetően támogatandónak tartom az irodalmi alkotások egyéb adaptációinak (színház, film), akár a rövidített tartalmak vagy tartalmi összefoglalót bemutató interaktív lehetőségek olvasását, megtekintését is. Annál a tanulóknál, aki nem olvas – legyen az ok a szorgalom hiánya vagy szövegértési nehézség –, ennek különösen nagy jelentősége van. Olyan is előfordult, hogy valaki egy színházi előadás után mégis elolvasta az adott művet, és örömmel számolt be róla.

➤ **A tananyag részeként sok olyan szöveggel kell foglalkoznotok a tanórákon, amelyek témájukat, cselekményüket, szereplőiket tekintve nagyon távol állnak a mai tizenévesektől. Melyek azok a művek, amelyeket nehezebben fogadnak be a diákok? Van-e valamilyen jól bevált technikád ezeknek a műveknek a tanítására?**

✓ Alapvetően ez pont a legkisebbek problémája. A kilencedikes diák belecsöppen a középiskolába, és egyből ott az *Antigoné*, az *Odüsszeia* vagy más, akár rövidebb, de számukra több aspektusból idegen mű. Őszinte leszek: erre olyan módszert, amire azt mondanám teljes bizonyossággal és általánosságban, hogy működik, nem tudok. Minden évben másképp állok én is ezekhez az anyagokhoz, bővítve a korábbi év jó tapasztalataival és belecsempészve valami újat. Itt elsősorban a digitális tartalmak alkalmazása segíthet mint jó módszer vagy technika. Például egy-egy bonyolultabb és nehezebben érthető mű esetében a játékosítás módszerét viszonylag nagy sikerrel lehet alkalmazni, legyen az egy szabadulószooba, hogy *Antigonét* kimentsük a sziklabörtönből, vagy megakadályozzuk *Odüsszeusz* hajójának elsüllyedését.

➤ **Próbáltál-e már kortárs szövegek segítségével közelíteni egy-egy klasszikus, sokszor nehezebben értelmezhető irodalmi mű felé? Mit gondolsz erről a módszerről?**

✓ Az Újgenerációs tankönyvek esetében ez nagyon jól működött, mondhatni, sokat gondolkodni sem kellett, hogy ezt hogyan valósítsam meg, hiszen ott volt a tankönyvi leckében. A mostani 9. osztályom esetében a korábbi tapasztalatok alapján indulok el, mert a könyvük nem igazán tér ki erre. A jelenlegi, digitális rendszerben pedig elengedhetetlen, hogy találjak egy olyan hidat, ami kapcsolatot teremt az adott mű és korszak, illetve a 21. század gyermeke között. Ha van ilyen – többségében van –, mindenképp nagyon fontos, hiszen a digitális rendszerben nagyobb szerep jut az önálló tanulásra, és szívesebben olvas, néz vagy hallgat olyat a tanuló, ami nem teljesen idegen számára.

➤ **Melyik olvasmányt vagy tanórai anyagot kedvelik leginkább a diákok?**

✓ Erre konkrét választ nem tudok adni, és véleményem szerint nem is igazán lehet. Ahány osztály, ahány tanuló, pontosan annyi válasz. A lényeg, hogy legyen – ha nincs, akkor teremtsünk – valamilyen kapcsolat a tanuló és az adott mű vagy költő, író között. Természetesen a lányok többsége fogékonyabb Csokonai egy *Lilla*-versére, mint a fiúk, de ez sem törvényszerű.

➤ **Utoljára 2015-ben volt ma is élő, kortárs író, Bodor Ádám *Állatkert* című novellája a középszintű írásbeli vizsga egyik műértelmező feladata. Meglátásod szerint az érettségien lenne-e helye több kortárs műre vonatkozó feladatnak?**

✓ Igen, lenne. Elsősorban a nyelvezete miatt. A fiatalok szövegértése nagyon vegyes, így ha az érettségien egy régebbi, akár klasszikus szöveggel találkozunk, a magyarázatok, lábjegyzetek segítségével

mellett is előfordulhatnak olyan részek, amelyek mégis idegenek számukra. A kortársban ez kevésbé érhető tetten; természetesen a szövegek intertextuális volta miatt nem lehet kijelenteni, hogy száz százalékban megérti a diák, de nagyobb valószínűséggel.

▼ Hogyan jelennek meg a kortárs szövegek a mai irodalomkönyvekben, megjelennek-e egyáltalán?

✓ Az eddigi, általam nagy szeretettel használt Újgenerációs tankönyvek esetében minden tankönyvi lecke egy olyan résszel zárult, amelyben rendszeresen szerepelt kortárs. Nemcsak irodalom, hanem egyéb művészeti ágak, színház, mozi is megjelent, és ezt kimondottan szeretik a tanulók. A NAT-2020 a pedagógus szabad húszszázalékos órakeretében teszi lehetővé az ezzel kapcsolatos szövegek feldolgozását. Egyrészt ez nagyon jó, hiszen „bármí”, amit a diákok vagy a pedagógus szeretne, beemelhető az órába, és akár az érettségi tételek sorába is a későbbiekben. Negatívumként gondolok arra, ha az illető pedagógus nem igazán járatos a kortárs irodalomban, nagy valószínűséggel nem fog tanórán az ismeretbővítés ezen formájával élni, hanem marad a bevált, klasszikus szövegeknél.

▼ Milyen visszajelzéseket kapsz, mi a véleménye a tanulóknak és a pedagógus kollégáknak a jelenlegi tankönyvekről?

✓ Ezt a kérdést többször is feltettem már diákjaimnak. Az innováció és az új dolgok felé elkötelezettnek tartom magamat – így a tankönyvek terén is. Az elmúlt években az Újgenerációs tankönyveket használtam. Kimondottan pozitív a visszajelzés. Többen kiemelték, hogy úgy érzik, hozzájuk van igazítva, figyelemfelkeltő, és meg vannak elégedve vele. Minden taneszközhöz kapcsolódik digitális rész – amely az elmúlt időszakban a globális vírushelyzet és a tantermen kívüli digitális munkarend okán még nagyobb hangsúlyt kapott –, és ez nagy segítség számukra. A felmenő rendszerben a NAT-2020 kapcsán a jelenlegi 9. osztályos diákok már kritikusabbak. Ők sok helyen távolinak vélik a tankönyvet maguktól. De meglátásom szerint ennek oka a kilencedik osztály tananyaga, amely nagyrészt igen távol áll tőlük. Kollégák és ismerős pedagógusok között teljesen megosztanak a vélemények: aki nyitott az újra, szereti, aki valamilyen okból nem szeretne változni, változtatni, nehezebben éli meg, és jobban ragaszkodik a régi taneszközeihez.

▼ Társművészetek (színház, film vagy akár sorozat) kapcsán iskolai keretek között van-e lehetőség közelíteni a kortás irodalomhoz?

✓ Természetesen igen. Különösen szerencsés vagyok, hiszen a jelenlegi iskolámban, amely művészeti intézmény, ez lényegében elvárás.

▼ A tanórákon szoktatok hangosan olvasni, például szereposztás szerint? Milyen tapasztalataid vannak ezzel kapcsolatban?

✓ Röviden: igen és vegyes. Érdekes terep az órai hangos olvasás. Aki szeret szerepelni, illetve tudja magáról, hogy szépen olvas, annak külön öröm. Aki pedig valami miatt nehézségekkel küzd, vagy félénkebb, visszahúzódóbb tanuló, neki igazi kihívás. Egy új osztály esetében szép lassan megpróbálom mindenkit előbb-utóbb szerepeltetni, de a középiskola végére megmarad az a néhány gyerek, aki már szinte felszólítás nélkül tudja, ha hangos olvasás, akkor nagy valószínűséggel ő kezd. A diák az osztálytársra másképp figyel, mint a tanárra. Sokszor kérem őket, hogy tiszteljék meg társukat azzal, hogy csendben vannak és figyelnek, amikor olvas. Nem tanár, de abban a néhány percben ő a tanóra központi figurája.

▼ Van-e lehetőség az élményszintű olvasás gyakorlására a mostani rendszerben?

✓ Lehetőség, véleményem szerint, mindig arra volt és van is, amire a pedagógus szeretné, és nyitottak rá diákjai. Hiszen a tanítás nem lehet öncélú tevékenység. Sajnos néha tudni kell nagyvonalakban tanítani olyat, akivel szívem szerint hetekig foglalkoznék.

▼ Átlagosan milyen olvasási kompetenciával rendelkeznek a diákjaid?

✓ Ugyanazzal a szóval indítanám, ami egy korábbi kérdés során elsőként eszembe jutott: vegyes – a szó szűk és tágabb értelmezését nézve is. Van, aki átlagon felüli, de sajnos akad olyan diák is, akinek még középiskolában is gondja van egy-egy szöveg megértésével, értelmezésével vagy akár egy kérdés tartalmának megértésével.

▼ Mi ennek az oka?

✓ Mindig mindennek próbáljuk megtalálni az okát, a forrását. Nagyon komplex és összetett a dolog. A mai középiskolások már bőven az ezredforduló után születtek, számukra már az okostelefon, internet, internetes játékok és olvasás természetes. Mint tudjuk, az interneten elérhető szövegek

tartalmilag, formailag, nyelvileg és stilisztikailag nem egységesek. Talán ebben gyökerezik a vegyes képességek oka, de természetesen nem lehet általánosítani, mert minden diák egyedi és más-más, megismételhetetlen entitás.

➤ **Mit gondolsz, hogyan lehetne motiválni a diákokat, hogy többet olvassanak?**

✓ Véleményem szerint ezt nem a középiskolában kell elkezdni. Ha valaki nem kap erre korábban kellő motivációt általános iskolában a tanáraitól vagy otthonról, és nincs belső motivációja sem, már nagyon nehéz. Ugyanakkor a középiskolások nagyon fogékonyak az új dolgokra, a gyermek és a felnőtt világ határán vannak, hiszen bejön a kis kilencedikes, és elballag az érettségizett, fiatal felnőtt. Ha megtalálja az ember azt, ami az adott tanulót érdekli, tud neki ajánlani olyat, amit biztosan elolvas. Ha nem is klasszikus szépirodalom, de írott szó, és ez jó kezdet lehet ahhoz, hogy olvasó felnőtt és később szülő váljon belőle.

EGY KIS ÉLETRAJZ SOMLAI-NAGY RUDOLFRÓL

Somlai-Nagy Rudolf Szegeden született 1985-ben, nagymamája szintén magyar–történelem szakos pedagógus volt. Kisteleken, egy Szeged melletti kisvárosban érettségizett, a Szegedi Tudományegyetemen szerzett magyar szakos, majd Budapesten, a Károli Gáspár Református Egyetemen magyar–történelem szakos középiskolai tanári diplomát. A digitális tananyagok térhódítását szem előtt tartva az Eszterházy Károly Egyetemen oktatástervező és digitálistanyag-fejlesztő végzettséget is szerzett, hogy új módszerekkel színesítse tanóráit. Jelenleg Budapesten az egyik médiaművészeti szakgimnáziumban tanít magyar nyelv és irodalmat, ahol egy nagyon kedves 10. osztály osztályfőnöke. A tanítás mellett tankönyvszerkesztéssel is foglalkozik. Szabad idejében, ha teheti, utazik és kirándul, s mint végzett idegenvezető, szakmai szemmel is szemléli országunk és a világ nevezetességeit, rejtett csodáit.

NÁDASI KRISZTINA (1976) Budapest

NÁDASI KRISZTINA

Talán

Gáspár tegnap lett rosszul. Elesett a verandán, a szomszéd látta meg, a fürdőszobaablakból. A kutyák furcsán ugattak, így mesélte utólag.

A mentő fehér háta öt perccel azután bukkant ki a gyorsforgalmi alatt a civilizáció kapuján, hogy a szomszéd kihívta, odaát ez a jármű teknős sebességgel érkezett volna, de ez itt a Tókerülő telep, no meg a mentősök ismerték Gáspárt, ők szállították a kórházba kezelésre is, amikor a fia nem ért rá. A szomszéd középvezetői hatékonysággal intézkedett, nem ment be a mentővel, inkább Domokost hívta mint Gáspár egyetlen fiát, rövidnadrágban és atlétában is úgy húzta ki magát, mint tavaly, amikor még öltönyben igazgatott száz szorgos hangyát egy belvárosi irodaházban. Domokos azonnal ugrott, a vizsgálatok még be sem fejeződtek, mire beért apjához. Sietett. Már két éve megmondták, hogy apja legfeljebb másfél évig élhet.

Gáspárt ma reggel a pincébe transzferálták, ott volt a halottasház, igen, pincében a ház, Domokos magába roskadt, vállá kéthüvelyknyit süllyedt, hátán, egészen pontosan a lapockák alatt, közepén, megjelent újra az a púp, ami miatt elkezdett tavaly konditerembe járni. Az apja elvesztése viselte meg, bár ott volt még a telek kérdése is. Gáspár épp a város másik felén lakott, mint ő, a Tókerülő telep tulajdonképpen egy félsziget volt a tó mellett, a gyorsforgalmi elzárta ezt a részt, csak az hajtott be ide az egy autó széles aluljárón, aki itt lakott. Vagy egy itt lakót látogatott meg. Mint például a mentő.

– Részvétem – fogadja Domokost a szomszéd, szolgálatkész siet előre, itt feködt, mutatja, és még egyszer elmeséli, hogyan ugattak a kutyák, az övé meg a szembe szomszédé, Marikáé, az egy kis korcs, de figyeli a telep mozgását, itt betörés nem volt, mióta Marika megmentette az út mellől, Kerberosz újratöltve.

– Megtartják? – kérdezi a szomszéd, turcsi orrát megmozgatja, moccan vele drótkeretes szemüvege.

Domokos óvatosan körülnéz. Nem emlékszik, hogy apjának volt-e kutyája.

– Mit? – kérdi értetlenül.

– A telket. Megtartják vagy eladják? Mert ha eladják, akkor egy ingatlanos fogja megvenni, lerombolja ezt a szép kis házat, kivágja a diófát, és hatlakásos monstrumot húz fel.

Domokos nem válaszol. Talán még sosem gondolt bele, hogy az apja egyszer valóban meghal. Ha tervezett volna, azzal elismerte volna, hogy számít erre a halálra, hogy a lehetséges jövő tartalmazza azt a pillanatot, amikor majd hasznát húz rákos apja távozásából. Apja rákos távozásából. Az épületet veszi szemügyre, hosszú ház, a kerítésnél kezdődik és egészen a hátsó útig tart, ami párhuzamos a gyorsforgalmival, mögötte napraforgótábla kerül el, szép is, a zajt is felfogja valamennyire, de ebből innen semmi nem látszik, a nagy diófa kitakar mindent, nemcsak a kilátást, hanem az épület végét is. Abban igaza van az ingatlanosoknak, hogy ezekkel a házakkal nem lehet kezdeni semmit. Szobából nyílik szobából nyílik szobából nyílik szoba, egészen a végtelenségig, mint a Matryoska-babák, ahol a legutolsó szoba tömör, tömör szemét, bár Gáspár talán raktárnak hívta, mindig is így volt ez, talán, hisz Gáspárnak és Arankának csupán

egyetlen gyerekszobára volt szükségük a nappali mögötti konyha mögötti háló mögött.

Domokos belép a bejáraton, a nyárikonyha-féleségben lóg Gáspár erős szövetkabátja fogasra akasztva a fehérre meszelt falon, mellette csálé komód, rajta poros vázában száraz nád és bogáncs, befőttek, meggy, idei. Marika adhatta az apjának. Pedig férjezett, de erről nem beszélünk.

A hír futótűzként terjed a telepen, eljut a tópart túlsó szakaszához is, ahol a vitorlás-, kajak- és kenuklub határozza meg a terület földrajzát, no meg a kisábécé. Az összes lakó tudta, hogy Gáspár beteg volt, hogy még Marika meggybefőttjét sem ette meg a negyed gyomrával meg a kemójával.

– Megtartják? – kérdi a bolti eladó, Vicuska a vitorlásklub tulajdonosát, Tőgyest.

Tőgyes megvakarja nagy, busa fejét, meghúzkodja tömött bajszát. Abba-hagyja a kedvenc kenujának polírozását, ebben a kék hajóban nyert annak idején olimpiát. Hümmög, neki nem baj, ha hat új kuncsaft érkezik az egy Gáspár helyett, noha rendre kenut bérelt az öreg. Ha tőle megkérdezné valaki, mi fontos, hát az, hogy az egyesületi pénzekbe ne nézzen bele senki.

Domokos kivesz egy hét szabadságot, átnézi az apja hagyatékát, intézi a temetést – hamvasztás lesz –, meglepődik, milyen sok idő és pénz az egész. Az egyik szobából nyíló szobából nyíló szobában kenuvezetőket talál. Átgyalogol Tőgyeshez, ugyan nézze már meg, használható-e. Domokos titkon reméli, kap érte pár bankót, és titkon még inkább reméli, lesz ereje visszautasítani, mert szeretné, ha azt hinnék róla, gáláns ember.

Tőgyes mintha oda se figyelne, amikor Domokos odaadja neki az evezőket, szeme talán csak azért nem fordul befelé, az agykoponya felé, mert nem ez a természetes iránya.

– Persze-persze. Nem tesz semmit. Kösz, szívesen.

Ezt mondja. Domokos értetlenül szemléli, Tőgyes a nagy, busa fejét vakargatja, félreteszi az evezőt, beállítja a gyönyörűen nyírt pázsitos belső udvar sarkába. Domokos áll még ott egy darabig, a fehér falak között, a piros cseréptető alatt, ahol az udvarra néző ablakokban rengeteg piros muskátli virít. Amikor belép a kapun az ifjabb Tőgyes, és biccent Domokosnak, a férfi megszólítja:

– Hát apádat mi lelte?

Az ifjabb Tőgyes arca életre kel: a homlokát ráncolja, szemét kidülleszti, állát előretojja.

– A Vicus – mondja. – A NAV tartott nála próbavásárlást, egyetlen kocka élesztőt vettek, Vicus épp a Hóheszcét pakolta, megkérdezték, hagyhatják-e az aprót a pulton, Vicuska meg hálásan mondta, köszönöm, erre aztán elmentek, és visszajöttek a küszöbről, igazolvánnyal, erre biztos megijedt, hátralépett a fellépőről, a levegőbe, persze, óriásit esett, a kőre, eltört a farcsontja.

Domokos letaglózva áll. Pontosan tudja, milyen a műköpadló a sarki ábécében. Így már megérti Tőgyes viselkedését, indul is vissza, megy végig a tó partján, susog a sás, a fűzfák szomjasan lógatják ágaikat a vízbe. Domokos visszasétál, tovább szortírozza a múltat. Talál egy nagy kartondobozt, benne hivatalosnak tűnő papírokkal, ezt egyben beteszi a kocsiba, majd otthon szétválogatják.

Napokon belül végez, hívhatja a lomist, akit Vicuska ajánl, talán soha nem volt még ekkora rend a szülői házban. Aztán eljön a temetés napja. Megjelenik az egész telep meg Gáspár régi munkatársai. Beszéd, könyvek, fehér lilium. A nagypapa hamvai mellé kerül majd, hátra, a hosszú ház végében kialakított széles polcra, ami alatt őszirózsák nőnek. Narancs-sárga őszirózsák.

Az autóhoz menet Domokos mellé lép a szomszéd Józsi, és megdicséri a szertartást. Sajnálja, hogy Gáspár nem köztemetőben nyugszik majd, de megérti Domokost, és hogy ez a családi hagyomány.

– Örülök, hogy láttam, hogy rosszul lett – teszi még hozzá. – Szerencse, hogy a kutyák ugattak, és hogy fürdőszobaablak éppen a verandára néz.

Ebben a pillanatban, néhány utcával arrébb Marika és Józsi kutyája a kintől görnyednek össze. Józsi kutyája, egy németjuhász kan, csendben szenved, a kis korcs viszont sikoltva küszködik a halállal. Hiába. Az édes fagyálló folyadék gyorsan és biztosan öl. Mire gazdáik hazaérnek, már mindkét kutya belemerevedett az egyértelmű pózba. Marika üvölt kínjában, Józsi ledermedve áll, agyában körbe-körbe jár a kérdés: *ki?*, egy harmadik szomszéd az, akinek eszébe jut, cselekedni is kellene, és felhívja az állatorvost, adjon tanácsot.

Döbbenet ereszkedik a telepre.

Józsi lehajol a németjuhászhoz, simogatja a még meleg testet.

– Segíthetek? – kérdi Domokos, Józsi a fejét rázza. Átmegegy a kertjébe, ide nem lehet belátni egyik házból, egyik utcáról sem, itt ássa a sírt a németjuhásznak. Jó nagy sír kell, nagy a kutya, és egy méter mélyre le kell rakni. A tónak hála laza és elég nedves a föld, de Józsi így is alaposan megizzad, mire végez. Izzadsága és könnye a németjuhászra hullik, ahogy a gödörbe rakja.

Aztán mély kongás, egyetlen ütés a tarkóra a szívlapáttal, és Józsi a kutyája mellé esik. Jó ideig nem keresi majd senki, magára hagyják a gyászában, a szomszédok tapintata lesz a veszte, mert most még él, ha valaki rátalálna, talán megmaradna, a kórházban az orvos még megmenthetné. Talán.

Domokos tüzet rak, arra gondolt, vacsorára süssenek szalonnát, vagy talán nem is az ő ötlete volt, mindenesetre a kocsiból kiveszi a nagy dobozt az iratokkal, amit innen vitt haza, már át van válogatva, régi papiros, jól ég, ötven éve még nem itatták át az ilyesmit tűzgátló impregnálóval.

Megsül a szalonna, még korán van, hat óra, világos az ég, de nem sokáig. Mintha ellenséges bombázórepülő-raj szállt volna a telep fölé, egyszer csak elsötétedik a táj, olyan érzés, mintha a nappal felvett filmet az utómunkálatot végzők színezték volna sötétkékes szürkével, hogy a nézők azt higgyék, este van.

A vitorlásklubnál már villámlik, mennydörög, zuhog az eső. Az ifjabb Tögyes a stégen áll, keze a csípőjén, a vízen nehezen lehet kivenni a kék pontot. Viharban életveszélyes evezni. Bele fog csapni a villám. A fiatal férfi keserűen biccent a víz felé, az apja felé.

– Az egyesület ellenőrzést kapott – mondja, rám se nézve.

Végre rend van a telepen.

A házhoz visszaérve megállok a verandán. Innen tényleg épp a fürdőszobaablakra látni. Talán jobb lett volna előbb tudni. De így is rendeződtek a dolgok. A tűz romjai még parázslanak, meggyőződöm róla, hogy a végrendelet valóban elégett.

Amint belépek a házba, a férjemet szólítom.

– Domokos! Tudod, arra gondoltam, lebonthatnánk ezt a kócerájt, építhetnénk itt magunknak egy helyes kis házat, a diófa mögött. Olyan kellemes hely ez a telep... most már.

TÓTH CSABA

Nagy Kálmán elégikus festészetéről

Manapság gyakran elfeledkezünk arról, hogy egy festmény, egy grafika vagy szobor mögött egy ember, egy alkotó személy áll, és ahhoz, hogy a festményt, grafikát vagy szobrot megismerni, szeretni tudjuk, ahhoz előbb azt az egyszeri és megismételhetetlen személyiséget kell megismernünk, szeretnünk. Ehhez persze a műalkotás önmagában kevés, ugyanis azon egy olyan bonyolult transzformáción, átváltozáson megy át az alkotási folyamat során a személyiségkarakter, ami egy laikus számára egy bonyolult matematikai rejtvény, egy többismeretlenes egyenlet. Különösen a 20. századi művészet fejleményei után, tehát egy posztmodern korban. Az avantgárd előtti időkben ez az eligazodás, megértés sokkal egyszerűbb és könnyebb volt, mivel a képzőművészet a látható világ és megélt valóság visszaadására törekedett. A modern irányzatok alapja, ahogy azt talán a legtalálóbban a tragikusan rövid életű nagyszerű művészettörténész, Péter András fogalmazta meg a legtömörebben: a festmény többé nem tartalmazhatja egy természeti jelenség racionális ábrázolását, nem lehetnek azon a természeti formák hű másolatai, egyáltalán maga a természet, a látott és megélt valóság.

A 20. század elején tehát a képzőművészet ezen az úton indult el, és lépcsőről lépésre, irányzatról irányzatra távolodott el múltjától, korábbi funkciójától, küldetésétől, a földi vonatkozásaitól, vagy ahogy Heideggernél olvassuk, az igazságtól, mert egy valódi műalkotásban „az igazág működésbe jön”. Ez az új, a régit megtagadó művészet belépett a fikciók világába, ahogy egyik irányzata meg is nevezte, a szürrealitás világba. Így egy mai tárlatlátogatónak nap mint nap, percről percre ebben a virtuális valóságban kell eligazodnia, ami, valljuk be, egy olyan valóságos labirintus, amiben Ariadné mitikus fonala nélkül biztosan eltéved. A kortárs művészeti irányzatok úgy működnek, mint a multinacionális cégek, a kódolt alkotások (megszokásból nevezzük annak, mert valójában már csak márkatermékek) immár részvényekként funkcionálnak, amik a tőzsde nélkül csupán értéktelen papírok (tárgyak). Mióta a képzőművészet száműzte az Univerzum legfontosabb dimenzióját, a végtelen teret, a térábrázolást az eszköztárából, elvesztette transzcendentális funkcióját, betagozódott a kereskedelmi kategóriák közé, és üzletággá vált. A menedzsment (ku-

rátor, művészettörténész) szabja meg az innováció (alkotófolyamat, brandtermék létrehozása) mikéntjét, annak kereskedelmi útját (galériák, alapítványok, múzeumok).

A kortárs művészet körüli bizonytalansági érzésünk ebből fakad. A gyakorlat úgy orvosolja ezt, hogy a művekhez kommentárokat, értelmező szövegeket ad a néző kezébe, tehát immár nem képileg közli a nélkülözhetetlen háttér-információt, hanem fogalmilag. Minden művészeti kiadvány elején ezért találkozunk egy verbális térképpel, egy GPS-sel, ami által úgy érezhetjük, hogy a kezünkben tartjuk Ariadné fonalgombolyagját. Ez azonban nem térkép, hanem egy szótár, ami a képiséget fordítja át fogalmiságra, amit nem mindenki tud használni. Ezért van az a sok tanácstalan ember, aki csak téblábol a kortárs labirintusban.

Egy metaforával élve, a régi típusú alkotóművész élete a fa gyökérzete, művei pedig a koronája. Az eligazodás azért is különösen nehéz, mert a közhiedelemmel ellentétben a fának a gyökérzete mindig nagyobb kiterjedésű, mint a koronája – ha csak ugyanakkora lenne, akkor azonnal elpusztulna, mivel a koronától a gyökérzet nem kapna csapadékot, nem juthatna éltető vízhez. A gyökér azért nyúlik tovább a koronánál, hogy az ott terebélyesedő, szétbomló hajszálgyökereivel felszívja a nélkülözhetetlen életnedvet.

Ha a művészeti kiadványok elején az alkotó önvalomásával, őszinte élettörténetével találkozunk, amiből művei táplálkoznak, minden egyszerűbb és érthetőbb lenne. Mi is ezt tesszük most, Nagy Kálmán „elégikus festészetét” így közelítjük meg. Azért kell ismét hangsúlyoznunk ezt a jelzős szerkezetet, mivel szinte minden művével szembe-sülve hatalmába kerít bennünket egy különös érzés, egyfajta melankolikus szomorúság, valamiféle fátyolos titok, amit nem vagyunk képesek feloldani, de ami egyben oly vonzóvá is teszi alkotásait. Amíg ezt a titkot nem tárjuk fel, nem jutunk közelebb művészetéhez.

„1956-ban 5 hónapos voltam, mikor szüleim disszidáltak... NÉLKÜLEM! Árvaházban nőttem fel, majd kb. 4-5 évesen kivettek a nevelőszüleim, ahol nagy boldogságban éltem. Mindketten kollé-

TÓTH CSABA (1959) Vasszécse ny

NAGY KÁLMÁN (1956) Zalaegerszeg

giumi igazgatók voltak. Anyám az ELTE-n végzett magyar–történelem szakon, 4 nyelven beszélt! Apám mérnök volt és ezermester. Volt egy gyönyörű nyaralónk Tihanyban, amit szinte minden elemében saját magunk építettünk. 14 éves voltam, mikor a nevelőanyám váratlanul meghalt. A nevelőapám pedig elfelejtett törödni velem. [...] Egy idő után felbukkantak az eredeti szülők, visszatértek Ausztráliából, de a törvény kimondta, hogy nem kaphatnak vissza. Erre föl, ők nem írták alá a lemondó nyilatkozatot, hogy örökre fogadhasanak. Akkor én lettem volna az egyedüli örökös. Két szék közt a pad alá! Két anya és két apa helyett jött az iszonyú magány. [...] Ötévesen hallottam a HANGOT (mint Csontváry 40 évesen), festőművész leszel! Iszonyú göröggyös úton, de mégis az lettem, ha tetszik, ha nem! [...] Aztán jött egy életmentő műtét 2018. augusztus 14-én. Újra hallottam az Úr szavát: KAPSZ MÉG EGY ESÉLYT, EZT MÁR NEM RONTATHATOD EL!”

Lélegzetelállító önvallomás. Feltáru az elégius hang, amit eddig nem értettünk. Nagy Kálmán festészetének gyökérzete után áramoljunk fel a koronába, a művek világába.

A *Nyílt levél önmagamhoz* (1990) kifejezi a festő életének ezt a drámáját. Reliefszerű rusztikus gesztusok szinte egy robbanás (szétvált család) emlékéit idézik meg a nézőben. A színek csak rá vannak lehelve a képfelületre. Fehér kézírással írt angol nyelvű sorok a kép alján és tetején. A drámai vallomást absztrakt expresszionista gesztusok közlik a nézővel.

Az *Ablak* (2003) egy színgazdag, mozgalmas kép. Itt a festő nem használ festőkést, amivel a későbbi munkáin gyakran találkozunk. Dinamikus, motorikus festőgesztusokból állítja össze a kompozíciót, amin több átfestett felületet is látunk. A fekvő téglalapforma három függőleges sávra osztott, utalva egy ablaknyílásra, amelyen „bejön” a világ (emlékezzünk a reneszánsz hajnalán Alberti ablakára), és a nyitott ablakszárnyakon visszatükröződik, óhatatlanul Bernáth Aurél *Ablak/Reggel* (1927) című képet juttatva eszünkbe. A kép bal szárnyán volt korábban a Nap, ezt a művész egy világos okker átfestéssel eltakarta, így végül a középső képmezőbe került, meleg nápolyi sárgában.

A *Talán megtalálom, amit keresek az Ablakhoz* hasonló eszköztárral készült festmény, de sokkal dinamikusabb annál. Talán a művész legtöbb feszültséggel teli képe. A hideg–meleg színek kiegyensúlyozottak, azonban a középütt ferde tengelyként odafestett fekete, drámai gesztus uralja a kompozíciót. Két oldalán két nagyobb világoskék folt viszont lecsendesíti ezt a drámát.

A *Santiago álma* (2006) kompozíciós szempontból a művész egyik legizgalmasabb festménye.

A fekvő téglalap balról jobbra tartó átlóján egy sötét bálnamotívumot látunk. Felette a tengert asszociáló kék mező kettős osztatú, míg az alatta lévő színesebb mező kristályszerkezetű. Mindenütt monotípiás mikrostruktúrákat látunk, növényi ornamensekkel, hajtogatott és gyűrt papír lenyomatokkal, és egy emberi lábnyommal. Korniss Dezső játszott így el ezzel az asszociációs kaleidoszkóp-hatással az *Illumináció* (1945) sorozatában. Ezúttal a gesztusok visszafogottak, egyedül a bálna testében spirálozó vonalhalmaz energikus. A *Nyílt levél önmagamhoz* képéhez hasonlóan a színvilág itt is rafináltan választékos és visszafogott. Lilás- és zöldeskékek kevés cinóberrel és narancssal, már-már rózsaszínes krapplakkal kiegyensúlyozva.

A *Red River Valley* (2010) egy kombinált festmény. Egy világossárga fekvő téglalapformába kiterítve, kicsit megdöntve egy kottalap van beragasztva. Ezen tombolnak a festőkéssel, ecsettel felrakott gesztusok, két helyen, egy fehér téglalap és négyzet formában nyugodva meg. A hideg–meleg színek aránya itt is kiegyensúlyozott.

A *Levél Van Gogh-hoz* (2016) festmény nyitja meg a festő fehér korszakát. A fehér a megtisztulás, a megigazulás színe. A négyzetes képforma a rend, a kiegyensúlyozottság, a tökéletesség szimbóluma. Egy sötét, tüzes színű alapot széles spachtli-gesztusokkal fed el, takar el, meg akar válni, el akar szabadulni tőle. Csak egy amorf, légies alak rajzolódik ki a még itt-ott kivillanó alapból. A festőkéssel felhordott fehér rácsos struktúrába a *Nyílt levél önmagamhoz* című műhöz hasonlóan energikus kézírással ír bele. Ezúttal az írás kitölti a teljes képfelületet, kicsit Frey Krisztián Iparterves korszakának képeihez hasonlóan.

A *Requiem* (2016) az életmű egyik csúcspontja. A kép kicsit Josef Albers világát idézi, habár egy szabályos négyzet sincs benne. Van benne viszont egy külső és egy belső szabálytalan négyzetforma. A külső négyzet átfestésekből, visszakaparássokból egy lecsendesített keretet ad a belső négyzetnek, ami trikolórszerűen három vízszintes sávra tagolódik. A felső sáv a *Levél Van Gogh-hoz* képéhez hasonló elfedési, elfeledési folyamatot tükröz, az alsó sávban gyönyörű középkori betűkkel kiírt „REQUIEM” felirat olvasható. A Q-t áthúzó vonalka a felső sávban előhagyott átlós vörös vonallal dialogizál, halványan utalva a halálra. Ezek között sejlik fel a középső fehér sávban egy még kisebb fehér négyzetforma, ami az összes eddigi képelemmel együtt hihetetlen megnyugvást, megbékélést sugall.

Az *Etűd* (2016) egy majdnem vízszintesen kettéosztott képmezőből áll. A felső fekete sáv szűkebb, az alsó szürke mező szélesebb, ebben látunk

egy enyhén perspektivikusan rövidülő klaviatúrát. Szinte várjuk, hogy megszólaljanak a dallamok. A két képmezőt egy vékony vörös vonal választja szét. A fekete sávban tombolnak a fehér gesztusok, szinte fröcsög a festék a felületen, a fehér-fekete kontraszt drámai. Az alsó szürke mezőn sokkal visszafogottabb ez, lágyan elmosódott fehér gesztusok, egy-egy meghagyott pollocki csurgatásnyom ad csak feszültséget ennek a résznek.

A *Hipnózis* (2016) a művész legszuggesztívebb képe, nem véletlenül került a 2019-ben róla megjelent katalógus borítójára. A fekvő téglalap két egyenlő térfélre oszlik, amelyeken összefüggő fekvő, absztrakt motívumot látunk. A fekete háttérből tüzesen izzanak, parázslanak fel a színek, gazdag, részben spontán, részben átgondolt festői faktúrákban. Ez a fajta lelki felfokozottság viszonylag kevés festményen érhető tetten a művész munkásságában.

A *Szürke álm* (2017) egy átfestett kép, egy tudatos előkomponálásnak lehetünk a tanúi. A képcím kicsit váratlan, mivel a képen a kobaltkék dominál. A szürke csak keretmotívumként veszi körbe ezt a téglalap alakú kék mezőt. Egy vékony fekete línea választja el őket egymástól. A világoskék tulajdonképpen ráfestett szín a korábban előkészített képalapra. A kép középpontja felett egy ferde hosszúságú téglalap kihagyásaiban részben előtűnnek a korábbi festmény színei. Részben utólagosan van ráfestve néhány színeses (fehér, fekete, sárga) téglalap. A vörös szín három ponton tűnik fel, egymást keresve.

A *Patchwork* (2017) Nagy Kálmán legemblematisabb műve. Tökéletes harmóniát ad. Ezúttal a fehér a domináns szín. Az alapszínek közül a sárga légiesen áttetsző, míg a kék és vörös teljes intenzitású. Kicsi és nagy négyzetek, fekvő és álló téglalapok sajátos konstellációja a festmény. Valahol Mondriannak állít emléket, csak sokkal lágyabb, költőibb annál.

A *Levél Van Gogh-hoz II.* (2018) láthatóan szintén egy átfestett kép. Malevics *Fekete* (1913) és *Fehér négyzetét* (1918) idézi meg. Egy világosszürke keretben látunk egy fehér négyzetet, oldottan, nem éles vonallal elválasztva egymástól. Az alap (a művész egy régi képe) festőkéssel szabályosan „szökött” struktúrát mutat. A bal felső harmadban egy napkorongmotívum látható. Ezt a felületet festette le szisztematikusan a művész, majd a fehér réteg száradása után egy 1982-es keltezésű levél részletét írja fel rá ceruzával, ismét csak a képfelületet teljesen kitöltve.

A *Levél II.* (2018) ismét Albers festészetére reflektál, és ismét kerüli az éles, határozott négyzetes formákat. Az alap ezúttal is egy Mondriant idéző

képkonstrukció, álló és fekvő kék téglalapokból. A fehér lazúros átfestés miatt ebből nagyon kevés látszik. A kép közepén egy újabb, immár fedő fehér négyzetes ráfestés, de a négyzet közepén egyedül feltárul az első alapréteg. Ezúttal is ceruzával írt szöveg tölti ki szinte az egész képmezőt.

A *Hóolvasás* (2018) az előző képekhez hasonlóan szintén négyzetes formátumú. A fehér elfedési, eltakarási folyamat is ugyanaz. Visszakapart, majd újra átfestett fehér felületeket látunk. Itt-ott elővillan keskeny csíkokban egy kis cinóber sárga és vörös, valamint narancs, de két kis háromszög formájú vörös folt utólagos felfestés. Ugyanez áll a fekete hiányos foltokból kirajzolódó fekete téglalapokra is. A kép „köldöke”, elcsúsztatott középpontja, nyugvópontja egy kis álló világos kobaltkék téglalap. A gazdag faktúrájú fehér felület alól kivillanó pár szín valóban a hóolvasás vizuális élményét idézi meg.

A *Sailing at Night* (2018) egy fekvő téglalap, világosszürke keretmotívummal, ami egy oldott fekete vonallal van elválasztva a fehér színű középésztről. Ebben történik a „cselekmény”, egy éjjeli vitorlázás emlékének megidézése. A mező alsó felében álló és fekvő, szürke és fekete téglalapok konstrukciója, egy-egy amorf formájú gesztussal feloldva. A felső, világosan hagyott részben feltűnik egy horizont, ez és a mindkét képmezőt lazúrosan átszövő világoskék áttűnések utalnak a vízfelületre. Maga a vitorla vagy vitorlás nem jelenik meg sehol, ezt helyettesíti a világos felső mezőbe írt angol nyelvű szöveg okker sötét blokkbetűkkel.

A *Navigare* (2019) és a *Csend* (2019) egymás ikertestvérei. Minkét festmény fekvő formátumú, és mindkettő két-két mezőre osztott, egy feketére és egy szürkésfehérre. Mindkettőn egy világoskék vékony sáv a választóvonal. A *Navigare* vízszintes tagolású, és emiatt egyértelműen tájképi emlékeket (ismét vízfelületet) ébreszt a nézőben. A világoskék línea a távoli horizontra, a túlsó partra utal (a klaszszikus levegő- és színperspektíva következtében), míg a felfele fokozatosan szürkülő képfelületen néhány enyhén sárgás pontocskával az ég rajzolódik ki, a világmindenség egyszerű és frappáns megjelenítése. Ezen a fehéren, ezüstösen csillogó felületen néhány íves bekarcolást is látunk, amelyek néhol keresztezik egymást, ami a létezés titkos óraművére utal.

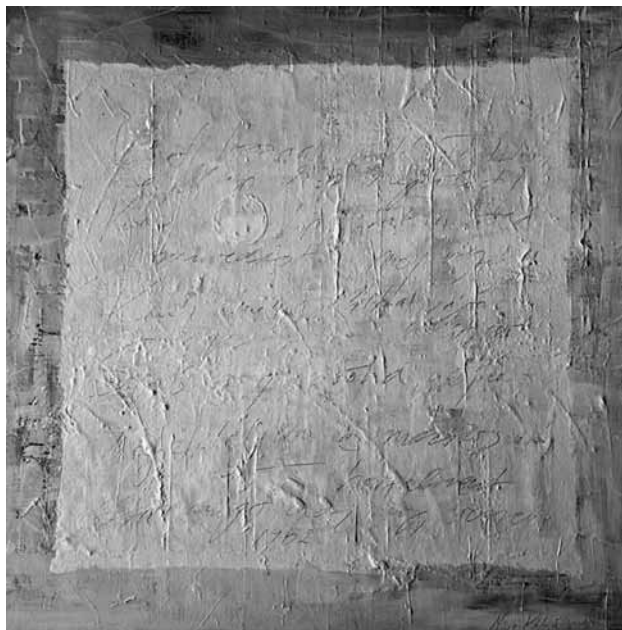
A *Csend* is egy ilyen metafizikus alkotás. Az előzőnél talán filozofikusabb, mivel a függőleges tagolás egyértelműen a fogalmi megközelítésre utal. Robert Sarah bíboros a *Csönd ereje* című műve a kép szöveges megfelelője. A képen nem tudjuk eldönteni, hogy a fekete vagy a világosszürke jelenti

az abszolút csendet. Mindenesetre a feketének van olyan ereje, mint amire Sarah bíboros könyve utal. A világoskék sáv ezt a két felet választja el egymástól, nagyjából 1:5 arányban. Az egyötödnyi fekete sáv érintkezésénél, a kék határvonalnál előtűnik egy tűnyi kis vörös csík, ami a csend bármikori megszűnésére utal. És akkor oda a béke, a megnyugvás, akár vége a világnak.

A *Feszültség* (2020) egy lakonikusan tömör kép. Egy korábbi festett alap fekete és fehér átfestésekkel drámai kontrasztra bontja szét a felületet. Ecset- és festőkésnyomok mindenütt. A korábbi képből baloldalt néhány vékony vörös sáv tűnik elő, és egy helyütt egy világoskék mezőben egy izzó napkorong maradványa.

Hamvas Béla használta a festményre a „meditációs objektum” kifejezést. Ez tökéletesen ráillik Nagy Kálmán munkáira is, hisz meg kell állnunk előttük, és el kell tűnődnünk a látottakon. Gondolatokat, érzéseket indítanak el bennünk, és azt vesszük észre magunkon, hogy keressük mindennek a titkát. Azonban sokkal célravezetőbb egyszerűen a festmények hatása alatt maradni, hagyni, hogy belénk ivódjanak, hogy életre keljenek bennünk. Így érik el céljukat, teljesítik be küldetésüket, és egyben megerősítik a művészt is küldetésében, kiválasztott, megjelölt hivatásában.

NAGY KÁLMÁN, Levél II., 2018,
vegyes technika, 80x80 cm

NAGY KÁLMÁN, Hóolvadás, 2018,
vegyes technika, 80x75 cm (részlet)

NAGY KÁLMÁN, Mistral, 2020,
olaj, farost, 80x80 cm

NAGY KÁLMÁN, Navigare, 2019,
olaj, farost, 80x80 cm

DOBRI IMRE (1979) Visegrád

DOBRI IMRE

Gróh Gáspár:
Irodalmi hullámlovaglás

Nap, 2021

A kritikai műfajoknak lenne elvileg – többek között – egy olyan szerepe is az irodalmi közéletben az adott műbírálaton túl, hogy a művek értékelő bemutatásával elindítsanak egy élő diskurzust valamely további kontextus megnyitásával. Mégis ritka alkalom, hogy bármely kritikai írás, amely egyenes és nyílt vitába száll tárgyának állításaival, nemcsak részletekbe menő alaposágával válik meggyőzővé, hanem határozott értelmezői nézőpontjából fakadó kérdéseinek súlyával egy szellemileg izgalmas és legfőképpen fontos vita lehetőségét mutatja fel. Gróh Gáspár hosszabb lélegzetű, tanulmánnyá bővült írásainak újabb gyűjteménye ilyen példaértékű kötet, amelyben következetes elemzései és bírálati során lépésről lépésre érvényesíti vállalt és megalapozott értékszemléletét.

A kritika, ha visszhangtalan marad is, mindig megfogalmaz valamit a megszólaltatott alkotások megjelenési idejének olvasási módjairól, ízléséről és ítéleteiről, a kortársi befogadás pillanatáról, és ennyiben nem csak a jelennek szól. Hiszen sokféle megközelítés, értelmezés létezhet, más és más hangsúlyokkal, ahogy nagyjából évtizedente kerül hol elő-, hol háttérbe a mű autonómiája vagy heteronómiája, világra való vonatkozásai vagy annak tagadása, mégis kikerülhetetlen marad, hogy a kritika mint íródo olvasás a megszólítás és a párbeszéd elsődleges irodalmi műfaja legyen a maga sokszínűségében. Az *Irodalmi hullámlovaglás. Ragyogástól féknyúzig* írásaiban pedig egy olyan tiszteletteljes kíváncsiság kap hangot, amely nem ítél, hanem kérdések sorával valódi dialógusba lép a szövegekkel.

Pedig ahogy Gróh Gáspár e kötet nyitó tanulmányában megjegyzi, „kritikusnak lenni eleve súlyos kockázat”. Ugyanerre a gondolatra reflektálva később azonban hozzáteszi, hogy „mégis valami irracionális reménykedés él bennünk, hogy ha egymást nem is, de megértjük ezt az irodalmi világot, hiszen kritikát írni necesse est...” A kritikai hozzáállás létkérdés tehát számára, és ezzel kockázatának vállalása nem lehet kérdéses – főként, hogy létünket önmagában kritikai természetűnek tételezi, éppen azért, mivel létezésénél fogva minden „hozzájárul a teremtés folyamatának teljesebbé tételéhez, a világ tökéletesítéséhez”. Ezzel nemcsak kiemeli

az értékelő műfajokat az éppen aktuális irodalmi divatirányzatok csábítása és a kérészéletű (bár sokszor annál mélyebb sebeket okozó) közéleti elfogultságok alól, hanem egy alapvető morális igényt is megfogalmaz, amelynek bár van előzménye a kritikatörténetben, mégis ritkán érvényesülhetett maradandóan. Schöpflin Aladár már 1925-ben így írt a Nyugatban a kritikáról gondolkodva: „a mi egész közéletünkől és irodalmunkból hiányzik a becsületes ellenvélemény és az őszinteség tisztelete”. És ugyanitt megfogalmazta a kritikaírás alapfelteletét: „abban bizonyára mind megegyezünk, hogy csak a becsületes és őszinte kritikának van értéke és értelme”. Ezek a mondatok az azóta eltelt majd száz év során semmit sem veszítettek érvényességükből. Gróh Gáspár íásaiban viszont pontosan a Schöpflin által megfogalmazott tárgyilagosság, a tiszteletet ébresztő, értékszemléletét nyíltan vállaló őszinteség, a semmi esetre sem semleges, de minden kérdésével előítélet-mentes hozzáállás tükröződik.

Az utóbbi években sorra jelentek meg kritika- és esszégyűjteményei a Nap Kiadó Magyar esszék sorozatában (legutóbb 2020-ban *Két bagoly* címmel publikált rövidebb „tűnődései”), tavaly pedig Szabó Dezsőről írt monográfiáját vehettük kézbe (amelyről a Kortárs 2021. szeptemberi számában olvashattak recenziót Monostori Imre tollából). Legújabb kötete egy személyes irodalomtörténeti visszatekintés mellett csupán négy, fele-fele részben a Magyar Szemlében, illetve a Kortársban publikált szöveget tartalmaz, azonban ez a néhány írás kiváló példája az értékezői igényességnek és a kritikai műfajok változatosságának.

A kötetnyitó írás egy konferencia-előadás szerkesztett változata, amely részben személyes ars poetica, részben a rendszerváltás utáni kritika történeti áttekintése. Annak története, hogyan szakított ketté oly rövid idő alatt a napi politikától megfertőződött irodalmi élet, és ezzel hogyan lehetetlenült el bármilyen kölcsönös megértési igénnyel felépő párbeszéd. Látéletének mélységét a történeti távlat adja, Kölcseytől Babitsón és Szabó Dezsőn át Niels Bohrig megidézve a kritikus lét nemzedékeken átöröklődő problémafelvetéseit.

Nádas Péter *Világló részletek* című, 2017-ben megjelent memoárregényéről írt, a jelen kötetben is 124 oldal terjedelmű „szélgjegyzeteiben”, a klasszikus műbírálat határait szétfeszítve, vizsgálatának rendkívüli elmélyültségével tanulmánnyá bővíti gondolatmenetét. Az eredetileg a Magyar Szemle 2018 végi, 2019 eleji lapszámaiban folytatólagosan publikált dolgozat részletgazdag tisztelgés a tárgyalt mű iránt, egyben múltértékelésének határozott kritikája. Ugyan csak egyetlen, de annál fontosabb szempontot emel ki Nádas könyvéből, azonban ez annál nagyobb jelentőséggel bír, hiszen a *Világló részletek* nemcsak személyes memoár, hanem a közös nemzeti múltunk megértésére is vállalkozik a család- és párttörténeti visszatekintésen keresztül.

Az ebben a tanulmányban szintén hivatkozott Radnóti Sándor ugyancsak kiemelte Nádas-kritikájában, hogy a mű milyen Kádár-kori gondolkodási sémákat idéz, és egyfajta „költői igazságszolgáltatásként” értelmezte a kommunizmus hazugságai közt vergődő, azonban azok közül kiszabadulni nem tudó sorsok regénybeli megjelenítését. Gróh Gáspár azonban rámutat, hogy Nádas Péter múltértelmezésében mennyire hangsúlyos ez az apológiába hajló elfogultság, ami erős koherenzavart okoz a könyv világán belül, és nemcsak belső ellentmondásokhoz, hanem kitűzött objektivitásának elvesztéséhez is vezet. A memoár-regény ilyenfajta egyensúlytalansága és némely ténybeli tévedései (amelyeket Gróh sűrű hivatkozásokkal sorra cáfol), valamint olykor elhamarkodott ítéleteiben elnagyolt általánosításai nemcsak az elbeszélés hitelét ássák alá, hanem igencsak sokat elmondanak a 21. század közvetlenül örökségül kapott múltképeinek hamis berögződöttségeiről, amelyeket a korábbi marxista-szocialista történetírás és emlékezetpolitika ily sikeresen plántált évtizedeken keresztül, olyannyira, hogy harminc évvel a rendszerváltás után is kigyomláhatatlannak tetszenek közös emlékezetünkben.

Gróh Gáspár mondataiból folyamatosan kiviláglik a kritika tárgyának előítéletektől mentes tisztelete: „csakis a kivételes teljesítménynek kijáró elismeréssel vitathatjuk művében azt, ami vitatható”, írja Nádas-esszéjében, és méltatva teszi hozzá, hogy „a következetes igazságkeresés, a gondolkodás kifinomult árnyaltsága olyan érték, ami felülírja a magyar történelemmel vagy a jelennel kapcsolatos közéleti (ideológiai, politikai) megnyilvánulásokat”. Amennyiben a hazai szellemi életben lenne

egészséges párbeszéd, nyitottság és vitakészség, Gróh történelmi és szellemtörténeti meglátásai vitaindítóként minden bizonnyal egy fontos diskurzus alapjait is képezhetnék. Így azonban csak sokkal szembetűnőbb, hogy az ő írásaiban magától értődően alapvető tisztelet milyen mértékben kopott ki a valamikor kulturálisnak nevezett életünkből.

Szilágyi István regényeiről közölt kritikái más műfajt képviselnek: laudációvá emelt olvasónaplók. Ezekben a szövegekben az irodalmi élvezetből táplálkozó kritikusi örömmel ad hangot, megvallva lelkesedését is az író művei iránt, hisz ahogy írja: „minden olvasó nagy ajándéka, hogy elfogult lehet”. Elemzéseiben sorra veszi a *Katlanváros* kötetben megjelent alkalmi írások gazdagságát és a *Messze túl a láthatáron* című regény gondolati és műfaji rétegzettségét, ahogy a fejezetek „együtt rajzolják fel ennek a valószínűtlenül valóságos szövevénynek érzékletes és érzékeny túli rendjét”. E két ajánlója meghívás az olvasásra, vallomás arról, hogyan válik ünneppé egy szeretett nagy író új könyvének kézbevétele.

Beke Albert Illyés-monográfiájával kapcsolatban viszont felmutatja, hogy az objektivitást és a szakszerűséget nélkülöző, előítéletekre és hallomásokra épülő érvelés nem lehet vitaképes. Ebben az írásában egyszerre ötvöződik a cáfolat (Beke állításainak tényyszerű helyreigazítása, a valótlanságok, csúsztatások bírálata) és Illyés Gyula apológiája Beke támadásaival szemben. Kritikája éppen arról győz meg, hogy rossz művet ne olvassunk, de legfőképpen ne vegyünk komolyan, hiszen annak indulatokkal átszótt gondolatmenetekből táplálkozó állításai nem állják ki a hitelesség próbáját. A kritikusi tisztelet azonban itt is következetes, egyrészt a hamisan vádolt áldozat, azaz Illyés iránt, de legfőképpen a történeti és irodalomtörténeti tények konzekvens számonkérésében.

Egyedül a kötet címével vagyok némileg zavarban. Értem a kiadó bizonyára megfontolt (és reméljük, minél sikeresebb) marketingszempontjait, hogy játékos és hangzatos címekekkel próbálja megragadni az érdeklődők figyelmét, azonban a „hullámlóvágás” könnyed szórakozást ígérő jelensége talán mégis kissé felszínesnek tűnhet a könyv gondolati mélységével szemben. Az alcímben szereplő „féknyúz” fogalmában is értem a szenzációhajhász koholmányoknak szóló iróniát, de maga a szó meszterkeltségénél fogva mégis éppen elfedi a lényegét, hogy néven nevezzük a hazugságot. Üsse kő, mond-

hatnánk, ha csak egy új olvasót nyer meg ezekkel a hívószavakkal magának, már megérte a próbálkozás, és ez cseppet sem von le a kötet érdemeiből, amelyek számosak.

Ez a pár írás változatosságában is ugyanazokat az értékeket képviseli. Meghatározónak érzem Gróh Gáspár gondolatmeneteiben azt a meggyőződést, hogy személyes dolgunk van a művekben megfogalmazódó múlttapasztalatokkal, hiszen mindez a folyamatosan újragondolt és újratemtett közös múltunk szerves része. Ezért is szembe-sítheti kértelhetetlenül eme írások állításait megalapozott és valóban tekintélyes történeti tudásával.

val. Az olvasói viszony szerint ugyanis olyan résztvevő közösség, ahol a szöveg nemcsak megszólít, hanem amennyiben méltó rá, legfőképpen igazságot kereső párbeszédre sarkall. Amennyiben pedig méltatlan a párbeszédre, a cáfolat éppoly fontos és el nem mulasztható kötelesség.

Sokan és sokszor elmondták már, „a kritikának nincs becsülete” ezen a tájon. Ha a műfaj megbecsültsége örökkön kérdéses marad is, Gróh Gáspár írásai külön-külön bizonyítják, hogy van viszont minden ízében becsületos kritika kortárs irodalmunkban. És ez önmagában is megsüvegezendő.

MAYER ERZSÉBET

Szokolczay Lajos: A táj lélekarca

Napkút, 2021

„Az összetört világ darabjaiban is ott fészkel valaminő mindenségvágy”

Szokolczay Lajos

Szokolczay Lajos számára elérkezett a betakarítás és a számvetési időszaka. A művészetek, a kultúra világában megélt roppant gazdag és hatékony életének dokumentumát kapja kézbe az olvasó az ezeroldalas, több mint háromszáz alkotó munkásságát érintő gyűjteményes könyvében, amely a 2014–2020 között elmondott vagy írt esszéit tartalmazza.

A gyűjteményes adattár *A táj lélekarca* címet kapta, ami utalás arra, hogy a szerző számára egy-egy életmű bemutatásánál, értékelésénél nagyon fontos az alkotó, a mindenkor ember belső világának megértése, mint ahogy az alkotás jelrendszereinek, az anyag átszellemítésének pontos ismerete is. Nem elhanyagolható törekvés! Ehhez a bensőségességhez valóban kellő kifejezőeszköz az esszé, ami Babits veretes megfogalmazásában nem az író személyes, ad hoc jellegű észrevételeinek csapongó közlése, hanem a megszólaló személy által képviselt meggyőződés érvényesítése az elemző, értelmező munkákban. A személyes és a személyiség vállalása bátor kulturális magatartás, mint ahogy a konkrét élet, a konkrét életmű, a konkrét alkotás megértésére irányuló törekvés is. Szokolczay Lajos

esetében mindez a nemzeti, a természeti, az emberi értékeket, az etikus alkotói élethez való ragaszkodást jelenti. Tisztában van azzal, hogy olyan korban élünk, ahol a megélt múlt vállalása, a transzszilván küldetés megélése nem mindig jár elismerő vállvetéssel, s azt is tudja, hogy oly korban élünk, ahol a főváros és a vidék, a nemzeti és a globális művi módon gerjesztett feszültségei közé szorítva vergődünk, s ahol a civilizáció gödreiben bukducso-lunk. Nem véletlen, hogy a Szokolczay által leggyakrabban és leghangsúlyosabban használt szó az „organikus lét” és a hozzákapcsolódó életérzés. Írásaiban a foszló világunkban ennek nyomait, vágyát, lehetőségeit kutatja. Elfogadó, megértő, támogató szavai mellett a kritikai hangja szolid és visszafogott, inkább kiszólásokkal fejezi ki nemtetszését, például akkor, ha úgy érzi, valakit méltatlanul mellőznek, indokolatlanul szorítják ki a művészetek világából. S néha olyan kijelentést is tesz, mint például az '56-os áldozatok kapcsán, hogy míg az áldozatok szenvednek, a gyilkosok továbbra is kedvezményezettek.

Szokolczay íráskészsége, kifejezőereje, könnyed tollvezetése irigylésre méltó. Árnyalt, finom

szövetű szövegei megkönnyítik a befogadó számára a megértés munkáját. Ha ars poeticájában a szerves kohézió, a személyiség felmutatása s az egészsé válás felé törekvő élet a példa, akkor érthető módon ellenérzéssel viszonyul azokhoz a művészekhez, akik nem képesek kivonni magukat a tetszetős irányzatok hatása alól, vagy gáttalanul alárendelik munkájukat a megrendelő kiszolgálásának, s teljesítményükben az anyag és a szellem között nincs teljes lefedés. Elvárja az alkotóktól, hogy a világ önállósuló darabjai és foszlányai helyett azok harmóniába illesztése legyen a művész fő törekvése még akkor is, ha a klasszikusnak, hagyományosnak számító figuratív ábrázolás helyett valamelyik avantgárd irányzat ösvényén halad a művész. Arra irányul figyelme, hogy a művekben az organikus és a konstruált, a fennkölt és a groteszk miként tud szellemivé válni, s hogy a korszakok összekapcsolása, a műfajkeverékek, a technikai határtalanság milyen emberit teremt. Innét érthető a mottóban olvasható meggyőződése.

Azok a művészek, akik nem tévesztik szem elől a teljességet, és hajtja őket a kiegészülési vágyás, szükségképpen leáznak az európai egyetemes kultúra szellemi gyökereihez, s támpontokat az ókori görög mitológiában, a bibliai tanításokban, a nemzeti múltban találnak, s onnét veszik az erőt, a megavalósítás módszereit is, hogy azokat átlényegtetve aktuálisan személyes világgá formálják.

Az egyetemes magyarság képviselője fényes bizonyítékot nyer Szokolczay Lajos könyvében. Nemcsak az országon belüliek, hanem a határon túliai is, nemcsak a fővárosiak, hanem a vidékiek is, sőt, a távolabbi tájakra vetődöttek is kellő figyelmet kapnak. Az alkotásokon képviselt és megjelentetett témák közül különösen hangsúlyosak a tér és az idő tartalmi, a végtelen és a véges közé szorult ember gyötrelmei, az elmúlás mintázatai. A műveken erős az önkép keresése, az önkifejezés utáni erős vágy. A szakralitás gazdagságából a krisztusi sors, a kereszténység szimbolikája válik dominánssá, a magyar szentek közül Szent Erzsébet alakja változatlan tiszteletnek örvend. A népballadák eleven világgá formálódnak a képeken, Kőműves Kelemenné sorsa időtlen. Szokolczay elismerően szól a magyar paraszti múlt tárgyi világának, szokásainak előtérbe állításáról s az egykori élet mozzanatainak megörökítéséről. A tanulmánykötetben kiemelt motívumok közül hangsúlyozottá válik a lépcső, kapu (csak általa juthatunk

az Atyához), a fa mint az organikus lét legteljesebb jele, mint a menny és a föld közötti kapcsolat kifejezése. A golgotai gyötrelmek megidézése egyszerre vall a személyes sors nehézségeiről, a teremtő tevékenységgel együtt járó áldozathozatalról. Szokolczay Lajos elemzéseiben nem az önmagában vett téma az izgalmas, hanem annak feltárása, hogy az egyetemes és a magyar emlékezet miként tehető személyes élménnyé, s milyen alkotói módszerekkel válik kifejezhetővé, továbbá hogy az említett alkotó mennyire rendelkezik ehhez megfelelő kompetenciákkal.

Szokolczay Lajos szervességet középpontba helyező gondolkodásmódjában megtisztelő hely jut a szellemi elődöknek. A befolyást gyakorlók között ott találjuk Kondor Béla, Nagy László, Bartók Béla nevét, s az olyan jelentős alkotókörök, iskolák emlékét, mint Nagybánya, Gödöllő, Szentendre. A pokoljáró Dante szelleme többször is megjelenik, mint ahogy a mitológiából Orpheusz alakja.

A nagy létszámú alkotók méltatásából következik, hogy az érdeklődő olvasó a népszerű műfajok – festészet, grafika – mellett olyan műfajokkal is találkozhat, mint a fémművesség, elektrográfia, kollázs, linó, patchwork, tasiszta motívumok, s olyan ritkaságok művelői is feltűnnek, mint a post mail art, a dokumentumfotó (Haris László '56-os fotói). Külön öröm a kerámia- és a textilművészet, a könyvillusztrációk művelőiről olvasni. A művész-könyvek, katalógusok ismertetésénél külön figyelmet kap Marosvölgyi Gábor Gulácsy Lajos-könyve. Az elismerés annak szól, hogy Marosvölgyi a mű és korszak, valóság és esztétikum, technika és kifejezőerő bonyolult viszonyában láttatja Gulácsy életművét, s elemzésében a magyar és a nemzetközi művészettörténet motívumaival kapcsolja össze a Gulácsy-motívumokat. Kitűnő érzékkel fejt fel az álmok állapotának képi titkait, mintegy a börtönben vergődő személyiség kiszabadulási és megsokszorosító lehetőségét.

Szokolczay Lajos nagy szeretettel beszél Lázár Ervin könyveiről, illetve azok illusztrálásáról. Olyan mélyen érinti az író világa, hogy idéz is tőle: a lehulló csillagokat visszaszegelő nagypapa történetét. A súlyos és fajsúlyos könyv elolvasása után meggyőződéssel állítom, hogy a magyar művészet csillagos égboltjának gondnoka maga Szokolczay Lajos. Biztosak lehetünk abban, hogy nagy szakértelemmel ügyeli a ragyogását, mint ahogy abban is, hogy a lehullott műveket gondosan összegyűjti, és visszahelyezi az égboltra.

PAPP MÁTÉ (1987) Kecskemét

PAPP MÁTÉ

Fenyvesi Orsolya: A látvány – Kommentárok meg nem írt versekhez

Scolar, 2018

„...csak a látvány az, amit tudásként birtokolhatunk” (Keresztury Tibor) – ez a mottó egy Győrfy Ákos-kötet (*Akutagava noteszéből*) ajánlószövegéből származik, amelyben a szerző új minőség születéséről – amely megjegyzése szerint nagyon ritkán fordul elő napjaink költészetben – ír megindultan a vonatkozó verseskönyv kapcsán. Fenyvesi Orsolya első publikált szövegei (amelyeknek gyűjteményes anyaga *Tükrök állatai* címmel jelent meg 2013-ban) hasonló hatással voltak rám mint kezdő kritikusra. Ezen túlmenően az elmúlt tíz évben olvasott, recenzált, üdvözölt vagy kritika alá vont pályakezdők közül elvétve akadtak olyanok, akik minőségi ugráskísérletek után sorra vették az akadályokat a kortárs költői köznyelv mind fokozottabb közegellenállásával, semlegesítő hatásmechanizmusaival szemben.

Fenyvesi Orsolya korántsem idomuló írói alkata látszólag nem volt kitéve annak a szövegszerűen is kimutatható, legkevésbé konfrontálódó, sőt kifejezetten konform alapattitűdnek, amelynek önkéntelenül mintakövető gesztusrendszere sokszor – az individuum és/vagy az identitáskényszer, esetleg a self-made üzemmód különböző alakváltozataiban – olyan valóságérzékelési világtalanságról ad tanúbizonyságot, amihez (nemcsak esztétikai, hanem mentális) hozzáférésünk sem lehet. Az ily módon kisajátított – tulajdonképpen a közösségi kontextust mint olyat teljességgel nélkülöző – költői szegletek között a második Fenyvesi-kötet (*Ostrom*, 2015) mintha egyfajta szigetként lebegett volna. Sajnos viszonylag súlytalanul: már nem a *Tükrök állatai* kivételes képzettársításokban gazdag vizuális vibrálásának organizáló erejével, hanem az egoromboló „énkörnyékezés” óhatatlanul (?) és elnagyoltan magánmitikussá/enigmatikussá váló – szintén kevésbé hozzáférhető – zárványszerűségében.

Ehhez képest a 2018-as, *A látvány / Kommentárok meg nem írt versekhez* című harmadik kötet mer újra kicsinek (legalábbis kevésbé „nagyravágónak”) tűnni. Elsősorban nem a versbe sűrített mikrouniverzumok távlataira szegeződik a tekin-

tet: a szerző különművek mutatkozó, széttartó stilisztikai kavargású íráskezdeményeket ereszt össze – mégpedig részben abban a fentebb már körülírt, szinte antigravitációs térben, amelynek közegellenállása nem valamiféle kozmikus (t)örvényszerűség fajsúlyosságával, hanem éppen a súlytalanság tonnáival nehezedik ránk. „az aszteroida-hiszi odáig fajult hogy / toporzékolva új életóceánt sirtunk magunknak / maszatos tükrét eljövendő civilizációnak / amibe pillantva meggyőzhetjük magunkat arcunk / jelentéktelenségéről”. A jelentéktelenség (a Pilinszky által hangsúlyozott *jelenlétesztés* aktuális felhangjaként) kulcsszó is lehet e versek megközelítéséhez, hiszen a Fenyvesi-féle alkotói arcképzés valóság-tükröző effektusai leginkább a jelentőségutajdonítás jegyében érvényesülhetnek. De van-e lüktető, táguló tér és bennfoglalt, teremtő idő minderre? „...magát az időt is mint térbeli kiterjedést szemlélem – próbálom szemlélni? (Meg kell értenem. Kimondom: idő, és lábam körül koncentrikus körökben, csillagíránt terjed az anyag, és hamarosan egy tájképben állok. Megnyugszom, képzeletben.) Egy verset nem lehet megmutatni, verssel nem lehet megmutatkozni, de talán fel lehet használni a szavakat helyzetem körülírására...” (Vö. „Felveszem a belátható tér görbületeinek / alakját, minden apró rést és üreget / kitöltök, ne maradjon olyan hely, / amely nem azonos velem. *Ne látszódjak ki.* / Néhány mozdulat még, és véglegesen / elhelyezkedem.” – Győrfy Ákos: *Tiszta szerkezet*)

A két oldalra osztott, párhuzamosan futó, akár különálló narratívában is kezelhető, egymásra vetített szövegegységek közti űr sosem töltődik ki maradéktalanul, vagyis a szintéziskísérlet (?) bizonyos szempontból nem mutat fel tiszta szerkezetet; ezzel együtt az olvasó számos ponton azt is észlelheti, hogy érdemi párbeszédbe sem lép egymással az adott oldalpár. Holott a lírai látványvilággal felől sorjázó részelemeinek, valamint a hozzájuk rendelt, *meg nem írt versekhez* készített esszéisztikus kommentároknak van még egy elvülhetetlenül fontos komplementer komponen-

sük: az olvasó – írhatnánk frázisszerűen, ugye, de ennél talán absztraktabb, legalábbis rejtekezőbb összetevőről van szó. „Hiszek valakiben, akinek társszerzője vagyok” – írja a költő, úgy tűnik, különösebb előzmény nélkül, miután saját történetének mibenlétéről értekezett. („Egész életemben folyamatosan csak írhatnék. De akkor nem lenne történetem. Ez lenne a nem írás lényege, hogy valami történjen? És a történet tagadása az írás maga?”) A befogadó társszerzősége természetesen valamilyen szinten az összes irodalmi szöveg esetében fennáll, függetlenül interpretációs szándékainktól. Jelen esetben azonban olyan mértékű hézagkitöltő szerep ruházódik az olvasóra, amely-nél fogva rendkívül nehéz valamiféle objektív esztétikai szűrőn keresztül szemlélni/láttatni a bennfoglaltakat.

„És mert egy képen ugyanabból az anyagból van minden, tőlem egészen független formákkal együtt jöttem létre, újra és újra a szakadó időben.” S hogy – ismét mottónkra utalva – milyen látvány (avagy formátlanság) tárul elénk e kötetre szakított időnkben, illetve miféle tudás birtokosai lehetünk a költői kommentárok láthatatlan áttűnéseit érzékelve (azaz a „meg nem írt versek” elképzelése közben), az mindenekelőtt saját történetvezetésünkön múlhat. „Az álmainkban látottakat mind látnunk kellett más formában a valóságban. A verseket, melyeket álomban látok magam előtt a papíron, leolvashatom az éjszakai ragadozók szájáról. És biztosan létezik a világban olyan tárgy vagy, esetemben, légköri je-

lenség, melynek láttán valaki, aki nem ismer engem, álmodni fog rólam.” Ha az eddigiekben keltett koncentrikus körök (úgy mint közösségi-köznelvi közeg, a költészet esztétikai-mentális hozzáférési lehetőségei, a jelentéktelenség légüres terének súlytalansági állapota, a befogadási készség rejtekező összetevői, hézagkitöltő potenciálja) centrumában – megannyi ismeretlen keresztezésű kímérával, ama tátogó éjszakai ragadozókkal körülvéve – kezdjük álomfejtésünket, minden bizonnyal egy szempillantás alatt felfalatunk. Mi volna, ha, úgymond, kívülről közelítenénk? „Mintha egy szigetre emlékeznék. Csakhogy most elképzelhetetlennek tűnik, hogy valaha óceán – vagy víz – volt

körülötte. A képzeletnek nem feltétlenül kell dúsitania a vizet. A képzelet az elszigeteltség álmával épp magát a szigetet dústítja élőlényekkel – akiknek majd saját történeteik lesznek.” Együtt álmodni tehát *A látvány...* anyagával nem mást jelenthet, mint lakatlanságunk fokozatos benépesítését; saját jelentősségteljes(?) képünkre és hasonlatosságunkra formálva mindazt, amit éppen néven nevezünk. „Kamaszkoromban volt erre egy szavam: villanás. [...] Minden észlelés és érzék legmélyén, a semmiben ott van egy kép, amit meg kell kísérelni leírni vagy szavakkal érzékeltetni. Szeretnék úgy írni, hogy az élet eseményeit és hordozóit, a percek, a létezőket áttetszővé teszem, mint egy üveg, és ezeket az üvegeket egymás mögé helyezem, átnézek mindegyiken egyszerre, és le tudom írni, mit látok.”

Ha kritikai kommentárral kéne ellátni Fenyvesi Orsolya meg nem írt verseit (és helyettük papírra vetett lírai szövegkezdeményeit, esszéisztikus fragmentumait), tulajdonképpen ugyanazt a személyes elfogódottságot jelölném meg a kötetkom-

pozíció legfőbb kerékkötőjeként, mint amit a könyv „társszerzőjeként” már egyáltalán nem szerzői túlkapásként vagy a közössé avatott költői tér szertelen kisajátításaként értékelnék, hanem az esetleges, képzeletbeli kollaboráció egyik zálogaként – mintegy áttetsző adományként. Egymás mögé helyezve azokat a bizonyos üveglapokat, végül mintha mégiscsak természetlen homályban maradna *a kép...* „Hogy történhetett? A nevenem szólítottak. Megérintettek, és

origóvá tettek. Mintha élelmet, gyűjtögetni kezdem a formákat, színeket. Fényt törtem magamnak. Majd felfegyverkeztem a szavakkal, és falakat beszéltem magam köré, mert hamar kedvet kaptam én is a dolgok megnevezéséhez. Írtam a nyelvemmel. Mire emlékezni kezdem, már túl késő volt: a világ kívül rekedt.” Helyzetünk körülírása talán megtörtént, csak a koordináták maradtak változékonyak: most épp *köd van, semmit se látni... ez az idő kihamvad* – ahogy a (társ)szerző is írja. Közös történetünket talán megtoldhatjuk még azzal, hogy jelentőséget tulajdonítunk egyetlen birtokolható tudásunknak: elmosódó arcvonásaink helyén az (...) [villanás] látványának.

STURM LÁSZLÓ (1967) Budapest

STURM LÁSZLÓ

Nagy Gábor: Hosszú záridő

Hitel Könyvműhely, 2021

Nagy Gábor Körmenden született, és – mint a *Hosszú záridő*ből megtudhatjuk – gyerekként bátyjával a nyári szünidőket apai nagyszüleinél, egy Vas megyei faluban töltötte. A nagyszülőkről korábban már írt ciklusnyi verset. Ezúttal egy egész kötet erejéig újra hozzájuk és a gyerekkorba talál vissza.

Érdekes lenne egyszer az ilyen irodalmi viszszatalálásokra bővebben kitérni, mert – hogy korábbra ne menjünk hátra – ez az elmúlt évtizedek egyik határozottan kirajzolódó vonulata. A jövőfirtató kiútkeresés éppúgy benne van, mint a paraszti élet zavart önfelszámolódásának és kíméletlen felszámolásának emlékezete. Korábban még a hagyományos világba beleszületett, majd abból kiszakadt „első generációs értelmiségiek” témája volt, néha kinnal-keservvel hozzáigazítva a „létező szocializmus” tűréshatárához. A prózában Szabó István és Balázs József lehet a jellemző példa. A költészetben Oravecz Imre 1998-as *Halászóembere* talán a legismertebb (és egyik legutolsó) könyve ennek a tematikának. (Oraveczhez hasonlóan Nagy Gábor is dőlt betűvel emeli ki a korabeli beszédfordulatokat, tájszavakat, és nála is laza történetné vagy inkább körképpé állnak össze az egyes darabok.) De ott vannak Buda Ferencről Ágh Istvánig a Hetek (és részben a generációval ifjabb Kilencek) költőcsoport tagjai, akiknek ugyancsak ez az évezredes életformát részben eltörlő, részben átalakító változás volt az alapélménye.

Nagy Gábor nemzedéke csak időlegesen járt vissza ebbe a hagyományos világba, amely már a hetvenes–nyolcvanas évekre átesett a legnagyobb traumákon. A kimenő nemzedék még – talán utoljára – megmutathatta az unokáknak a paraszti élet munkarendjét, erkölcsét, fény- és árnyoldalait. Alighanem ezt a viszonylag békés végjátékot nevezi meg a Nagy Gábor-könyv címe a sajátos szóalkotással, ez a „hosszú záridő”. Már a falu által megcsodált és a felemelkedés jelképének tartott autóval (például „piros 1500-as Ladával”) érkeztek-távoztak a gyerekek. Akiknek már nem a kemény munkát jelentette a falu, hanem a vakációt, a nagyszülői gondoskodást, a nyár szabadságát. Később az otthont, az elveszett gyerekkort. Ahogy az *Udvar* című vers végén szembesülünk a gyermekélményre óhatatlanul rávetülő évtizedekkel: „birtokba veszem, lassú ügetést imitálva / pipaszár lábaimon,

az udvart; / nem tudván, két évtized múltán lopakodó indiánként leskelődöm / a kerítés résein, kívül rekedve / a sápadtarcúak távcsővel / körbepásztázott rezervátumán, / ahol a bennszülött / idegen örökre, s örökre otthon...” Nagy Gábor tágabban vett nemzedékéből talán L. Simon László nagyszülőversei rokoníthatók legkönnyebben a *Hosszú záridő* világával, de többek között Sütő Csaba András, Szalai Zsolt tematizált városonkívülisége, de akár Györffy Ákos és Jász Attila meditatív tájköltészete is közelíthető hozzá.

Nagy Gábornál a felfigyeltető tematika egyúttal jár a formai egyszerűsödéssel. A verstanokat gyerekként áttanulmányozó, majd Baka István irányításával még tovább lépő költő korábbi rafinált ritmusait, rímeit fölváltja a beszédritmus szerinti tagolás, a rímtelenség, illetve a rímtelenség és a rímsejtelenség határán álló véletlenszerű összecsendülés. Persze a poeta doctus egy-egy villanással jelzi, hogy tudna ő bravúrkodni. Például többször a kíváncsi rímet a verssor vége elé helyezi, felfigyeltetve az olvasót, de látszólagos nemtörődőséggel rögtön tovább is lépve rajta. A kötetkezdő *Apróhirdetés* második sorára („házasságközvetítőhöz robogtunk a Szamarán”) így felel és nem felel a negyedik: „nem igazodtam el apám zavarán sem”. A *Szomszédság*-ban így ír a disznóólba tévedő, szerencsétlen „kergetyűkről”, a belső rím felismerését egy raggal is nehezítve: „beröpillt a kollátba, s a disznók / tépték, falták a tollát”.

Ami a legfeltűnőbb, hogy a pályakezdést jellemző és később is sokáig meghatározó hosszabb (egy-két oldalas) önkomentáló versek helyett itt rövid, fél-, sőt harmadoldalas versekkel találkozunk.

A felidézett emlékekben a költő éreztetni tudja a gyerek egykori életörömét, másrészt ráébred, illetve ráébreszt, hogy ezek az egyszerű helyzetek örök léthelyzetek is. Talán mert itt adódott valami nagy egység ember, állat, kozmosz között: „Öregpapa [...] úgy ült ott, egygyé válva a tuskóval, / telekkel, beláthatatlan szemhatárral, / hogy csak odakuporodni lehetett hozzá, / oldalának dőlni, akár egy pulikölyök, / elfészkelődni meleg istállószagában” (*Favágító*). Ősi és jelenvaló egybeesik: „szólongatja hiába a macskát, / nézik egymást mozdulatlan, / tudván tudva, a másikat is / azok a régi egyiptomiak faragták” (*Dédnagyapám és a macska*).

Az örökérvényűségre a maga naiv módján a gyerek is ráérez: „szentül / hittem a 6:3 örökét, / s hogy a bazárost mindenhol / Gállosnak hívják” (*Bazár*); „öröknek hittem őket is, öröknek / a szilvafa püspökliláját” (*Tükrös szekrény*). A körülötte lévő világot gyakran a kalandregények, azok közül is leginkább az akkoriban mindenki által olvasott indiános regények szemszögéből nézi: „s itt hittem azt, / parasztnak lenni annyi, / mint indiánnak, ravasz rejtekezés / meg önfeledt kalandozás karókkal / kijelölt, mégis végtelen / birodalomban” (*Király-hegy*). Próbálgatja a lehetséges szerepeket, akár egy istenét is (a *Cigánymeggyben* szór a fáról „kegyes és közönyös istenként” meggyet egy arra kószáló kiskakasnak). Gyakran visszatérő helyzet, hogy a gyerek a réseken át szemlélődik. Kerítésen át, a budiból, a padlásról. A védettségből figyeli a külvilágot, aminek a felfedezése annyi örömet ígér, sőt ad. Még a félelmetesnek tűnőhöz is nagy létbizalommal közeledik. A nagymama ágyából, a dunyha alól les ki az éjszakába a *Dunyha* című versben: „még fogadkoztam: megtanulom szeretni / az ablakon átzuhogó mindennél / feketebb, eleven sötétséget”. (A már idézett *Udvarban* fordul meg a nézelődés iránya. Itt a felnőtt les be kívülről az egykori, már elveszett otthonba.)

A gyerek öntudatlanul is teljes életet él. Persze, egy veszélyeztetett, mulandó teljességben. Maga is olyan, mint a *Cigánymeggyben* a váratlan ajándékként eléhulló meggysemek forrása felé pillogó „siheder kakas, gyanútlan kalandor”. (A *kotyogós* című versben mondja „Öregpapa” a gyerekről: „*de hisz ollan még, / mint a sarkantyús kiskakas.*”)

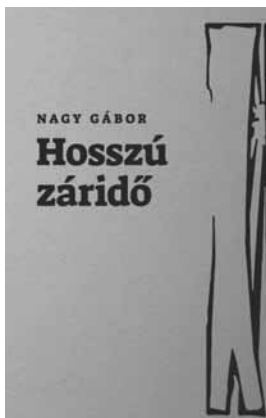
Nagy Gábor fel-felvillantja a paraszti élet nehézségeit, olykori ridegségét is. Az egész azonban, pláne a gyerekkor fénytörésében, nagyszabású és jó életnek bizonyul. Érezni benne valami titokzatos lényegét. A titok két versben jön elő. „Melengettem a titkot” – olvashatjuk a *Fácsszínben* (a konkrét rejtegetnivaló itt a kiscicák születése). A *fecskékben* a léttitok főleg az állati viselkedésben nyilvánul meg. Néminemű, mindent átjáró ritmushoz kötődik. Bár ezt a rutinná váló paraszti munkák végzői nem tudatosítják, de a visszaemlékező már igen. A vers végén sűrűsödő cs-hangok a világ érzékleteségét egyrészt a hangokra is kiterjesztik, másrészt a mindent átható ritmust, közösséget is érzékeltetik. A csivitelő tej összeköti a fecskék jellemző hangját a tejjel, a tehénnel. Az utolsó sor belső rímmel élénkített, tisztán csengő időmértékes ütemmé rendeződik. A verset egészben idézem:

„Az istállóban fészkelő fecskék / nem vették zokon a szüntelen / jövés-menést, ganajozást, itatást, / tavaszról tavaszra mintha csak / a *Rózsa* meg a *Bimbó* kedvéért térnének / haza, a röptükben, tudtam, titok van. / Míg ki-be csapongnak az életösztön / kérlelhetetlen ritmusára, Öregszüléim / összehangolt közönnyel húzkodják / a csecset, marhalánc csörren, / surrognak szárnyak, csöbörbe / csurran a tej, csivitel.”

Miért ért véget ez a világ? Nagy Gábor természetesen nem boncolgatja az okokat, de a versekben vannak támpontok, ha el akarunk gondolkodni. A nagyszülők világából kikerülnek a gyerekek (és persze az unokák), már nem vonzó és nem is kényszer ez a nagy szakértelmet és nagy munkabírást igénylő életmód. A modern világ (Lada stb.) maga alá gyűri a hagyományos paraszti munkát. Ugyan a nagyszülők kényeskedőnek tartanak sok új szokást, de maguk is (és az apa Ladáját bámuló falusiak) elbizonytalanodnak, ha rosszak is a sejtelmek: „család-szomszédság / összezsúfolódik [...] a kíváncsiság fűzfagéva taplógombái, / szemlélődve is élősködők. / *Jaj, mire lesz ez még, fiam,* / sopánkodik nagyanyám a rivaldafényben / topogva, gyönyörködjön, szegyenkezzen-e / apám kipirult büszkeségén.”

A kötet első verse (*Apróhirdetés*) felvillantja a három nemzedéket, a köztük lévő zavart, a veszteségeken túllépő életerőt, a többször szerepet kapó kocsit: „Amikor frissen megözvegyült nagyapámmal / házasságkeresőkhöz robogtunk a *Szamarán*, / kiskamaszként éreztem némi szégyent, / nem igazodtam el apám zavarán sem”. (A vers végén azonban nem értem a „mert” jelenlétét a megidézett beszédben: „ennek az asszonynak / úgy *ciceréltek a mellei*, mint a szőlőkacsok / a hajnali dérben – bár *hátrányára szóljon, / mert olyan süket, de olyan...*”) A következő vers (*Dunyha*) megidézi az egykori világ nagy harmóniáját, első szava („Eleinte”) azonban a változást is előrevetíti. A *Madárísten* a szigorú hierarchiát (és a talán csak a családban jellemző nőuralmat) mutatja meg. Az *Udvar* a viszszatekintő felnőtt fájdalmas nosztalgiáját tudatosítja. Az *Utazás* a nagyanya halálával az elmúlás távlatát viszi tovább.

Ezek után jönnek a családi viszonyokat, a gyermeki élettapasztalatot, a falusi életet festő különböző darabok. A tematikus összezsengések jelzik az életkör egységét. Az állandó veszélyt jelentő ragadozókat egy elinaló róka, majd egy surranó nyest képviseli (mellettük szinte mitikussá válik a „nagy vörös pat-

kány"). Az orvos megajándékozása párhuzamba kerül a pap megajándékozásával. A tyúkot fölfaló disznók után később a vakarófával kényeztetett disznókat látjuk. A gyerekek által tudatlanságból (gyermeki kegyetlenségből?) elpusztított csirkék a *Napos csibék* után a *Csúzli* témája lesznek.

A könyv végén a *Dancs és Gógán* a vakáció végét, a hazautazást írja le. Az utolsó vers (*Diófa*) pedig a családi gazdálkodás megszűntét: „Utolsóinak Fiatalpapa maradt, leejtett / vállal jött elő a pincehomályból, / előbb-utóbb fölköti magát a diófára, /

morogja". Maga a diófa csak a rövid vers utolsó két sorában ad még valamennyire hírt magáról: „lábam mellett széttaposott, / sároszöld dióburok". Az életmű ismeretében azonban különösen jelentéssé válik ez a sárba veszés. A korábbi nagyszülő-versek egyik kiemelkedő darabjára, a *Nagyapám diófára* utal vissza a cím. Az így kezdődik: „Nagyapám udvarán a két diófa, / mint oltáron a gyertyák, tartották / az eget."

Az életművet következetesen építő, egyenletes színvonalú, rokonszenves könyv a *Hosszú záradék*.

BAÁN TIBOR

Turbók Attila: Elsüllyedt tanú

Hét Krajcár, 2021

BAÁN TIBOR (1946) Budapest

Korunk embere, aki a vallási iratokban kódolt napvillanásról szerez információt, a megszorodó földi kataklizmák képeit látja a tévében, és a pandémia unásig ismert híreit hallgatja, nyilván másképp olvas verset, mint régebben, mikor az egyszerű hétköznapi emberek élete jóval kiegyensúlyozottabb volt, mint manapság, mikor szemlátomást egy háborzongató sci-fi napjait éljük, habár ezt nyilván csak álmainkban valljuk be magunknak. Tény, hogy a versolvasás aligha függetleníthető az olvasó lelkiállapotától, én mégis visszarepítem magam abba a múltba, amely a versek történelmi háttére volt.

Turbók Attila, mint erről Pomogáts Béla értekezik, „családjában [...] már a *második költőnemzedék* képviseli...". Az édesapa, Turbók Gyula, akinek verseit a *Könyörgés a megtalált Istenhez* című verskötetből (Hét Krajcár, 2018) ismerhetjük, „Pozsonyban született, azokban a napokban, midőn az egykor büszke koronázó város az újonnan gründolt csehszlovák köztársaság része lett". Ez a történelmi háttér, amint ez ugyancsak kiolvasható Pomogáts Béla tanulmányából, „nyomot hagyott Turbók Gyula versein is, hiszen ő és családja is a trianoni megpróbáltatások áldozatai közé került".

Turbók Attila első verskötetében (*Július*, Magvető, 1975) ez a lélektani helyzet szükségképp jelen van mint valami karmikus örökség, reflexió, a múlt el nem évülő értékeinek költői képviselete. Ez a költői indulás aztán megszakadt. Erről a költő a jelen kötet fülszövegében így vall: „a nyolcvanas években jó évtizedig nem írtam verset. [...] Ki kellett várnom a szorongató élethelyzet változását, mert eltűntnek,

megsemmisültnek éreztem magam, belesüllyedtem az árulással felérő, azt eltakaró gyűlölet tobzódásába, és elvesztettem a szavakat. [...] Elborzadva figyelem azt a folyamatot, amely a költészet térdre hullását, zavarosba süllyedését idézheti elő." A pontos fogalmazás ezúttal is éles fényt vet az életműre, a *Júliust* követő verskötetekben (*Harmadnap* hó, Orpheusz, 1997; *Lepketánc*, Hungarovox, 2009; ide sorolva az *Elsüllyedt tanú*, Hét Krajcár, 2021 újabb verseit is) tetten érhető hiteles költői világképre, amely az eltelt évtizedek alatt rétegezettebbé vált, de megmaradt önazonosnak, amely önmagában is hatalmas emberi, költői érték.

Turbók Attila versvilága nemcsak az oszthatatlan szellemi haza felfedezését jelenti, kiállást a módszeresen relativizált s ezáltal pusztított emberi értékek mellett, hanem egy érzékenységet leplező személyiség folyamatos szabadságharcát önmagával, hogy egyre nagyobb panorámát fogjon be verseibe.

Az *elsüllyedt tanú* című könyv időrétegeinek (*Amputált idő*, *Kicsorbult éjszaka*, *Repedt tükrök*, *Látnyom naplójába*, *Az új lakó*, *Messze már surrogott*, *Pucér szabadság*) lineáris olvasata egy olyan idővonalat jelöl, amiről a személyessé élt történelmi valóság és annak tudati lenyomata egyaránt leolvasható. A *Kitűzött zászló* című alkotás záró versszakában így: „Kitűzött zászló, / lobog a szívemig parázsló / növények igyekezete, / majténytalan, aradtalan / vonulásuk / a tekintet ábrándja, néma kegyelete."

A történelem ebben a versrészletben is egy olyan lírai ént vetít elénk, aki érti és érzi a kort. Pontosan megfigyelt élethelyzetek magyarázzák a köl-

tő közérzetét. A cikluscímadó *Amputált idő* a béke-időben dúló láthatatlan háború sebesültjeit idézi elénk: „E vállból amputált idő / rángó ideggel lökdös minket, / de kar hol van, lendíthető? / Takargatjuk a véres inget.”

A történelmi múlt, mint erről versek egész sora tanúskodik, nem elvont fogalom. Példázzhatja ezt a *Tenyérnyi tank*, amely 1956 eseményeit a gyermek szemével láttatja. „Gyerek voltam még, gyerek. Csoda-e, ha nem láttam át a nagy / összefüggéseket? Úgy hittem, a mi világunk a legszebb, / a legjobb: erzsébetvárosi szép szegénység, anyám hallgató / özvegysége. A háború lyuggatta házfalon oszlopos cirill betűk, / mellettük elmosódó gyermekrajz: tenyérnyi tank. És béke, béke, / apa nélküli felhőtlen béke! Még nem tudom, mi a szabadság, mitől a hiány árvasága...” A folytatás filmszerűen pergő képekkel idézi meg ’56 drámáját. Igazi, nagy vers ez, kikerülhetetlen antológiadarab, amely a személyessé élt történelemtől szól. „Kitágít és szűkít részleteket, élesre állít pillanatokat.” Az idézett részlet arra is példa, hogy Turbók Attila lírája óriási drámai anyagot rejt. A félárvaság, amely Utassy József verseinek mitikus távlatot adott, jelen van Turbók Attilánál is. Nem úgy, nem olyan drámai felhangokkal, hanem a ráció optikáján átszűrve, de így is megrendítően, mint ezt *A Barbárság kertje, vakondnyár* megszólító jellegű sorai igazolhatják: „Honnan sejthetnéd, fénné lett apa, / mivé sívárlott, züllött a haza, / az elkomorló itthoni eget / miképp varjazták sűrű fellegek.”

Szívszorítóan pontos képek, amelyek visszautalnak a költőre, aki apja versére reflektálva vonja le a történelmi tanulságot: „Germán bilincsek, írtad egykoron, / végső ítéletként a romokon, / nem tudhattad még, / csak a csizma más, / az önkény mindig vér és agyomosás.” Az időszembesítő hosszú vers (harminchárom strófa) épp a személyes, a nem szűnő gyász okán válik vádirattá, amelyben a „békévé oldja az emlékezés” fátylai mögött sem szűnik a fájdalom.

Turbók Attila verseinek metaforáiban nem nehéz felismerni a stigmatizáló nemzedéki élethelyzetet. Azt a valóságra döbbenő felismerést, amely Utassy Józseftől Bella Istvánig (és a névsor bővíthető) folyamatosan jelen van. A küzdelem nem a pusztaság kifejezéséért folyt, hanem a belső hit és szabadság érveinek kimondásáért. A „retteget” kimondása csak az első fázis az igazságkeresés útján. Efölött van a lélek hite és ereje. Annak tudása, hogy az emberi lélek spirituális ener-

giát nem lehet kiiktatni a történelemből. Példázza ezt a *Sivatagi út* című vers zárása: „Hallgatunk Betlehemről, / a csönd karóira kitűzzük fejünket, / sívár az ég, / holdfényben ázó, / néma / Golgota.”

A reménytelenség, a dezillúzió ellenében is újra meg újra hangot kap a „hűségéből erjedt homály erdőiben” bolyongó én hite: „fitymáltál másik embert: / »gyuma vagy, reményagyag-tömb«, / de te, őrzőből szökevény, / széthajlítod a börtönt”. Az idézett *Kicsorbult éjszaka* arra is példa, hogy miképp oldható a drámai feszültség. Nos, sokféle módon. Turbók Attila a régebbi líra díszítő jellegű ékítményei helyett a funkcionális pontosságban látta meg a maga költői útját.

Emögött az a felismerés lapult, hogy Juhász Ferenc és Nagy László a költő-mágus szerepet (részben Ady nyomdokain) még utoljára felmutathatta, de a következő nemzedék már egy teljesen új helyzettel szembesült. Kiderült, hogy az új (kallódó) nemzedék már nem hisz a költő-héroszoknak, a tekintélyeknek, jószereivel önmagának sem. A korszak költői személyiségük lángját következetesen visszacsavarták. Így tett Tandori Dezső is, hogy olyan témákat találjon (verebek, löverseny, gombfoci stb.), amelyre nemcsak a „tűrt”, hanem idővel a „támogatott” bélyeg is felkerülhetett. Ismét mások a kelet-közép-európai ironia menlevélét lobogtatva próbáltak érvényesülni. Nehezebb utat jártak be azok, köztük Turbók Attila is, akik nem mondtak le a társadalmi analízisről. Mi több, feltárták a költőszerep társadalmi megingásának és kiüresedésének lehetséges okait, az irodalom hit- és reményvesztésének körülményeit. Jó példa erre a könyv címadó verse, az *El-süllyedt tanú* indítása: „A hallgatás is nyomelem. / Fuldokolsz, elsüllyedt tanú. / Iszapréteg a szíveden, / a hínár nyálas koszorú. // Hiába húzódsz félre, lásd, / beköpnék, mint húst a legyek, / széthírszöglik a rothadást, / mócsingolják reményedet.”

E két strófa alapján is érthető, hogy a szabadsághiány miatt és hogyan nyomasztja a vers-ént, aki azzal zárja oknyomozását, hogy „Bírádként bűnöző okít”. Ugyancsak összecseng mindezzel a *Sorok az árulásról* megállapítása: „Az árulás nagy árnyék, jön velem, / köszön, kezét ráz, asztalhoz ül, / feszengés nélkül töpreng mindenben, / nyomot hagy leplezetlenül.”

A vers nem egyszerűen egy költő lírai érzésvilága, hanem mérlegkécsítés. Turbók Attila a múlt, a jelen és a jövő hatalmas ívét feszíti ki. A megélt élet mint sorstapasztalat foglalkoztatja. A Létiányító Törvényig kíván eljutni, akkor is, ha az „amputált idő”

TURBÓK ATTILA
Elsüllyedt tanú

az árulás, a hitvesztés, a szavak devalvációja, a „magyar maffia”, a „kétszeresen rablott villa” hírei és tényei már egy elszabadult végkifejlet felé mutatnak. A helyzet beszédes ábrája, aktuális nagy verse a *Téboly sugárút*, amelynek jövőképei a jakobinus diktatúra fenyegető képeit idézik. Így: „Tekints a világ sűrű kátyvaszára, / akárha pondró, hemzseg incelegve, / kevert népeknek lesz igazi ára. // A templomokról hull, mint hullócsillag, / feszítenék a keresztet keresztre, / utolsó ékjét kultúrának, múltnak. // Derék férfiak márványszobra törpül. / Szivárványszínű kérdőjel a háttér. / A vörös szín vérvesztőn kizöldül.”

A Nostradamus-próféciát idéző tercinákban a kifordított világ eseményei a történelem nagy spi-

rálját mozgó logikát modellezve festik a jó és a gonosz kozmikus harcát. Ugyanez a téma némi ironikus felhanggal bukkan elő az *Ödipuszi kert* zárásában: „A mozgó lényeg örökletes fonákja, Istentől szabadult / pörgettyű az űrszemét korában : önpusztító gesztus, / farkasfogú válasz.”

Turbók Attila életművének egybelátására most nyílik igazán alkalom. A egyes verskötetek spirálútján időben és tapasztalokban egyre feljebb haladva immár fogalmat alkothatunk a költői küldetés mélyebb természetéről, amely a folyamatos lét- és történelemhamisítás ellenében – József Attila szellemében – már nemcsak az „igazat” mondja, hanem a „valódit”.

BENCE ERIKA

Fenyvesi Ottó: Hatvanhat

Veszprémi Művészetek Háza, 2021

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

A 66 éves Fenyvesi Ottó – e különleges évforduló apropóján megjelent – válogatott verseket tartalmazó kötete, a *Hatvanhat*, az 1993-as *A káosz anyala* versanyagáig „tekint vissza” a költői pálya alakulására. Valóban: ez a Budapesten napvilágot látott kötet jelenti a cezúrát az életmű egészében, a megváltozott léthelyzet kiváltotta beszédmódváltást költészetében. Újvidékről Veszprémbe, a „bácskai éjjelből” a „veszprémi télbe” költözik a szerző, a lírai beszélő. A vajdasági magyar irodalom Szenteleky Kornél alkotta *éjjel*-szimbólumáról és a legújabb balkáni háborúk otthon- és hazavesztésének következtében kialakult *veszprémi menedék*-képzetről van szó. S noha az elmúlt időszakban már ismét jelentek meg kötetei Vajdaságban, Újvidéken és Zentán is, *A káosz anyala* versei az utolsók az opusban, amelyeknek perspektívája „innenső”, még – az utolsó négy vers kivételével – vajdasági térben születtek.

Nagyon mélyről indul az ön(helyzet)-értelmező versbeszéd az 1993-as kötetben. „Előlről kezdeni az egészet? / Ige nélkül. Tanulni: honnan – hová” – hangzik a kérdés, illetve az intonáció a *Finis Bohemiae* első soraiban, majd Szenteleky Kornél *Bácskai éjjel* című versének „romantikátlan” képeire és sorsképletére („Szép magyar sors”) asszociál a lírai beszélő a következő költeményben (*Bácsmegyei napló*); végigvezet bennünket az otthon és a haza feladásának ironikus, keserű és gyötrelmes stációján: hosszúverses visszatekintésekkel, palimpszesztekkel, önidézetekkel és -variációkkal.

Valahol a – kisebb ciklusokból és kollázsokból szerveződő – kötet „háromnegyedénél”, az *Idézőjelben* című költeményben történik meg a katartikus átbillenés: a szülőföldi otthon jelentette és formálta identitás feladása, s egy másíknak, a távozó énjének felvállalása. A „ház” és a „haza” jelentéstartományai is itt csúsznak végérvényesen össze. A *káosz anyala* alkotja és hozza létre e szövegkörnyezetben a „végelszámolás” versbeszédét, a múlttal való leszámolás nyelvi alakzatait.

A kötetnyitó vers „hová” kérdésére a *Veszprémi tél* adja a választ. A *Visszaszámlálás* című rövidtörténet („organikus próza”) beszélője pedig leltároz a múltban, felvázol és értelmez egy reá építhető jövőt, rákérdez történéseire, alakjaira, kapcsolataira a jelen érdekében: „Mi folyik itt szakadatlanul? Mi értelme volt, mi van? Mintha kihátrálnánk a létből, leveszből. Mögöttünk terhes asszonyok jönnek lassú menetben. Visszafelé, de azért haladunk. Ami közeledik, tulajdonképpen távolodik.”

Utasi Csaba (1941–2010) irodalomtörténész/kritikus nevezte tanulmányában az efféle évszakverseket, mint a *Veszprémi tél* is, „történelmi telet” idéző, megjelenítő verseknek: köztük, a műfaji sorban Vörösmartytól Nemes Nagyon át Parti Nagyig: 20. századi klasszikusok és bácsstopolyai pályatársak. A veszprémi történelmi és egzisztenciális télen „jégcsapok [vannak] / az elme mondattanán”. S erre a „most tél van és csend és hó és halál” vízióra, ritmusára és keserű optimizmusára utal a kö-

vetkező, *Éjszakai műsor* című (Márton László Távolodónak ajánlott) költemény.

A *Hatvanhat* új verseket nem tartalmaz, ezért csak akkor jelent számunkra izgalmas kérdést a kötetkompozíció, ha azt próbáljuk vizsgálni benne, miképp kontextualizálja egy több mint négy évtizedes alkotói pálya verseit az olvasás, a recepció. Szembetűnő jelzés például, hogy a kötet élén az említett, általunk a fentiekben – nem véletlenül – kiemelt és értelmezett, leltárt és végelszámolást, s a nyomukban formálódó életmód- és korszakváltást bejelentő négy nagy vers áll: ami *A káosz angyalában* a lezárás, az új helyzetben és világban a kezdet. Csak a versek sorrendje változik meg úgy, hogy a létállapot-elemzést végző, Lódi Gábornak ajánlott *Visszaszámlálás* áll a ciklus (a jelképes út) végén: „Helyben vagyunk. / Én Veszprémbe, te Groningenbe. Mint valami koszos / molyos szakállú Cholnoky-legendák csapdosunk, szálldosunk / az alkonyatban...”

A *Roll over Tapolca* (a válogatott kötetben már hiányzik a cím harmadik szavából az első a-t helyettesítő „@”) című költemény visz át az új szakaszba. Köztes helyzetben, az átmenet köztes minőségében a saját létrejöttére és költészeti hagyományára (például: Batsányi János *A magyar költő idegen messze földön* című versére), valamint kötődéseire (Sziveri János reflektál: „Minden és semmi között: / orgia mechanika, körös körül. Roll over. / Csak megyünk délcegen befelé / a posztmodern nyárba, a tikkasztóba.”

Majd jönnek az Amerika- és a rock & roll-versek (az 1999-es *Amerikai improvizációk*; újabb kiadása: 2009), a *Blues az óceán felett* (2004), a *Tele van a memória* (2012), illetve a *Némely részletek* (2009) című napló- és esszékötet feljegyzései: szövegterükben kollázsok, Fenyvesi Ottó sajátos képzőművészeti alkotásai. Kivéve az *Amerikai improvizációkat*, ahol Felhősi István festményei vizualizálják a szövegeket. Egységet, folyamatot képeznek ebben a képfoszlányokra és szövegdarabokra hullott, organikusságát veszített létben. A „nagy újraalkotás” szöveg- és zenei képzettársításait tehát a töredékből alkotás, a széthullottból egészzé formálás eljárása jellemzi (hogyan lehet felállni egy egzisztenciális és költészeti mélypontról, előlről kezdeni) – a mintegy két évtizedes korszak végén a *Minimum Rock and Roll* (2015) című, az amerikai álmodat, legendát dehonesztáló, revizionáló kötet. Fenyvesi Ottó egyik legtöbbet idézett nyilatkozata is ezzel az Amerika-képpel függ össze: „Hadban álltam a világgal és a költészettel. Elmentem Amerikába is, hogy az egyik utolsó fiatalkori illúziómmal is leszámoljak: az amerikai álommal. Egy egész ciklust sikerült összehoznom ezekből a tapasztalatokból. Ami újdonság, hogy a fő védjegyem, a hosszúverse-

ket odahagyva, egy ciklus röviddel (miniversekkel) rukkoltam elő” (Szépirodalmi Figyelő, *Fenyvesi Ottóval Prágai Tamás beszélget*, 2005).

1993-tól a válogatott verseskötet 2021-es megjelenéséig (az idegen nyelvekre fordított kötetek és az új kiadások mellett) a – hosszúversektől a miniversekig távolodó – ciklusok folyamatát csak két kitérő szakította meg egy-egy kifejezetten vajdasági könyv megjelenésének erejéig: a *Halott vajdaságiakat olvasva* első kötete 2009-ben, a második 2018-ban látott napvilágot (mindkettő Zentán). Nagyon tanulságos és bonyolult szövegvilágok: a vajdasági magyar irodalom alakulástörténetének lírai újrafogalmazása és alkotása, virtuális verses irodalomtörténet. Mintha e vajdasági versek és szövegek palimpszesztjeiben, újraírásai révén próbálná programszerűvé tenni mindazt, amit költészetével az elmúlt évtizedekben képviselt.

Nem is véletlen, hogy a bevezető, leltározó, lezáró és újrakezdő hosszúversei (*Éjszakai műsor*, *Veszprémi tél*, *A káosz angyala*, *Visszaszámlálás*, *Roll over Tapolca*) és az új (zenei) hangot reprezentáló *Amerikai improvizációk* terjedelmes ciklusa után, szinte a verseskötet „mértani” felénél jelennek meg e program- és létversek, illetve vallomások: a *Blues az óceán felett*, a *Halott vajdaságiakat olvasva* első kötetének címadó verse, aztán a *Tele van a memória*, valamint a *Sok a szöveg* cím alatti feljegyzések három darabja; az új programokat jelölő cezúra helyét foglalják el.

A *Maximum Rock and Roll* Fenyvesi Ottó egyik legismertebb versciklusa (a *Minimum Rock and Roll*-ban is feltűnnek darabjai), mindenekelőtt a „Vadnak születünk / Kosnak, baknak, oroszlánnak / bikának” kezdetű rövidversének szöveg helyei és összefüggései révén. A válogatott kötetben a Bada Dadának és a Szilágyi Lackónak címzett részletek, illetve az ismert strófákra reflektáló *Helter Skelter* „átirat” szerepel. Közben iszonyatos mennyiségű reflexiót, allúziót és részben vagy teljesen idézett szöveghelyet tartalmaz Fenyvesi Ottó valamennyi, 1993 utáni improvizatív szövege, különösen az *Amerikai improvizációk* és a *Minimum Rock and Roll* darabjai. Bárhol is ütik fel bármelyik említett kötetet, a *Hatvanhat*ot is, ilyen reflexiókra és idézetekre bukkanunk: „Ezt hozta az ősz...” (Kosztolányi), „Fogytán a hold. / Fogytán a nap-pal” (Vörösmarty) etc. Fenyvesi hosszú ideig lemezlovás, zenei szerkesztő volt: az irodalom mellett a hetvenes–nyolcvanas évek underground zenei kultúrájának hatását is maga előtt görgeti, verseiben megszólaltatja hangjait és regisztereit.

A *Hatvanhat* (az *Amerikai improvizációk*hoz hasonlóan) eltér a megszokott Fenyvesi-féle illusztrációs gyakorlattól, és nem a kollázsok világával színesíti a válogatást, hanem más festő, itt most Bánik Ákos festményei jelennek meg lapjain.

**Könyvek, amiket olvasni –
filmek, amiket látni érdemes!**

**A két könyv megvásárolható a könyvesboltokban
és a www.mmakiado.hu honlapon.**

MMA
KIADÓ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

MMA•MMK